

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİ FAİZ POLİTİKALARI (1923-1938)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSMAİL DOLAŞ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ SELAHADDİN GÖK

ADİYAMAN, 2025

ÖZET

CUMHURİYET DÖNEMİ FAİZ POLİTİKALARI (1923-1938)

İsmail DOLAŞ

Tarih Anabilim Dalı

Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eylül/2025, Sayfa: 178

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Selahaddin GÖK

Bu araştırmada, Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1938) Türkiye’de faiz olgusunun toplumsal, hukuki, ekonomik ve siyasi boyutları incelenmiştir. Çalışmada, özellikle yüksek faiz oranlarının ekonomik ve sosyal hayatta yarattığı olumsuzluklar çerçevesinde devletin faiz politikalarına doğrudan müdahalesi ele alınmıştır. Bu kapsamda, devletin ekonomik düzenlemeleri, faiz piyasasını denetleme çabaları ve yüksek faiz oranlarının toplumsal sonuçları ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir.

Osmanlı’dan devralınan 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi ile 1926 tarihli Borçlar ve Ticaret Kanunları ve 1933 tarihli Ödünç Para Verme İşleri Kanunu, faiz uygulamalarının tarihsel sürekliliğini ve dönüşümünü anlamada temel hukuki çerçeveyi oluşturmuştur. Bu düzenlemeler, faiz oranlarının sınırlandırılması ve yüksek faizlerin toplumsal etkilerinin kontrol altına alınmasına yönelik olarak Erken Cumhuriyet Döneminde önemli bir rol oynamıştır.

Araştırmada başlıca kaynak olarak arşiv belgeleri, Resmî Gazete, Zabıt Cerideleri, dönemin gazeteleri ve Erken Cumhuriyet dönemi eserleri kullanılmış; bu materyaller devlet müdahalesinin etkilerini analiz etmek için temel verileri sağlamıştır.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte faiz uygulamalarında keskin bir kopuştan ziyade süreklilik gözlemlenmektedir. Faiz yalnızca ekonomik bir araç olmayıp, ahlaki, hukuki ve ideolojik boyutlarıyla toplumsal ilişkiler ve devletin düzenleme mekanizmalarıyla doğrudan bağlantılı bir olgu olarak şekillenmiştir. Bu çalışma, faiz olgusunu ekonomik işlevinin ötesinde, hukuki düzenlemeler, toplumsal dengeler ve siyasal tercihlerin yön verdiği çok boyutlu bir olgu olarak ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Faiz; Banka; Kredi; Devletçilik; Cumhuriyet

ABSTRACT

INTEREST POLICIES IN THE REPUBLICAN PERIOD (1923-1938)

İsmail DOLAS

Department of History

Adıyaman University, Graduate Education Institute, September/2025, Page: 178

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Selahaddin GOK

This study examines the social, legal, and economic dimensions of interest in Turkey during the Early Republican Period (1923–1938). In particular, it focuses on the government’s direct intervention in interest rate policies within the framework of the negative impacts of high interest rates on economic and social life. In this context, the study evaluates in detail the state’s economic regulations, efforts to monitor the interest market, and the social consequences of these interventions.

The 1887 Murabaha Regulation inherited from the Ottoman Empire, along with the 1926 Civil and Commercial Codes and the 1933 Law on Lending, provide the fundamental legal framework for understanding the historical continuity and transformation of interest practices. These regulations played a significant role during the Early Republican Period in limiting interest rates and controlling the societal effects of high interest rates.

Primary sources used in the research include archival documents, the Official Gazette, the Parliamentary Records, contemporary newspapers, and works published during the Early Republican Period. These materials provided essential data for analyzing the effects of state intervention.

Across the transition from the Ottoman Empire to the Republic, there is continuity rather than a sharp break in interest practices. Interest functioned not only as an economic instrument but also as a phenomenon shaped by moral, legal, and ideological dimensions, directly connected to social relations and state regulatory mechanisms. This study approaches interest as a multifaceted concept that goes beyond its economic function, shaped by legal regulations, social dynamics, and political choices.

Keywords: Interest; Bank; Credit; Etatism; Republic

TEŞEKKÜR

Bu tezin hazırlanmasında birçok kişinin emeği bulunmaktadır. Öncelikle tez çalışma döneminde ilgisini ve hoşgörüsünü eksik etmeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Selahaddin GÖK'e şükranlarımı sunarım. Bu tez konusunu çalışmam hususunda bende farkındalık yaratan Prof. Dr. Murat Gökhan DALYAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Başta Prof. Dr. Metin KOPAR olmak üzere yardımlarını esirgemeyen Adıyaman Üniversitesi Tarih Bölümünün diğer değerli üyelerine en derin saygılarımı sunarım.

Ayrıca hayatımın her döneminde beni destekleyen, okumanın önemini aşılayan annem Ayşe DOLAŞ'a, büyük zorluklara katlanarak bugünlere gelmemizi sağlayan babam Ramazan DOLAŞ'a, canım kardeşlerim Ethem, Nursel, Yasin ve Nazlı DOLAŞ'a minnettarlığımı sunarım.

Evliliğimizin ilk gününden beri sabırla bana destek olan, tezin hazırlanışının her anında yanımdan ayrılmayıp yardım etmeye çalışan, fedakârca yükümü paylaşan, bu tezin bitmesinde çok büyük emeği olan, hayat arkadaşım, değerli eşim Sevgi Yüksel DOLAŞ'a en derin şükranlarımı sunarım.

Ayrıca kaynak temininde bana çok yardımcı olan Türkiye Cumhuriyeti Strateji ve Bütçe Başkanlığı Kütüphanesinin başta Sevgi YAVŞAN olmak üzere değerli çalışanlarına, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesinin başta Ziya KUTLUOĞLU olmak üzere değerli çalışanlarına, Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi yöneticilerine ve çalışanlarına ve Kahta İlçe Halk Kütüphanesinin değerli yönetici ve çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

İsmail DOLAŞ

13 Ağustos 2025

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Adıyaman Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

İsmail DOLAŞ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR / ÖNSÖZ.....	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLOLAR DİZİNİ.....	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
1. GİRİŞ	1
2. OSMANLI DEVLETİNDE FAİZ UYGULAMALARI	11
2.1. Osmanlı Öncesi Döneme Kısa Bir Bakış.....	11
2.2. Osmanlı Devleti’nde Faiz	14
2.2.1. Osmanlı Devleti’nde ekonomiyi destekleyen finansal yapılar	15
2.2.1.1. Sarraflar.....	16
2.2.1.2. Murabahacılar(tefeciler) ve tefecilere karşı alınan tedbirler	19
2.2.1.3 Para vakıfları.....	29
2.2.2. Osmanlı Devleti’nde bankacılık.....	31
2.2.2.1. İlk bankacılık girişimleri ve Osmanlı Bankası’nın kuruluşu	31
2.2.2.2. Osmanlı bankacılığında milli girişimler: İttihat ve Terakki’nin rolü	32
2.2.3. Osmanlı Devleti’nde iç borçlanma süreci ve faiz sistemi.....	35
2.2.3.1. İltizam sistemi.....	35
2.2.3.2. Malikâne sistemi.....	35
2.2.3.4. Esham usulü	36
2.2.3.5. Sergi ve Kaime.....	36
2.2.4. Son dönem Osmanlı aydın ve devlet adamlarının faiz görüşleri	37
2.2.4.1. Sakızlı Ohannes Efendi (1830-1912).....	37
2.2.4.2. Ali Suavi (1839-1878)	38
2.2.4.3. Namık Kemal (1840-1888).....	40
2.2.4.4. Mansurizade Mehmet Sait Efendi (1864-1923)	40

2.2.4.5. Akyiğitzade Musa (1865-1923).....	41
2.2.4.6. İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946)	43
2.2.4.7. Mehmet Cavit Bey (1875-1926)	44
3. LİBERAL DÖNEMDE TÜRKİYE’DE FİNANSMAN VE FAİZ POLİTİKALARI (1923-1928)	47
3.1. Ekonomi Politikasına Hakim Olan Anlayış.....	47
3.2. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Faiz Oranları ve Sektörel Etkisi	48
3.3. Banka Kredisi.....	51
3.3.1. Ziraat Bankası’nın tarımsal kredi yaklaşımı ve faiz düzeni	51
3.3.1.1. Harcama amacına göre Ziraat Bankası kredileri.....	55
3.3.1.2. Teminatın türüne göre verilen Ziraat Bankası kredileri	57
3.3.1.3. 1923-1929 arası dönemde Ziraat Bankası faizlerinin tarihi seyri. 62	
3.3.2. Sanayi sektörüne verilen banka kredileri ve faiz politikaları.....	66
3.3.3. Ticaret sektörüne serilen banka kredileri ve faiz politikaları.....	67
3.4. Tüccar Kredisi.....	70
3.5. Tefecilik: Faiz Politikalarının Sosyo-Ekonomik Etkileri	72
3.5.1. Mal teminatlı borçlanma	74
3.5.2. Para üzerinden borçlanma	76
3.6. Faiz Oranları ve Hukuki Çerçeve: İlgili Kanunların İncelenmesi.....	78
3.6.1. Medeni Kanun (1926).....	78
3.6.2. Borçlar Kanunu (1926) ve Ticaret Kanunu (1926)	79
3.6.3. İcra ve iflas Kanunu (1929)	80
4. BUHRAN YILLARINDA FAİZ POLİTİKASI (1923-1932).....	82
4.1. Dönemin Ekonomik Görüşünü Etkileyen 1929 Buhranı	82
4.2. Dönem Boyunca Türkiye’de Ekonomik Politika Arayışı.....	82
4.3. 1929-1932 Arası Dönemde Dünya Buhranı’nın Kredi Faizlerine Sektörel Etkileri	83
4.3.1. Tarım ve kredi faizleri: ekonomik krizin çiftçilere yansıması.....	83
4.4. Ekonomik Buhranının Etkilerine Karşı Alınan Tedbirler	91
4.4.1. Âli İktisat Meclisi’nin faiz raporları.....	91
4.4.2. Zirai Kredi Kooperatifleri’nin kuruluşu ve faiz politikası.....	92
4.4.3. 1930 Sanayi Kongresi’nde faiz konusu.....	96
4.4.4. 1931 Birinci Ziraat Kongresi: tarım finansmanı ve faiz politikaları.....	100

4.5. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının Kuruluşu ve Faiz Politikası.....	103
4.5.1. Osmanlı Devleti'nde merkez bankası kurma girişimleri.....	103
4.5.2. 1923-1930 arası dönemde merkez bankası kurma girişimleri	105
4.5.3. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşu ve faaliyetleri.....	108
5. DEVLETÇİLİK DÖNEMİ FAİZ POLİTİKASI (1932-1938).....	116
5.1. Devletçiliğe Geçiş	116
5.2. Türkiye'de Devletçilik Uygulamalarının Sektörel Etkileri.....	119
5.2.1. Tarım	119
5.2.2. Sanayi.....	121
5.2.3. Madencilik.....	125
5.3. 1932–1938 Döneminde Kamu Yatırımları ve Finansman Politikaları	126
5.4. Merkez Bankası'nın Faiz Politikası	128
5.5. Devletçilik Döneminde Türkiye'nin Faiz Politikası Belirleme Girişimleri	139
5.5.1. Tefecilikle mücadelede devletin attığı adımlar	139
5.5.1.1. 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu	139
5.5.1.2. 2284 sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu	157
5.5.2. Ödünç Para Verme İşleri Hakkında Kanun'un kredi piyasasına yansımaları.....	160
5.6. Türkiye'de Faiz Hukuku: Kanunlar ve Yargı Kararları	163
6. SONUÇ	167
KAYNAKÇA.....	169
ÖZ GEÇMİŞ	

TABLÖLER DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 3.1. 1923-1929 Ziraat Bankası bilançoları	54
Tablo 3.2. 1923-1929 Arası dönemde Ziraat Bankası kredileri	55
Tablo 3.3. Ziraat Bankası ipotekli kredileri	58
Tablo 3.4. Ziraat Bankası müteselsil (zincirleme) kefaletli kredileri	59
Tablo 3.5. Ziraat Bankası rehinli kredileri.....	61
Tablo 3.6. 1923-1929 Yılları arasında Ziraat Bankası kredi faiz politikaları.....	62
Tablo 3.6. (Devam) 1923-1929 Yılları arasında Ziraat Bankası kredi faiz politikaları.....	63
Tablo 3.7. 1923-1929 Arası dönemde Ziraat Bankasına yatırılan mevduat miktarı ve uygulanan faiz oranları (%).....	64
Tablo 3.8. 1923-1929 Yılları arasında Ziraat Bankasına yatırılan mevduat miktarı	65
Tablo 3.9. 1927 Yılında bankaların uyguladıkları faiz oranları.....	70
Tablo 4.1. 1930'lu Yıllarda Türkiye'de toprak dağılımı.....	84
Tablo 4.2. 1930'lu Yıllarda vilayet ve kazalarda tefeci faizleri yıllık oranları.....	87
Tablo 4.3. 1929-19232 Yılları arasında Ziraat Bankası kredi faiz politikaları.....	89
Tablo 4.4. Bankaların mevduata uyguladığı faiz oranları 1932	90
Tablo 4.5. Sanayi kredisi, faiz ve komisyon oranları ve vadeleri.....	97
Tablo 5.1. Birinci beş yıllık sanayi planı ile kurulan en büyük işletmeler	124
Tablo 5.2. Merkez bankası iskonto ve altın üzerine avans faiz oranları (1932-1938).....	130
Tablo 5.3. Türkiye'de 1938 yılı sonu itibariyle bankalar ve şube sayıları	131
Tablo 5.3. (Devam) Türkiye'de 1938 yılı sonu itibariyle bankalar ve şube sayıları	132
Tablo 5.4. Türkiye'nin farklı şehirlerinde uygulanan iskonto faiz oranları (3 aylık senetler için).....	133
Tablo 5.5. Çeşitli ülkelerde ortalama resmi iskonto faizi oranları (%).....	135
Tablo 5.6. Türkiye'de bankaların şehir bazlı mevduat faizleri %	137

Tablo 5.7. 1932-1938 Arası dönemde Ziraat Bankasıca mevduata uygulanan faiz oranları	162
---	-----

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
C	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev.	: Çevirmen
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Md.	: Madde
MÖ	: Milattan Önce
No	: Numara
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

1. GİRİŞ

Faiz, günümüz ekonomik sisteminin temel ve vazgeçilmez unsurlarından biri olmayı sürdürmektedir. Ekonomi literatüründe faiz iki temel anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, işletme amacıyla bir kişiye ödünç verilen para karşılığında elde edilen kazanç, yani üreme veya nema; ikincisi ise kapitalist ekonomide artık değerin dönüşmüş biçimi olarak paranın fiyatı veya kiralanan paranın bedelidir.¹

Günümüzde ekonomik sistemlerin temel unsurlarından biri hâline gelmiş olan faiz olgusu, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ekonomik ve sosyal yaşamda önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde etkisi giderek artan faiz, bu alanda akademik çalışmalar yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Faizin günümüz Türkiye'sinde daha iyi anlaşılabilmesi için, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde faiz uygulamalarının etkilerinin incelenmesi ve bu dönemde getirilen yeni faiz düzenlemelerinin detaylı biçimde ele alınması büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti dönemi faiz konusu günümüzde birçok akademik tez ve çalışmaya konu olmuş olsa da, Cumhuriyet Dönemi'ne yönelik ilginin sınırlı olduğu görülmektedir. Literatür taraması, bu dönemde faiz olgusunu ele alan çalışmaların yok denecek kadar az olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yapılacak bir araştırma, literatüre önemli bir katkı sağlayacak ve alandaki boşluğu dolduracaktır. Ayrıca çalışma, araştırmacılara dönemle ilgili ileride yapacakları çalışmalar için değerli bir kaynak sunacak ve günümüz politika yapıcıları için başvuru kaynağı olacaktır.

Bu tez, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde (1923-1938) faiz olgusunun siyasal, toplumsal, hukuki ve ekonomik boyutlarını çok yönlü bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın odak noktasını, yüksek faiz oranlarının ekonomik ve sosyal yaşamda yarattığı olumsuzluklar karşısında devletin bu alana doğrudan müdahale süreci oluşturmaktadır. Bu kapsamda, faiz piyasasını düzenlemeye yönelik hukuki adımlar, devletin iktisadi politika tercihleri ve bu tercihlerin toplumsal yansımaları detaylı biçimde ele alınmıştır.

Araştırma, faiz meselesinin yalnızca bir ekonomik araç olarak değil, aynı zamanda dönemsel iktisat politikalarının, toplumsal değer yargılarının ve hukuki normların bir yansıması olduğu anlayışından hareketle kurgulanmıştır. Bu çerçevede, Cumhuriyet'in ilk

¹ Türk Dil Kurumu (TDK), Faiz, 11.08.2025, <https://sozluk.gov.tr/>

on beş yılı içerisinde faizle ilgili yaklaşımların nasıl şekillendiği; bu sürecin Osmanlı Devleti'nden devralınan hukuki miras ile olan ilişkisi, özellikle 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi'nin 1930'lu yılların sonuna kadar yargı kararları ve ekonomik hayat üzerindeki etkisi üzerinden analiz edilmiştir. Bu durum, Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti arasında faiz konusunda bir süreklilik olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Çalışmada ayrıca, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri bağlamında, faiz politikalarında yaşanan dönüşüm, devletin artan müdahalesi ve bu müdahalenin kurumsal temelleri (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası gibi kurumlar ile 2279 sayılı Ödünç Verme İşleri Kanunu gibi yasal düzenlemeler) ele alınmaktadır.

Tarihsel belgeler, yasal düzenlemeler, yargı içtihatları ve dönemin düşünsel tartışmaları ışığında yapılan bu araştırma, Türkiye'de faiz olgusunun tarihsel gelişimini anlamlandırmayı hedeflemektedir. Bu sayede, erken Cumhuriyet dönemine özgü iktisadi zihniyetin ve finansal mimarinin daha derinlikli biçimde kavranmasına katkı sunulması amaçlanmaktadır.

Bu tez, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1938 yılına kadar olan dönemde faiz olgusunun geçirdiği dönüşümü, hukuki, ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla ele almaktadır. Çalışmanın coğrafi sınırı Türkiye ile sınırlı tutulmuş; zaman aralığı ise 1923-1938 yılları arasındaki Erken Cumhuriyet Dönemi olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan ekonomik modeller, faiz düzenlemelerine ilişkin mevzuat, yargı kararları ve dönemin kurumsal yapıları incelenmiştir.

Erken Cumhuriyet döneminde devletin, ekonomik istikrarı ve toplumsal dengeyi sağlama amacıyla özellikle yüksek faiz oranları ve tefeci faaliyetlerine karşı geliştirdiği müdahale mekanizmaları ayrı bir önem arz etmektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde örgütsüz kredi piyasasında yaygın olarak görülen yüksek oranlı tefeci faizlerinin, borçlu kesimler üzerinde ciddi bir ekonomik baskı oluşturduğu ve bu durumun sosyal adalet anlayışı ile çeliştiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle devlet, söz konusu uygulamalara karşı hem mevzuat hem de kurumsal düzenlemeler yoluyla faiz piyasasını disipline etmeye yönelik politikalar geliştirmiştir.

Çalışmanın kapsamı gereği 1938 sonrasındaki gelişmelere, küresel düzeydeki faiz tartışmalarına veya güncel faiz politikalarına doğrudan yer verilmemiştir.

Bu araştırma, tarihsel yöntem ve doküman analizi tekniklerinin bir arada kullanıldığı nitel bir çalışmadır. Erken Cumhuriyet döneminde faiz olgusunun tarihsel gelişimini

anlamlandırmak üzere, öncelikle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan hukuki süreklilik incelenmiş; ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemine ait yasal düzenlemeler, resmi gazeteler, mahkeme kararları, kanun metinleri ve dönemin düşünsel tartışmalarını yansıtan kaynaklar analiz edilmiştir.

Çalışmada betimleyici ve çözümleyici yaklaşımlar bir arada kullanılmış; özellikle yüksek faiz oranlarının toplumda yarattığı tahribat çerçevesinde faiz oranlarının sınırlandırılması, kredi piyasasının denetimi ve devletin iktisadi müdahale araçlarının dönüşümü ele alınırken mevzuat odaklı bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca, dönemin toplumsal ve iktisadî konjonktürü dikkate alınarak yorumlayıcı bir perspektif benimsenmiştir.

Bu tez kapsamında aşağıdaki temel araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. 1923-1938 yılları arasında Türkiye'de faiz politikaları nasıl şekillenmiştir ve bu politikalar hangi toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlara yanıt olarak geliştirilmiştir?
2. Osmanlı Devleti'nden devralınan Murabaha Nizamnamesi gibi hukuki düzenlemeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında faiz uygulamalarını ne ölçüde etkilemiştir?
3. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında Türkiye'de faiz rejiminde nasıl bir dönüşüm yaşanmıştır?
4. Devletçilik politikaları çerçevesinde çıkarılan kanunlar (2279 ve 2284 sayılı kanunlar) faiz piyasasını nasıl düzenlemiştir ve bu düzenlemelerin bankacılık sistemine etkisi ne olmuştur?

Bu çalışma kapsamında, 1923–1938 yılları arasındaki Cumhuriyet Dönemi faiz politikalarının tarihsel gelişimi ile yüksek faizli kredi piyasasına karşı devletin aldığı ekonomik ve hukuki önlemler, hem birincil hem de ikincil kaynaklar ışığında incelenmiştir. Araştırmanın temelini arşiv belgeleri, dönemin resmi mevzuatı, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) zabıtları ve çeşitli devlet raporları gibi birincil kaynaklar oluşturmaktadır. Bu belgeler, devletin faiz politikalarına müdahale biçimlerini, kredi sistemine yönelik düzenlemeleri ve bu çerçevede geliştirilen kurumsal yapıları ayrıntılı biçimde analiz etmeye imkân tanımıştır. Bununla birlikte, kırsal kesimin karşı karşıya kaldığı yüksek faizli gayriresmî kredi ilişkilerine dair doğrudan bilgiler arşiv belgelerinde sınırlı düzeydedir. Bu nedenle, söz konusu etkiler daha çok dönemin gazeteleri, süreli yayınları ve mevcut ikincil literatür üzerinden dolaylı yollardan değerlendirilmiştir. Ayrıca, akademik çalışmalar, monografiler ve ekonomik tarih araştırmaları da mevcut kaynakların

yorumlanması sürecinde tamamlayıcı işlev görmüş; böylece hem devlet politikalarının kurumsal yönleri hem de toplumsal etkileri çok boyutlu bir bakış açısıyla ele alınabilmektedir.

Bu tezde yararlanılan arşiv belgeleri Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA) ile ağırlıklı olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'dir (BCA). Osmanlı arşivlerinden elde edilen belgeler, tefeciliğin yol açtığı toplumsal ve ekonomik tahribatı, bu tahribatın halk üzerindeki etkilerini ve devletin konuyla ilgili aldığı önlemleri göstermesi bakımından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Belgelerin çoğunlukla resmi bakış açısını yansıtmaması nedeniyle halkın gündelik yaşamına dair ayrıntıları sınırlı biçimde verdiği dikkate alınmıştır.

Cumhuriyet dönemine ait belgeler, yüksek faiz uygulamalarının toplumsal etkilerine ilişkin devletin farkındalığını ve bu sorunlara yönelik müdahalelerini ortaya koymaktadır. Devlet, özellikle kamu bankaları aracılığıyla halkın tefecilere bağımlılığını azaltmayı amaçlamıştır. Zabıt Cerideleri ve Resmî Gazete gibi birincil kaynaklar, faiz politikalarının meclis tartışmalarındaki yansımalarını ve yasama sürecindeki düzenlemeleri doğrudan takip etmeye imkân sağlamıştır.

Kaynak seçimi sırasında belgelerin birincil niteliği, dönemi doğrudan yansıtmaması ve belgeler arası karşılaştırma olanağı dikkate alınmıştır. Resmî belgelerin taraflı olabileceği göz önünde bulundurulmuş, bu nedenle farklı belge türleri ve ikincil kaynaklarla karşılaştırma yapılmıştır. Böylece, elde edilen bilgiler daha güvenilir bir şekilde değerlendirilmiştir.

Tezde, yabancı diplomatların Türkiye'de gerçekleştirdikleri seyahatler sırasında edindikleri gözlemlerden derlenerek oluşturulan eserlerden de yararlanılmıştır. Bu tür kaynakların birinci elden bilgi içermesi, araştırmanın güvenilirliği açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Nitekim 1919–1924 yılları arasında Türkiye'de Amerikan Başkonsolosu olarak görev yapan G. Bie Ravndal'ın kaleme aldığı "Turkey: A Commercial and Industrial Handbook (Türkiye: Ticari ve Endüstriyel Bir El Kitabı)" adlı çalışmada, 1923–1929 döneminde Anadolu köylüsünü derinden etkileyen yüksek faizli tefecilik uygulamalarının doğurduğu olumsuz sonuçlara dikkat çekilmektedir. Ravndal, yüksek faizle borçlanan köylünün karşı karşıya kaldığı toplumsal ve ekonomik baskıları ayrıntılı biçimde ele almıştır.

Bunun yanında, SSCB Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'de görevli diplomatlarından Pyotr Mihayloviç Jukovsky'nin kaleme aldığı "Türkiye'nin Zirai Bünyesi" başlıklı eser, 1925–1927 yılları arasındaki tarımsal yapıyı değerlendirmektedir. Jukovsky, çalışmasında

Türkiye’deki toprakları büyüklüklerine göre sınıflandırmış ve köylü nüfusun ezici çoğunluğunun küçük ölçekli arazilere sahip olduğunu vurgulamıştır. İncelenen dönemde gerçekleştirilen saha gezilerine dayalı olarak hazırlanan bu eser, tezin güvenilirliğini artıran önemli kaynaklardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Tez kapsamında yararlanılan İslam Mecmuası ve Sırât-ı Müstakîm/Sebilürreşad gibi süreli yayınlarda yer alan bilgiler, son dönem Osmanlı devlet adamları ile aydın çevrelerinin faiz konusuna ilişkin daha liberal bir yaklaşıma yöneldiklerini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, 1933 tarihli Ülkü Mecmuası’nın 11. sayısında “Kadıhanı Köylüsü Nasıl Borçlandı” başlıklı makalesini yayımlayan Stajyer Hekim Yalçın, 1920’li yıllarda özellikle 1927’de yaşanan kuraklık ve 1929 Dünya Buhranı’nın Konya’nın Kadıhanı köylüsü üzerinde tefecilik bağlamında yarattığı olumsuz sonuçları ele almıştır. Yalçın’ın söz konusu gelişmelere bizzat tanıklık etmesi, makaleyi çalışmanın özgün kaynakları arasında önemli bir yere konumlandırmaktadır.

Öte yandan Kadro Dergisi’nden elde edilen veriler, 1930’lu yıllarda uygulamaya konulan devletçi politikaların düşünsel temellerini ve yüksek faiz oranlarının toplum üzerindeki menfi etkilerini yansıtmaktadır. Derginin dönemin politika yapım sürecinde etkili bir entelektüel zemin oluşturması, burada yayımlanan yazıların hükümetin iktisadi yaklaşımını anlamak bakımından özel bir değer taşımasını sağlamaktadır.

Buna ek olarak, Ulum Gazetesi’nden elde edilen veriler, Ali Suavi’nin faiz konusunda oldukça liberal bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktadır. Cumhuriyet ve Vakit Gazete’lerinden elde edilen bilgiler, 1930’lu yıllarda yüksek faiz oranlarının halk üzerindeki olumsuz etkilerinin hükümet ile muhalefet (Serbest Cumhuriyet Fırkası) arasında ciddi tartışmalara ve suçlamalara yol açtığını ortaya koymaktadır. Bu gazeteler, dönemi yansıtmaları bakımından önemli veriler sunmakta ve hem muhalefetin hem de iktidar mensuplarının görüşlerini içermesi açısından değerli kaynaklar olarak değerlendirilmiştir.

Cumhuriyet dönemi faiz politikası ile ilgili doğrudan bilgi veren eserler son derece sınırlıdır. Günümüz akademik camiasında bu konu doğrudan ele alınmayıp, kredi, bankalar, kooperatifler bağlamında ele alınmıştır. Bu nedenle yararlanılan kaynaklar dönemin faiz politikasını anlama konusunda yetersizdir. Bunun yanında birincil kaynaklarla harmanlandığında yararlanılan tetkik eserler son derece faydalı ve önemli bilgiler sağlamıştır.

Osmanlı dönemi faiz politikalarını anlamada yararlanılan önemli çalışmalardan biri, Mehmet Akif Berber'in "From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in the Late Ottoman Empire / Faizden Tefeciliğe: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Murabaha'nın Dönüşümü" başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin tefecilikle mücadele kapsamında attığı adımları ayrıntılı biçimde ortaya koyması açısından aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Benzer şekilde, Mehmet Genç'in "Osmanlı'da Devlet ve Ekonomi" adlı eseri, Osmanlı dönemi iç borçlanma mekanizmaları ile faizin etkileri hakkında kapsamlı değerlendirmeler içermektedir.

Osmanlı'nın son döneminde yaşanan ekonomik dönüşümlerin faiz politikalarına yansımalarının da incelendiği bir diğer önemli eser, Zafer Toprak'ın "Türkiye'de Milli İktisat (1908–1918)" adlı çalışmasıdır. Aynı dönemde Avrupa finans çevrelerinin Osmanlı mali yapısı üzerindeki etkilerini inceleyen Haydar Kazgan'ın "Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali" ile Gülten Kazgan'ın "Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi" adlı eserleri, Osmanlı mali yapısının dönüşüm sürecini ve faiz olgusunun bu süreçteki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Ayrıca Şevket Pamuk'un "Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi" adlı kitabı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde ekonomik yapının dönüşümünü, bu dönüşümün nedenlerini ve finansal kurumlar bağlamında faiz olgusunun yerini açıklaması bakımından tez açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

Cumhuriyet dönemi faiz politikalarının incelenmesinde başvurulanan tetkik eserler de çalışmada önemli bir yer tutmaktadır. Emirhan Âdemoğlu'nun "Plansız Dönemde Türkiye'de Tarım Kredi Kooperatifleri (1923–1960)" başlıklı yüksek lisans tezi, 1923–1938 döneminde yüksek faizli tefecilik işlemlerinin politik ve sosyal etkilerini incelemesi bakımından dikkate değerdir. Bu çalışmada ayrıca Tarım Kredi Kooperatifleri ile Ziraat Bankası'nın tefeciliğe karşı sağladığı kredilerin niteliği de önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Yusuf Saim Atasagun'un "Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası" ile "Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası (1888–1939)" adlı eserleri ise, bir ekonomistin perspektifinden 1923–1938 döneminde yüksek faizli tefeciliğin kredi piyasasında yarattığı tahribatı ve özellikle Ziraat Bankası kredilerinin tarımsal üretim üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu çalışmalardan elde edilen bulgular, devletin faiz politikalarının kırsal bölgelerde tefeciliği sınırlamaya yönelik bazı başarılar elde etmesine karşın, bu olgunun tamamen ortadan kaldırılamadığını göstermektedir. Aynı zamanda Ziraat Bankası'nın faiz

politikalarına ilişkin değerlendirmeler, tezin merkezini oluşturan dönemde uygulanan politikaların bankalara yansımalarının anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır.

ağlar Keyder’in “Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923–1929)” başlıklı kitabı, erken Cumhuriyet döneminin ekonomik koşullarını ve kredi piyasasının işleyişini ele almakta, faiz olgusunun bu dönemdeki etkilerini uluslararası bağlamda değerlendirmektedir. Yine Gülsün Gürkan Yay’ın “Atatürk Döneminde Para Politikası (1923–1938)” adlı makalesi, incelenen dönemde Türk parasının değerleme politikaları ve bu çerçevede yürütülen bankacılık faaliyetlerinde uygulanan faiz politikalarına odaklanmaktadır. Her ne kadar çalışmada çoğunlukla ikincil kaynaklara başvurulmuş olsa da, ilgili döneme ilişkin faiz politikaları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminde bankacılık faaliyetlerine ışık tutan Hazım Atıf Kuyucak’ın “Para ve Banka” adlı eseri, dönemin bankalarının kuruluş felsefelerini ve uyguladıkları politikaları anlamak açısından değerli bir kaynaktır.

Tezde yararlanılan kaynaklardan olan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından toplanan kongrelerde gündeme gelen konuları içeren “1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar” adlı eserde devletin, 1923-1929 rası müdahaleci liberalizm döneminde kıyasla 1929-1932 arası devletçiliğe geçiş döneminde sanayi kesiminin sesini daha çok duymaya başladığı görülmektedir. Bunun yanında yine Cemiyetin toplanmasında etkili olduğu “1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları” adlı kongre kitabında 1923-1930’lar arası dönemde tarımsal üretim, ifi sorunlar (zellikle yüksek faizli tefecilik işlemlerinden doğan sorunlar), devletin kredi piyasasına müdahalesi ve Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerinin bu konuda nc olması gereken rollerine değinilmiştir. Bu kongrelerde faiz konusunda ortak görüş, yüksek faizlerin hem sanayi hem tarım sektörüne büyük zararlar verdiği noktasında birleşmiştir. Kongreye sunulan raporlarda devletin faiz oranlarına müdahale etmesinin yalnız başına yeterli olmayacağı, bunun yanında alternatif kredi olanaklarının devlet tarafından sağlanması gerektiği gündeme gelmiştir. Bu kongre çalışmalarının kitaplaştırılmasıyla oluşturulan bu iki eser, ilgili dönemde Anadolu ve Rumeliden gelen üyelerin görüşleri paylaşmaları noktasında önemli bir fırsat olmuştur. Kongrede görüşülen konular daha sonra hükümetin de gündeminin önemli bir parçası olarak devlet tarafından atılan müdahaleci adımlarda önemli bir etki göstermiştir.

Tezin yazımında başvurulan bir diğer önemli kaynak, Walker D. Hines ve çalışma arkadaşları tarafından 1934 yılında kaleme alınan “Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki (1933–1934)” adlı eserdir. Bu çalışmada 1920’li yıllardaki banka faiz

oranlarına da değinilmiş ve faizlerin serbest piyasa koşulları çerçevesinde belirlendiği ortaya konulmuştur.

Ziraat Bankası'nın kredi ve faiz politikalarının seyrini daha iyi kavrayabilmek için, kurum tarafından yayımlanan kurumsal nitelikteki eserlerden de yararlanılmıştır. Bunlar arasında, 1938 tarihli "T.C. Ziraat Bankası: Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti (1888–1938)", 1964 tarihli "T.C. Ziraat Bankası: Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi" ve 1973 tarihli "T.C. Ziraat Bankası: Cumhuriyetimizin Ellinci Yılında (1923–1973)" başlıklı yayınlar bulunmaktadır. Bu eserler, Ziraat Bankası'nın tarımsal kredi ve faiz politikalarındaki değişim ve dönüşümleri gözler önüne sermesinin yanı sıra, kurumun kurumsal yapısının tarihsel süreç içerisindeki gelişimini ortaya koyması bakımından da tez için önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

Bu tez kapsamında yararlanılan önemli kaynaklardan biri, Oya Silier tarafından kaleme alınan "Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)" adlı eserdir. Söz konusu çalışmada, 1923–1938 döneminde tarımsal üretimin karşılaştığı güçlükler ile tefeciliğin tarım kesiminde yol açtığı olumsuzluklar ayrıntılı biçimde incelenmiş, konu çeşitli örnek vakalarla somutlaştırılmıştır.

Benzer şekilde, Şevket Raşit Hatipoğlu'nun "Türkiye'de Zirai Buhran" ve "Ziraat Âleminde Vakıalar ve Düşünceler" adlı eserleri, özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın üretim süreci ve çiftçiler üzerindeki baskılarını ortaya koymaktadır. Bu çalışmalarda, tefecilerin üretici kesim üzerindeki yıkıcı etkileri vurgulanmış, böylece tarım sektöründe yaşanan yapısal sorunların boyutu gözler önüne serilmiştir.

Bunlara ek olarak, İlhan Tekeli ve Selim İlkin tarafından hazırlanan 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları adlı eser, 1929 Ekonomik Buhranı'nın etkileri karşısında devletin gündeme aldığı devletçilik politikalarına giden sürecin analizi açısından tezin önemli başvuru kaynaklarından birini oluşturmuştur.

Merkez Bankası'nın yayımladığı 1933 tarihli 6 No'lu Bülten, 1935 tarihli 19 No'lu Bülten ve 1937 tarihli 24 No'lu Bülten, özellikle 1930 sonrasında para ve faiz politikaları alanında yaşanan gelişmeleri ortaya koyması bakımından tez çalışmasında başvurulacak önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Doğrudan Merkez Bankası tarafından hazırlanmış olmaları, bu bültenlerin güvenilir ve birincil nitelikte bilgiler sunmasını sağlamaktadır.

Son olarak, faiz politikalarının mahkeme davalarına ve içtihat kararlarına yansımalarını M. Şahap Arıç'ın Yargıtay İçtihatlarına Göre Haşiyeli Ticaret Kanunu adlı

eserinde görmek mümkündür. Bu çalışma, Ticaret Kanunu çerçevesinde görülen davaların bir araya getirildiği kapsamlı bir derleme niteliğindedir. Eserde, ticari anlaşmalarda faiz oranının serbestçe belirlenmesi ve belirlenen faiz miktarının anaparayı aşamayacağına ilişkin Yargıtay kararları (Murabaha Nizamnamesi hükümleri çerçevesinde) yer almaktadır.

Bunun yanında, Ferit H. Saymen, Sahir Erman ve Halid K. Elbir tarafından hazırlanan Türk İctihatlar Külliyyatı 1950 adlı eser, 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Hakkında Kanun esas alınarak verilen ve 1949 tarihli Yargıtay içtihat kararlarını içermektedir. Bu çalışma, doğrudan 1923–1938 dönemine ilişkin bilgi sunmasa da, faiz politikası çerçevesinde çıkarılan kanunların yargı kararlarında nasıl bir süreklilik gösterdiğini ortaya koyması bakımından tez için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Benzer şekilde, yine Saymen, Erman ve Elbir tarafından derlenen Türk İctihatlar Külliyyatı 1952, ilgili dönemi doğrudan ele almasa da, aynı kanunların yargı pratiğindeki sürekliliğini göstermesi açısından dikkate alınmıştır.

Ayrıca, Adalet Bakanlığı tarafından yayımlanan İctihadı Birleştirme Kararları Hukuk Kısmı 1930–1947 adlı eserde yer alan 1943 tarihli içtihadı birleştirme kararı da faiz politikalarının yargı kararlarına etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Bu kararda, Ödünç Para Verme Kanunu’nun Murabaha Nizamnamesi’ni yürürlükten kaldırmadığı, belirlenen faiz oranının anaparayı aşamayacağı ve Murabaha Nizamnamesi’nin ilgili maddelerinin geçerliliğini koruduğu hükme bağlanmıştır.

Bu yüksek lisans tezi, giriş ve sonuç bölümleri dışında dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Osmanlı Devleti’nde toplumun kredi ihtiyacını karşılamaya yönelik farklı kurumsal yapıların işlevleri ve faiz olgusunun özellikle son dönem yenileşme hareketleri çerçevesinde Osmanlı ekonomik hayatında giderek daha belirgin hale gelişini ele alınmıştır. Devletin, toplumda ekonomik adaletsizliklere yol açan yüksek faiz oranlarını sınırlamak amacıyla Murabaha Nizamnameleri gibi düzenleyici adımlar attığı da incelenmiştir.

İkinci bölümde, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu izleyen 1923–1929 yılları arasındaki liberal ekonomik anlayış çerçevesinde faiz uygulamaları değerlendirilmiştir. Bu dönemde 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi faiz oranını %9 ile sınırlandırsa da, örgütsüz kredi piyasası ve yerel bankalarda bu sınırın üzerinde oranların uygulandığı görülmüştür. Faiz politikalarının sektörel yansımaları incelenmiş; ayrıca 1926 tarihli Medeni Kanun, Borçlar Kanunu ve Ticaret Kanunu’nun getirdiği düzenlemeler tartışılmıştır. Dönemin din

âlimlerinin faiz konusundaki yaklaşımları da düşünsel arka planı ortaya koymak amacıyla çalışmaya dâhil edilmiştir.

Üçüncü bölümde, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye üzerindeki etkileri ve bu bağlamda faiz olgusunun yeniden şekillenme süreci ele alınmıştır. Krizin sektörel yansımaları, sermaye hareketleri ve kredi ilişkileri üzerinden değerlendirilmiş; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluş süreci ve devletin ekonomik müdahale araçlarını güçlendirme yönündeki çabaları analiz edilmiştir.

Dördüncü ve son bölümde, 1932–1938 yılları arasında uygulanan devletçilik politikalarının faiz düzenlemelerine etkisi incelenmiştir. Bu kapsamda çıkarılan 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu ile onu tamamlayan 2284 sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu, faiz oranlarının denetim altına alınması bakımından ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Ayrıca bu yasal çerçevenin Türkiye bankacılık sisteminde istikrarlı bir faiz yapısının oluşumuna katkısı tartışılmış; hukuk sisteminde faiz konusuna ilişkin yargı kararları ve içtihatlar da değerlendirilmiştir.

2. OSMANLI DEVLETİNDE FAİZ UYGULAMALARI

2.1.Osmanlı Öncesi Döneme Kısa Bir Bakış

Faiz, tarih boyunca hem eleştirilmiş hem de yaygın olarak kullanılmıştır. Tarihi M.Ö. 3000'lere kadar uzanan faiz, Hindistan'da Vedic metinlerinde ve Buda'nın yazılarında kaydedilmiştir.² Hindistan'da yüksek kastlar için faiz yasakken, alt kastlar için belirli bir oran kabul edilmiştir.³ Mezopotamya'da ise Sümer ve Babil belgeleri, faizli işlemleri ve oranlarını düzenlemiştir,⁴ tapınaklar sistemli faiz uygulamalarının merkezi olmuştur. Hammurabi Kanunları faiz kurallarını belirlemiştir,⁵ Sümerlerde borç ödeme gücü kölelik ile sonuçlanabilmiştir.⁶ Asurlularda ise yüksek faiz uygulamaları yaygındır.⁷

Eski Mısır'da faiz dini olarak yasaklanmış, ancak Asyalı kavimlerden geçişle⁸ sınırlı biçimde uygulanmıştır.⁹ Antik Yunan'da faiz, toplumsal düzeni tehdit eden bir unsur olarak görülmüş, Solon reformları¹⁰ ile borç köleliği yasaklanmış ve faiz hadleri sınırlandırılmıştır. Platon, faizi fakir ile zengin arasındaki çatışma olarak ele almış,¹¹ Aristoteles ise faizi doğaya aykırı bir servet edinme yöntemi olarak değerlendirmiştir.¹² Aristoteles, kişi ve şeylerde eşitliği ön plana çıkarmıştır¹³

Roma İmparatorluğu'nda da faiz olumsuz görülmüş Cicero ve Seneca faiz karşıtı görüşler geliştirmiştir. Ancak hukuki olarak tamamen yasaklanmamış, *On İki Levha Yasası* ile düzenlenmiştir.¹⁴

Eski Türk devletlerinde faiz, özellikle Uygur belgelerinde açık şekilde düzenlenmiştir;¹⁵ faiz hem para hem de mal cinsinden belirlenmiş, ödeme gecikmelerinde

² Abdullah Mesut Küçükkalay, İktisadi Düşüncede Faiz Antik Yunan'dan Monetarizme, 1. Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya, 2018, s.23

³ Süleyman Uludağ, İslamda Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış, 5. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013, s.313

⁴ Uludağ, s.312

⁵ Küçükkalay, s.25-26

⁶ Murat Ustaoglu ve Betül Mutlugün, "Faizin Tarihi Öncülleri Olarak Din, Siyaset ve İktisat Bağlamında Antik Çağ Mezopotamya Medeniyetlerinde Sosyal Hayatın Temel Dinamikleri", Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar, (Der. Murat Ustaoglu ve Ahmet İncekara), 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s.45

⁷ Ustaoglu ve Mutlugün, s.52

⁸ Uludağ, s.313-313

⁹ İsmail Özsoy, "Faiz", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1995, XII, s.110

¹⁰ Ustaoglu ve Mutlugün, s.54

¹¹ Küçükkalay, s.33-37

¹² Aristoteles, Politika, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, s.23-24

¹³ Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, Çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, 2020, s.110

¹⁴ Küçükkalay, s.44-45

¹⁵ Coşkun Üçok, Türk Hukuk Tarihi Dersleri, 3. Baskı, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1960, s.37-38

cezaî ek faiz uygulanmıştır.¹⁶

Eski Ahit'te faiz haram kılınmış, ancak Tesniye'de Yahudi olmayanlara faiz verilebileceği belirtilmiştir.¹⁷ Bu durum, Yahudilerin Avrupa'daki ekonomik etkinliğini sınırlı ancak etkili kılmıştır.¹⁸ Avrupa'da Yahudiler ekonomik alanda güç kazandıkça, onlara karşı olumsuz algılar ve önyargılar oluşmuş; Shakespeare'in *Venedik Taciri* oyununda bu durum Shylock karakteriyle yansıtılmıştır.

Hristiyanlıkta faiz başlangıçta reddedilse de, Yeni Ahit'te çelişkiler mevcuttur.¹⁹ Hristiyanlıkta faiz yasağı ile ilgili hükümler, dini kurum ve bu kurumların uygulama alanlarında kendini göstermiştir.²⁰ Kilise Babaları, Aristoteles'in etkisiyle faizin insan doğasına aykırı ve erdemi baltalayan bir uygulama olduğunu savunmuştur.²¹

İslam öncesi Arap Yarımadası'nda faiz hem yaygın hem de kat kat alınan bileşik biçimde uygulanmıştır.²² Kur'an²³ ve hadisler²⁴ faizi kademeli olarak yasaklamış,²⁵

Faiz, toplumsal dayanışmayı ve infakı²⁶ zedeleyen bir uygulama olarak görülmüştür.²⁷

Avrupa'da skolastik düşüncenin etkisinin azalmasıyla faiz konusu tartışmalı hâle gelmiştir. Tartışmalar, dini gerekçelerle faiz yasağının sürmesini savunanlar ile ekonomik ihtiyaçlar nedeniyle faizin meşrulaşması gerektiğini savunanlar arasında yoğunlaşmıştır. Bu çekişmeler sonucunda, faiz belirli koşullar altında kabul görmüştür.

¹⁶ Ahmet Caferoğlu, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye Islahatları", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 4, Sayı:1, 2010, s.9-12

¹⁷ Küçükkalay, s.50-52

¹⁸ Shakespeare, William, *Venedik Taciri*, Çev. Özdemir Nutku, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019, s.XX

¹⁹ Küçükkalay, s.53-54

²⁰ Abdülselem Sağın ve Muhammet Sait Bozik, "Thomas Aquinas'da ve Martin Luther'de Faiz Kavramına Dair Tartışmalar", "Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar", (Der. Murat Ustaoglu ve Ahmet İncekara), 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s.236

²¹ Küçükkalay, s.55

²² Küçükkalay, s.28-29

²³ "Bakara 275-279, Nisâ 160-161, Âl-i İmran 130, Rum 39" ayetler ve tefsirlerleri için bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Zehraven, İstanbul, 2007, Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerimin Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, Bilmen Basım ve Yayın, İstanbul, 1962

²⁴ Wahba Zuhayli, "Ribanın Fıkhi Manası", "Ribayı Anlamak, Çev. Zeynep Hafsa Orhan, (Ed. Abdulkader Thomas), İktisat Yayınları, İstanbul, 2017, s.68-69

²⁵ Özsoy, s.112

²⁶ Genel olarak, Allah'ın hoşnutluğunu elde etme amacıyla kişinin kendi servetinden muhtaçlara ve fakirlere yardımda bulunmasıdır. Bu açıdan bakıldığında infak, farz olan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her çeşit hayrı içererebilmektedir. Mustafa Çağrıcı, *İnfak*, Tdv İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2000, XXII, s.289

²⁷ Şeyh Yusuf Talal De Lorenzo, "Ribayı Anlamaya Giriş", "Ribayı Anlamak, Çev. Zeynep Hafsa Orhan, (Ed. Abdulkader Thomas), İktisat Yayınları, İstanbul, 2017, s.4

Kazgan'a göre, Batı'nın ekonomik yükselişi, Venedik ve Cenova'da gelişen finans kapitali²⁸ ile Coğrafi Keşifler'in sağladığı zenginlikle mümkün olmuştur. Bu süreç, bankaların güçlenmesini, feodal beylerin zenginleşmesini ve Avrupa'daki siyasi dengelerin dönüşmesini beraberinde getirmiştir. Bu ekonomik dönüşüm, faiz tartışmalarının yoğunlaşmasına ve dönemin düşünürlerinin faize olumlu yaklaşmasına zemin hazırlamıştır.

Küçükkalay'a göre, ticaretin yaygınlaşması, finans ihtiyacının artması, piyasaların uluslararasılaşması ve Protestan Reformu, faiz yasağının esnemesi için yeterli olmuştur²⁹ Bu bağlamda Martin Luther ve John Calvin, Hristiyanlıkta reformist düşüncenin öncüleri olarak faizin bazı durumlarda kabul edilebileceğini savunmuşlardır. Luther, makul seviyedeki (%4-6) faizi meşru görürken, aşırı faizli uygulamaları tefecilik olarak nitelendirmiştir.³⁰ Calvin ise faizi üretimi destekleyen bir araç olarak görmüş.³¹ ve Aristo'nun sermaye birikimine karşı olumsuz tutumunu reddetmiştir.³² Bu yaklaşım, tefecilik (usury) ve faiz (interest) kavramlarının ayrılmasını sağlamıştır.³³

Besold ve Bacon, Calvin'in fikirlerini geliştirerek, tefecilikle mücadelede düşük oranlı ve sınırlı faizli borç ilişkilerini savunmuşlardır. Charles Gide, faizin üretim amaçlı kullanımıyla meşrulaştırılabileceğini belirtmiştir.³⁴ 1545'te İngiltere Kralı VIII. Henry borç faizini yasallaştırmış; diğer Avrupa ülkeleri de benzer düzenlemelerle düşük faiz uygulamalarını desteklemiştir. Turgot, faiz hakkını "Nemalandırma Teorisi" çerçevesinde açıklamış³⁵ ve sermayenin kullanımına bağlı olarak³⁶ meşru faiz oranını savunmuştur. Turgot, 1789'da Fransa'da faizi yasak sayan hükümleri yürürlükten kaldırmıştır.³⁷ Quesnay, tarımsal sermayelerde faiz oranlarının yasal sınırlar içinde belirlenmesini önermiştir.³⁸ İngiliz merkantilistler Locke ve Hume, faiz oranlarının piyasa koşullarına

²⁸ Haydar Kazgan, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, Elif Yayınevi, Ankara, 2022, s.13

²⁹ Küçükkalay, s.111

³⁰ Murat İstekli ve Murat Ustaoglu, "John Calvin Düşüncesinde Faizli Borç İlişkileri", "Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar", (Der. Murat Ustaoglu ve Ahmet İncekara), 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s.362

³¹ Dilek ve Safa Demirbaş, "Faiz Meselesi", "Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar", (Der. Murat Ustaoglu ve Ahmet İncekara), 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s.237-238

³² Kürşat Haldun Akalın, "Eski Ahit Metinlerinde J. Calvin'in Faiz Yorumu", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1, 2009, s.238

³³ Uludağ, s.188

³⁴ Uludağ, s.188-189

³⁵ Demirbaş, s.250

³⁶ Küçükkalay, s.113

³⁷ Demirbaş, s.250

³⁸ Küçükkalay, s.119

uygun olarak serbest oluşmasını savunmuş;³⁹ Adam Smith, faizle ödünç verilen sermayenin kullanım biçimine bağlı olarak⁴⁰ kâr ve risk analizini açıklamıştır.⁴¹ Smith'e göre, yasal faiz oranları piyasa fiyatının çok az üzerinde belirlenirse, sermaye akılcı ve üretken ellerde kullanılacaktır.⁴²

1917'de kilise, Iuris Canonici Yasası ile faiz uygulamasına resmî onay vermiş; adil ve açıklanabilir kazanç koşullarında faiz sözleşmelerini caiz kabul etmişti.⁴³ Avrupa'da faiz uygulamasının ılımlılaşmasına rağmen, Osmanlı'da faiz dini açıdan hoş karşılanmamış, ancak nakit ihtiyaçlarının karşılanmasını engellememiştir.

2.2. Osmanlı Devleti'nde Faiz

Osmanlı Devleti, faiz konusunda dini hassasiyetlerin belirgin olduğu bir yapı sergilemiştir. Faiz yasağı titizlikle korunmaya çalışılmış; ancak zamanla artan kredi ihtiyacı, bu yasağın etrafından dolanarak çeşitli uygulamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle, uygulamalara geçmeden önce Osmanlı'nın faize bakışını kısaca açıklamak önemlidir.

İslam dini, faizi hem ayetlerde hem de hadislerde açıkça haram kılmış, buna uymayanları ise maddi ve manevi yaptırımlarla karşı karşıya bırakmıştır. Osmanlı devlet adamları ve özellikle ilmiye sınıfına mensup kişiler de bu yasakları kesin ifadelerle benimsemiş ve şer'îye sicilleri, ahkâm defterleri ile fetvalarda faize yönelik yasaklamaları açıkça dile getirmiştir.⁴⁴

Toplumda borçlanma ihtiyacı ortaya çıktığında ise İslam'ın teşvik ettiği yöntem olarak *karz-ı hasen*⁴⁵ ön plana çıkmıştır.⁴⁶ Faizin zıddı olarak değerlendirilen bu uygulama, Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahip olsa da geniş kesimlerin kredi ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştır.

³⁹ Küçükcalay, s.116

⁴⁰ Adam Smith Ulusların Zenginliği, Cilt:1, 5. Baskı, Çev. Ayşe Yunus Bakırcı, Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.375-376

⁴¹ Küçükcalay, 121

⁴² Smith, I, s. 382-383

⁴³ Mehmet Saraç, Finans Teorisini Yeniden Düşünmek, 2. Baskı, İktisad Yayınları, İstanbul, 2021, s. 36.

⁴⁴ Süleyman Kaya, "18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı:3, 2007, s.14

⁴⁵ Karz-ı Hasen kelime manasıyla güzel borç anlamına gelen kurani bir terimdir. Bkz. Karz-ı Hasen Vakfı, "Karzı Hasen Nedir? 06.08.2025, <https://www.karzihasenvakfi.com/karzi-hasen-nedir>

⁴⁶ Uludağ, s.63

Bu yetersizlikten ötürü, zamanla alternatif kredi yolları gelişmiş ve ulema sınıfı da İslam fihhına aykırı olmayan uygulamalara cevaz vermiştir. Nitekim Osmanlı'nın ilk medeni kanunu sayılan Mecelle'de de bu doğrultuda hükümler yer almıştır.⁴⁷

Karz-ı hasenin sınırlı imkânları, Müslümanları faiz yasağına riayet ederek farklı hukuki çözümler aramaya yöneltmiştir. Bu çerçevede, doğrudan faiz uygulaması yerine hile-i şer'îyye gibi yöntemler geliştirilmiştir.⁴⁸ Buna karşın, faiz yasağına yönelik katı tavır özellikle ilmiye sınıfı ve kadılar nezdinde korunmaya devam etmiştir.

2.2.1. Osmanlı Devleti'nde ekonomiyi destekleyen finansal yapılar

İslam medeniyetleri, faizi genellikle riba kavramı üzerinden ikili bir çerçevede ele almış ve bu doğrultuda çeşitli finansal gerekçeler geliştirmiştir. Tarihsel süreç incelendiğinde, bu toplumlarda faizli borç ilişkilerinin tamamen ortadan kaldırılamadığı görülmektedir. Nitekim Osmanlı öncesinde Anadolu'da hâkimiyet kuran İlhanlı hükümdarı Gazan Han, her türlü dolaylı faiz uygulamasını ağır cezalarla yasaklamış; bu düzenleme, faizin yaygınlığını önemli ölçüde sınırlamıştır. Ancak buna rağmen, dönemin mahkeme kayıtlarında faizli borç ilişkilerine dair davaların varlığı dikkat çekmektedir.

Osmanlı dönemine gelindiğinde ise daha kurumsal ve sistematik finansal yapılar ortaya çıkmıştır. Kişisel borç ilişkilerinin yerini, belirli meslek grupları ve sermaye sahipleri tarafından yürütülen daha örgütlü yapılar almıştır. Osmanlı'nın çok kültürlü toplumsal dokusu, faiz yasağının uygulanışında esneklik sağlamış ve diğer İslam toplumlarına kıyasla daha çeşitli bir finansal görünümün ortaya çıkmasına imkân tanımıştır.

Bu bağlamda Osmanlı finans sistemi iki temel kategoride değerlendirilebilir. İlk grupta, faize dair dini bir hassasiyet gütmeyen yapılar, sarraflar ve murabahacılar yer almaktadır. İkinci grupta ise, doğrudan tefecilikle uğraşan yapılara alternatif oluşturan ve hem toplumsal hem de hukuki meşruiyet zemini bulunan para vakıfları bulunmaktadır. Bu

⁴⁷ “Md.18) Dik olduk da müttesi olur; md.21) zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar; md.32) Hacet umumi olsun hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur vb.” Ali Hikmet Berki, Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkamı Adliye), Hikmet Yayınları, İstanbul, 1982

⁴⁸ Kaya, s.14

vakıflar, faiz yasağının etrafından dolanarak kredi ihtiyacını karşılayan en dikkat çekici kurumlardan biri olarak öne çıkmıştır.⁴⁹

2.2.1.1. Sarraflar

Sarraflar sözcüğü, “altını gümüş karşılığında satmak” anlamındaki *sarf* kökünden türemiştir ve zamanla para işlerinde uzmanlaşan kişileri tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁰ Sarraflık, esasında para ile ilgili faaliyetleri içeren kıymetli madenlerin ve paraların birbirine çevrilmesi ve kuyumculuk işi olarak bilinen bir sözcüktür; fakat daha sonra farklı anlamlar kazanır. Örneğin, tefecilik yapan para tacirleri, vergi genel mültezimi, han ve bedestenlerdeki küçük dükkanlarda oturan tüccarlar da bu adla anılırlar. Sarraflar demek, bir anlamda para uzmanı demektir.⁵¹ Osmanlı döneminde sarraflar genellikle Eminönü ve Galata bölgelerinde toplanmışlardır Galata sarrafları, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Galata bankerleri olarak anılmaya başlamıştır. Pek çok Müslüman esnaf, para ihtiyacını karşılamak için bu gayrimüslim sarraflarla iş yapmış, onlardan borç para almıştır.⁵²

Osmanlı Devleti’nde sarraflarla ilgili bilgiler, 15. yüzyıldan itibaren kayıtlarda yer almaktadır. Dönemde, farklı tür ve nitelikte çok sayıda yerli ve yabancı para biriminin kullanılması, bu paralar arasında fiyat farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olmuş; bu durum da para alım-satımı yaparak aradaki farktan kazanç sağlamayı meslek edinen araçlar, yani sarrafların ortaya çıkışını tetiklemiştir. Sarraflar, genellikle Bizans döneminden kalan Venedik ve Cenevizli tüccarların yerli azınlıklarla evlilikleri sonucunda oluşan Levanten topluluğu ile Rum, Yahudi ve Ermeni gibi yerli tebaadan oluşmaktaydı. İstanbul başta olmak üzere, ticaretin yoğun olduğu taşra şehirlerinde faaliyet gösteren sarrafların başlangıçta etkinlik alanları para ve değerli madenlerin alım-satımı ile sınırlı iken, zamanla mali sistemin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmişlerdir. Fatih Sultan Mehmed döneminden 18. yüzyıla kadar sarraflık mesleğinde Rumlar ve Yahudiler öncü konumda bulunmaktaydı. 18. ve 19. yüzyıllarda ise İstanbul’daki sarrafların büyük

⁴⁹ Gülten Poyraz, “Modern Bankacılığın Kökleri ve İslam Medeniyetlerinde Finansal Enstrümanlar”, “Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar”, (Der. Murat Ustaoglu ve Ahmet İncekara), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s.297

⁵⁰ Nebi Bozkurt, “Sarraflık”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2009, XXXIV, s.162

⁵¹ Zehra Betül Ustaoglu, “Osmanlı Toplumunda Faizsiz Finans Arayışları”, “Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar”, (Der. Murat Ustaoglu ve Ahmet İncekara), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s.298

⁵² Zehra Betül Ustaoglu, s.299

çoğunluğunu gayrimüslimler teşkil etmiş, bunların yaklaşık %85'ini Ermeniler oluşturmuştur. Diğer yandan, Kahire gibi bazı bölgelerde sarraflar arasında Müslümanlara da rastlamak mümkün olmuştur.⁵³ Para bozmak, nakil ve muhafaza etmek, kredi vermek gibi işler yapan sarrafların faaliyetlerine madenlerde, darphanelerde, gümrüklerde, üst düzey devlet adamlarının hizmetinde ve pek çok mali sahada rastlanmaktaydı. Sarrafların devletle ilişkileri açısından en önemli alan ise iltizam ve malikane sektörüydü. İltizam ve malikane ihalelerinde, sarrafların kefaleti ve finansman temini büyük öneme sahipti.⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin sarraflara ve tefecilere karşı tavrında bir istikrar söz konusu olmamıştır. Devlet ve ekonominin ihtiyaç duyduğu kaynağı temin ettiği sürece, sarraflar devlet tarafından desteklenmiş; fakat zaman zaman bu yapıların faaliyetlerine de sınırlamalar getirmiştir.⁵⁵

Ayrıca Osmanlı'da küçük çiftçiler, kredi ihtiyaçlarını genellikle sarraf, tefeci ve tüccarlardan borçlanarak karşılamaktaydı. Sarraf kredileri daha çok İstanbul gibi büyük şehir merkezlerinde yoğunlaşmış, tefeci ve tüccar kredilerine kıyasla daha düşük faiz oranlarıyla verilmiştir. Bununla birlikte, bu faiz oranları ortalama %20 düzeyinde seyretmiştir. Sarraf kredilerinin yaygınlık kazandığı bölgelerde ise tefeci ve tüccar kredileri görece etkisiz hale gelmiştir.⁵⁶

İstanbul sarraflarının faaliyetleri, finans sistemi başta olmak üzere birçok alanı doğrudan etkilediği için devlet, sarrafları kontrol altında tutmak konusunda hassasiyet göstermiş ve kontrolü dışında sarraflık yapılmasına izin vermemiştir. Buna rağmen, sarraflık önemli bir gelir kapısı olduğu için piyasada *gediksiz sarraflık*⁵⁷ yapmak isteyen pek çok kişi ortaya çıkmıştır. Devlet, yasadışı sarrafların ekonomiye verdiği zararı engellemek için sık sık müdahalede bulunmuştur. Bu durum, bir belgede "*Darbhane-i Amire'ye tabi sarrafan ve gümüşcuyan esnafının aralık aralık usulü taharri ve tetkik ve surut ve nizamları tesviye olunmak usul-i kadimeden*" olduğu şeklinde ifade edilmektedir.

⁵³ Ali Akyıldız, "Sarraflik, Osmanlı Dönemi", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara: 2009, XXXIV s. 163

⁵⁴ Ömer Faruk Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı: 30, 2014, s.19

⁵⁵ Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, 13. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021, s.56.

⁵⁶ Tefik Güran, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.160

⁵⁷ Gedik kelimesi tekel ve imtiyaz anlamına gelir ki sahiplerinin işleyeceği işi başkalarının işleyememesi ve satacağı şeyi başkalarının satamaması şartıyla hükümet tarafından verilen senedin içindeki hükümlerin kullanılması ve yürütülmesidir., Alanya Esnaf ve Sanatkarlar Odası, Gedik Teşkilatı, 06.08.2025, <https://aleso.org/aleso/gedik-teskilati-37>, Gediksiz çalışan sarraflar ise yasadışı bir şekilde bu işi yapanlardır.

Devletin sarraf teşkilatına yaptığı bu müdahalelere "*nizam verme*" denmiştir. Nizam verme işlemi, sarrafların denetlenmesi ve usulsüzlüğe bulaşanların gediğinin iptal edilmesi şeklinde uygulanmıştır. Gedik belgesini alan sarrafların her birine ayrı ayrı senet verilir, isimleri, dükkanlarının yeri, varsa ortakları; bazen de bunlara ek olarak odalarının yeri ve kefilleri maliye defterlerine kaydedilirdi.⁵⁸

Sarraflar, devletin maliye ve finans sisteminin önemli bir kaynak sağlayıcısı olduğu için askeri zümreden sayılırdı ve yaptıkları faaliyetler itibarıyla normal piyasada belirlenen orandan (%15) biraz daha yüksek bir faiz almalarına izin verilirdi. Savaş dönemlerinde cephede ölenlerin vereselerinden (mirasçılar) alacaklarını tahsil edememeleri, devlete açmış oldukları kredilerin mali sıkıntılar yüzünden geri ödenememesi gibi sebeplerle 18. yüzyılın son çeyreğinde bazı sarraflar iflas etmiştir. Görevini kötüye kullanan sarraflar, meslekten çıkarılma, sürgün, hapis, hatta idama varan cezalara çarptırılırdı.

Devlet, 1813'te eyalet ve sancaklardaki mukataa arazilerinin vergi gelirlerinin bölgedeki vali ve sancak mutasarrıflarına ihale edilmesine karar verdi. Fakat bu ihaleye giren vali ve sancak mutasarrıfı, güvenilir bir sarrafi kefil göstermek zorundaydı. Bu kararla, mültezimlerin alacağı gelir payının taşradaki yöneticilere aktarılması amaçlanmaktaydı. Alınan bu karar, sarrafların durumunda fazla bir değişiklik yapmadı. Ancak 1839 Tanzimat Fermanı'yla iltizamın kaldırılmasıyla birlikte sarraflar, en önemli faaliyet alanlarını kısa bir süre için de olsa kaybettiler. İltizamla beraber sarrafların önceki taahhütlerinin de feshedilmesi, halk arasında sarraflığın kaldırıldığı şeklinde yorumlandıysa da, bunlar dükkanlarında yürüttükleri sarraflık hizmetini sürdüreceklerdi. Bununla birlikte, sarraflar Babiali'ye başvurarak mali sıkıntılarının giderilmesini istediler. Hükümet, ödeme güçlüğü içinde bulunan veya alacaklarını tahsil edemeyen sarrafların sorunlarıyla ilgilenecek bir memur tayin etti. 1842'de muhassıllık sisteminin kaldırılıp iltizama geri dönülmesi, sarrafları da eski durumuna kavuşturdu ve bazılarının durumu daha da iyileşti.⁵⁹

Tanzimat dönemine kadar yalnızca padişah ve sarayla iş birliği yapmakta olan bankerler, 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru daha çok vekil, vükela ve valilerle birlikte çalışmaya başlamıştır. Tanzimatla kurulan yeni devlet düzeni, padişah ve sarayın birçok yetkilerini kullanma olanağını bazı yüksek kademe devlet memurlarına devrediyordu. Bunun üzerine, Galata bankerleri de bu devlet memurlarıyla çalışma yoluna gitmişlerdir.

⁵⁸ Bölükbaşı, s.20-2

⁵⁹ Akyıldız, s.164

Böylece bankerler, devlet yönetiminde etkili olan vekil, vükela ve valileri kendi aralarında paylaşmışlardır. Özellikle valiler ve bankerlerin iş birliği, şehirdeki tüketim hayatının getirdiği alışkanlıkların taşraya da sirayet etmesini beraberinde getirmiştir. Hem zenginleşen azınlıklar hem de bankerlere sırtlarını dayamış olan vali ve mutasarrıflar nedeniyle, senelerden beri kapalı ekonomi gelenekleri içinde yaşamış olan Anadolu kentleri, dar bir azınlık çevresinde olsa bile bir tüketim toplumu modeli oluşturmuştur.⁶⁰

İttihat ve Terakki yönetimi 8 Nisan 1916'da piyasadaki para karmaşasına son vermek amacıyla *Tevhîd-i Meskûkât Kânûn-ı Muvakkati* çıkarmıştır. İttihatçılar, bu yolla sarrafları yasaklamış, bu yasağa uymayan sarraflara üç aydan iki yıla kadar hapis cezası öngörülmüştür. Kanunun ilk haliyle yabancı paralar sarraflık yasağı dışında tutulmuş; fakat yaklaşık sekiz ay sonra bu yabancı paralar da kanun kapsamına dahil edilmiştir. Osmanlı son döneminde sarraflar İstanbul'da çok etkili bir konuma sahip olmuşlardır. Öyleki İngiliz *The Times* gazetesinin İstanbul muhabiri 1877'de İstanbul'un adının "Sarrafoli" olarak değiştirilmesini önermiştir. Bu örnek 19. yüzyılın ikinci yarısında sarrafların Osmanlı ekonomik hayatındaki etkinliğini gözler önüne sermesi açısından son derece açık ipuçları vermektedir.⁶¹

2.2.1.2. Murabahacılar(tefeciler) ve tefecilere karşı alınan tedbirler

Sözlükte masdar olarak "ticarete kazanmak, kar elde etmek", isim olarak "artma, kar, ticari kazanç" anlamına gelen ribh kökünden türeyen ve "kazandırma, kar hakkı tanıma, kar ekleme" manasına gelen murabaha, terim olarak bir malın alış fiyatı veya maliyeti üzerine belirli bir kar konarak satılmasını ifade eder, doğru uygulandığında fıkıh uleması tarafından caiz görülmüştür.⁶²

Osmanlılarda ise faizle para vermeye, özellikle devletin kanunlarla çizdiği sınırın üstünde faiz şartı içeren borç mukavelesine ve aşırı karla satış yapmaya murabaha, faizle para verenlere murabahacı denilmiştir. Devletten izin almadan faizle borç para vermeyi kendilerine adet edinmiş kimseler için ise tefeci tabiri kullanılırdı.⁶³

Osmanlı İmparatorluğu'nun zirai kredi piyasasında, özellikle taşra ve küçük kasabalarda tefecilik son derece yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğu

⁶⁰ Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, 1. Baskı, Elif Yayınevi, Ankara, 2022, s. 26.

⁶¹ Akyıldız, s.165

⁶² İbrahim Kâfi Dönmez, "Murabaha", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2020, XXXI, s.148.

⁶³ Dönmez, s.151

kredi ilişkisinde borçlu taraf yalnızca bireylerden ibaret olmayıp, kimi zaman bir köy halkının tamamını kapsayacak şekilde genişleyebilmekteydi. Bu durum, kırsal kesimde tefeci faizlerine başvurunun oldukça yüksek düzeylerde olduğunu göstermektedir. Söz konusu kredilerde faiz oranları ise genellikle %20 ile %40 arasında değişmekteydi.

Küçük üreticiye kredi sağlayanlar arasında, tarım ürünlerinin iç ve dış pazarlamasıyla uğraşan tüccarların da önemli bir yeri bulunmaktaydı. Tüccarlar, üreticiye, hasat sonunda elde edilecek ürünün piyasa fiyatının altında belirlenen bir fiyatla kendilerine satılması koşuluyla kredi vermektedir. Osmanlı hukuk sisteminde bu uygulama “selem” olarak adlandırılmıştır. Ancak üretici, aldığı krediye karşılık yeterli miktarda ürün teslim edemediğinde tüccar, borcun kalan kısmına murabaha faizi uygulayarak üretici üzerinde ek bir mali yük yaratmaktaydı.⁶⁴

Klasik dönemde İslam hukukunca meşru kabul edilen murabaha işlemleri, zaman içerisinde meşru olmaktan çıkıp gayrimeşru olmaya doğru bir dönüşüm geçirmiştir. Murabahacılık zamanla tefeciliğe evrilmiştir. Bu süreç, 18. yüzyılın ortalarında başlamış, 19. yüzyıl boyunca devam etmiş ve sonuçta İslam hukukunun tam olarak dışına çıkmıştır.⁶⁵

Tefeciler, Anadolu’nun farklı bölgelerinde farklı şekilde ortaya çıkmıştır. Şehirlerde mültezimler ve tüccarlar, toprak ağalığının baskın olduğu taşrada ise ağalar tefecilik konusunda öne çıkmışlardır. Tefeciler, özellikle 19. yüzyıl Osmanlı taşrasında çok baskın bir karakter göstermiş; gerek kendi toprağını işleyen farklı ölçeklerdeki toprak sahibi çiftçiler, gerekse de ağanın toprağını işleyen çiftçiler tefecilere sürekli borçlu olmuşlardır.⁶⁶

Anadolu ve Rumeli’de köylüler, pek çok sebepten tefecilerden faizle borç almak zorunda kalmıştır. Bu sebeplere baktığımızda; tarımın iklim şartları dolayısıyla istikrarlı şekilde yapılamaması, zirai ürünlerin fiyatlarının yıllara göre farklılık göstermesi, toplu hayvan ölümleri, uygulanan vergi sistemindeki sıkıntılar ve denetim eksikliği gibi durumlar göze çarpmaktadır.

Tefeciden yüksek faizle aldığı borcu ödeyemeyen köylü, uğradığı baskıya dayanamayarak bulunduğu bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır.⁶⁷ Bu durum üretimi olumsuz yönde etkilemiştir.

⁶⁴ Güran, s.162-163

⁶⁵ Kurtuluş Demirkol “Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848-1864)” Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 1, 2018, s.626

⁶⁶ Demirkol, s.627

⁶⁷ Zehra Betül Ustaoglu, s.302

Tefecilerin etnik dağılımını Kütahya örneğini baz alarak tahmin etmek olanak dahilindedir. Bu şehirde muhassıllık, meclis azalığı, ziraat müdürlüğü gibi devlet görevlilerinin de içinde yer aldığı tefecilerin çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktaydı. İngiltere'nin Trabzon Konsolosu Palgrave'nin yazdığı 1871 tarihli raporda ise "Anadolu'da, borçlanmak demek, genellikle Ermeni bir tefecinin eline düşmek demektir" ifadesi geçmektedir.⁶⁸ Dolayısıyla, farklı milletlerden ve dinden kişilerin bu işi yaptığını söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin tefecilerin halk üzerindeki olumsuz etkisini ortadan kaldırmak veya bu etkiyi en aza indirmek için aldığı tedbirler, tefeciliği ortadan kaldırmamış, belli bir sınıra çekmiştir. Bu durumu düzeltebilmek için toplum tarafından itibar edilen nüfuzlu kişilerden ve ulemeden bu işin çözümü için yardım istemek zorunda kalmıştır.

Tanzimat döneminde devlet, tefeciliği önlemek amacıyla belirli bölgelere müfettişler göndermiştir. Bu müfettişlerin hazırladıkları raporlar durumun vehametini göstermektedir. Örneğin müfettişlerin raporlarında, Van'da borç faizinin %30'ları da aşarak %40'lara dayandığı belirtilmiştir. Pek çok yerde yaşanan bu duruma bir çare olması için ilk defa 1848 yılında Kütahya'da uygulamaya konmak üzere bazı düzenlemeler yapılır. Buna göre senelik faiz %8 olarak asıl mala-paraya eklenecek, borçlar 1-5 sene arasında uygun şekilde taksitlendirilebilecek, bu süre içinde faizin faizi sayılan ek faizler istenmeyecektir. Ayrıca tarafların borç sözleşmelerini kendi kendilerine değil, kayıt altına alarak yapmaları ve ürünün rayici (malın piyasa değeri) ne ise onun üzerinden işlem yapılması kararlaştırılır. Devletin tefecilere karşı aldığı en önemli önlem, faizi bir nizamname ile devlet kontrolüne alması olmuştur.⁶⁹

1852 tarihli Murabaha Nizamnamesi

Osmanlı Devleti, özellikle taşrada halkın üzerinde zulüm derecesine varan ekonomik uygulamaları engellemek amacıyla, I. Ahmed döneminde 1609 tarihli bir adaletname yayımlamıştır. Bu adaletnamede faiz konusuna doğrudan değinilmemekle birlikte, köylülerin sırtına yüklenen ağır yüklerin doğurduğu olumsuz sonuçlar ele alınmış;

⁶⁸ Demirkol, s.627

⁶⁹ Zehra Betül Ustaoglu, s.302-303

adaletsiz ve şeriata aykırı uygulamaların derhal sona erdirilmesi ve bu uygulamalarda ısrar edenlerin ise cezai yaptırımlarla karşılaşacağı belirtilmiştir.⁷⁰

Tanzimat dönemine gelindiğinde, zirai kredi piyasasında devlet müdahalesi alınan kararlar ve uygulamalarda daha belirgin biçimde hissedilmiştir. Devlet, bir yandan özel kredi piyasasına müdahaleci nitelikte düzenleyici kurallar getirmiş; öte yandan doğrudan piyasaya müdahale ederek resmi bir kredi sisteminin oluşturulmasını sağlamaya çalışmıştır.⁷¹ Bu süreçte sosyal ve idari reformlarla modernleşme hedeflenmiş, ekonomik alanda yapılan düzenlemelerle de reformların kalıcılığı desteklenmeye çalışılmıştır.⁷²

Devletin, yüksek faiz oranlarının yol açtığı olumsuz ekonomik ortamı doğrudan denetleme girişimi, Murabaha Nizamnameleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu nizamnamelerin ilki, 1848 yılında çeşitli düzenlemelerle birlikte ilk olarak Kütahya’da uygulanmıştır. Söz konusu düzenlemede Kütahya’daki faiz hadleri %8’e indirilmiş; aynı yıl Yanya, 1850’de Sivas ve 1851 yılında da karar, tüm ülkeyi kapsayacak şekilde genişletilerek yürürlüğe konmuştur. 1852 yılında ise yeni bir düzenlemeyle faiz hadleri %12’ye yükseltilmiştir. Bu kapsamda, tüm bu düzenlemeleri içeren 1852 Nizamnamesi, Sultan Abdülaziz döneminde ilan edilmiştir. Nizamnameye göre:

1. Özellikle Anadolu ve Rumeli bölgelerinde bulunan Murahabacılar ve diğer zengin kimseler; emlak ve çiftlik sahipleriyle, ziraatçılar ve rençperlere fahiş faizle akçe verdiklerinden, faizin faizini istemektedirler. Bu şahısların borçları yapılandırılıp faizleri senelik %12’den hesap edilecektir. Fahiş faizler tenzil edilip, gerektiğinde borçların ödemesi 1 veya 5 senelik taksitlere ayrılacak ve yeniden senede bağlanacaktır.
2. Öksüz malları, evkafın ve İstanbul sarraflarının borç vermesi mevcut usulleri şeklinde devam edecektir. Yani bu kişi ve çevreler yayımlanan nizamnameden istisna tutulmuştur.
3. Beratlı Hayriye ve Avrupa tüccarları ile yabancı devletlerin uyuğundan olanların nizamnameden önce düzenledikleri mukavele ve senetleri itibara alınarak hesapları yapılacaktır. Nizamnameden sonraki faiz oranları ise %12 kuruştur.

⁷⁰ Zülkif Dağlı, “Sultan I. Ahmed Döneminde İhdas Edilen 30 Eylül 1609 Tarihli Adaletname’ye Dair Değerlendirme”, “Sultan I. Ahmet Dönemi ve Bursa” (Ed. Dr. Furkan Külünk), Salmat Basım Yayıncılık, Ankara, 2023, s.11-21

⁷¹ Güran, s.174

⁷² Güran, s. 47

4. Daha önce altı kuruş bir rub' ile borç verenlerin faiz oranları %12 olarak hesaplanacaktır.
5. Meclis-i memlekete haber vermeksizin gizlice borç alma ya da verme olmayacak ve faizler yıllık %12'yi geçmeyecektir.
6. Nizamnameye ters hareket edenler tedip edilecektir.⁷³

Osmanlı Devleti, Murabaha Nizamnamesi ile faizi tamamen yasaklamak yerine belirli oranlarda sınırlandırarak kontrol altına almayı hedeflemiştir. Teokratik yapısı göz önünde bulundurulduğunda, bu düzenleme Osmanlı'nın İslami hassasiyetlerden belirli ölçüde taviz verdiğini göstermektedir. Bu durum, dönemin ekonomik gerçekliğinin devlet tarafından da kabul edildiğini ortaya koyması açısından önemlidir. Nizamname, devletin müdahale gücünü göstermiş olsa da kredi piyasası üzerinde tam anlamıyla bir denetim sağlamamıştır. Bununla birlikte, halkın tefecilerin baskısı karşısında korunması amacıyla devlet zaman zaman doğrudan yaptırımlar uygulamıştır. Nitekim 1856 yılında, taşrada fahiş faiz oranlarıyla borç veren, ürün alımında sahte senet düzenleyen ve halka zulmeden kişiler hakkında ferman çıkarılarak gerekli işlemlerin yapılması emredilmiştir.⁷⁴

1864 tarihli Murabaha Nizamnamesi

Tefecilerin zulüm boyutuna varan fahiş faiz uygulamalarına karşı yayımlanan ilk nizamnameden sonra ortaya çıkan aksaklıkları gidermek için ikinci bir nizamname yayımlanmıştır. Yayımlanan bu nizamname genel olarak ilk nizamnamenin çok az değiştirilmiş halinden ibarettir. Nizamnamenin üzerindeki notta, önceki nizamname içindeki devamlı örüntüden bahsedilmektedir.⁷⁵ 25 Mart 1864 tarihinde yayımlanan ikinci nizamnameye göre:

1. Şariat kurallarına göre yönetimi ve istifadesi yapılan yetim malı ile “kuyruklu” diye tabir edilen hamiline senet sahibinin sarraflara borç verdikleri paraların faizleriyle ilgili özel düzenlemeler vardır. Bunların dışında, başka şekilde borç verilen paraların piyasada aylık yüzde birden fazla faizle işlem görmemesi gerekir. Bu

⁷³ Demirkol, s.635

⁷⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.İMKT. MHM. / 76 - 96 - 1

⁷⁵ Mehmet Akif Berber, From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in The Late Ottoman Empire/ Faizden Tefeciliğe: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Murabaha'nın Dönüşümü, (Yükseklisan Tezi), İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, s.66

sınır, 1268 (1852) senesinde yayımlanan nizamnameyle belirlenmiş ve bundan daha yüksek faiz alınması yasaklanmıştır.⁷⁶

2. Alacaklı ile borçlu arasında düzenlenen senette, yasal sınırı aşan faiz şartları yer alırsa, bu senede dayanılarak ticaret mahkemelerinde fazla faiz talep edilemez. Fazlalık, yasal sınıra indirilir. Ancak 1268 (Hicri) yılından önceki borçlanmalarda %1'den fazla faiz kararlaştırılmışsa, bu tarihe kadar olan kısım tamamen geçerli sayılacak; 1268'den sonrası için faiz yasal sınıra çekilecektir. Faizi ve anaparası ödenmiş borçtan fazla faiz alınmış olsa bile bu fazlalıktan indirimine gidilemeyecektir.⁷⁷
3. Borç senedinde açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte, normal sınırları aşan faiz tutarlarının anaparaya eklenmesi durumunda; borçlunun kabul edilebilir delillerle (senet, mektup, resmi defter kaydı) veya alacaklının yemin teklifiyle bu fazlalığın anaparaya eklendiğinin mahkemede kanıtlanması halinde, aşağıdaki maddenin hükümlerine göre işlem yapılacaktır.⁷⁸
4. Borç ilişkisi senet ve yazışmalara dayanıyorsa ve bu borç muhasebe kayıtlarından ortaya çıkmışsa, bu kayıtlar başlangıç tarihinden itibaren geçerli sayılacaktır. Ancak bir yıllık süre dolmadan önce, yıllık faiz oranı kabul edilen miktarı aşarsa, bu aşan kısım geçersiz sayılacak ve hesaba dâhil edilemeyecektir.⁷⁹

⁷⁶ “Birinci madde: Devri şeri ile idane ve istidane olunan mal’ı eytamin ve kuyruklu tabir olunan senedi hamil olan sarrafanın ikraz eyledikleri akçenin faizleri hakkında mevzu olan nizamâtı bil istisna sair şunun bunun ikraz eyledikleri akçelerin güzesteşi şehriye yüzde biri tecavüz etmemesi 68 senesinde neşr olunan nizam icabından olarak bundan ziyade faiz işlettilirmek devletçe memnudur.” Düstur, 1. Tertip, 1. Cilt, 1289 (1872), Matbaayı Amire, s.268, aktaran Berber, s.87

⁷⁷ “İkinci madde: Dayn ile medyun beyninde yapılmış olan senette haddi nizamisinden ziyade faiz mukavelesi münderic olduğu surette işbu mukavele, muhakem ticarete muteber tutulmayıp haddi mezkure tenzil edilecektir. Ve fakat bâlâda zikrolunan murabaha nizamının Memaliki Mahruse’de neşri tarihi olan 1268 senesinden mukaddem vuku bulan istikrazatta yüzde birden ziyade faiz mukavele olunmuş olduğu takdirde tarihi mezkure kadar mukavele ve senette muayyen olan güzeste tamamı ile hesap olunacak ve o tarihten sonrası mikdarı nizamisine tenzil kılınacaktır.” Düstur, 1. Tertip, 1. Cilt, 1289 (1872), Matbaayı Amire, s.268, aktaran Berber, s.87

⁷⁸ “Üçüncü madde: Haddi nizamisinden ziyade güzestenin mikdarı deyn senedinde musarrah olmayarak resi mala zamm olunup da medyun tarafından delaili makbule yani senet veya mektup veyahut muteber defter ibraz ile veyahut dayine yemin teklifi ile ziyade güzestenin resi mala zammolunmuş olduğu indelmuhakeme sabit olur ise o halde maddei atiyenin ahkâmına tevfi kan muamele edilecektir.” Düstur, 1. Tertip, 1. Cilt, 1289 (1872), Matbaayı Amire, s.268, aktaran Berber, s.87

⁷⁹ “Dördüncü madde: Deyni mutazamın senet ve medyun beyninde cereyan eden muhasebeden neşet etmiş ise muhasebei mezkurenin bedi tarihinden ve eğer mezkur senet tecdidi deyn mülabesesiyle yani akdemce medyunun diğer senedi olup da inkızaı vadede ziyade güzeste zammıyla müceddeden tanzim olunmuş ise o halde atik senet tarihinden itibaren yürütülmüş olan faizden mikdarı fahişin nihayet on seneliği tenzil olunarak kusurunun tahsiline hükmolunacaktır. Ve fakat bu on sene müddet murabaha fermanının tarihi neşri olan 1268 senesini tecavüz edemeyecektir. Ve eğer hesap olunan işbu on senelik mikdarı fahişi resi mal ile nizamen kabul ve tasdik olunan faiz miktarından fazla zuhur eder ise işbu fazlanın dayinden istirdadı caiz olmayacaktır. Hatta dayinin yine o medyundan ciheti saireden dolayı diğer matlubu olsa dahi

5. Borçlu ve alacaklı arasında hesap kesilip anapara ve faiz tamamen ödendikten sonra, normal sınırları aşan faizlerin geri alınması veya indirim talebi kabul edilmeyecektir.⁸⁰
6. Faiz dışında, halktan “subaşılik aidatı” ya da başka adlarla para alınması kesinlikle yasaktır. Bu tür uygulamalara cesaret edenler tespit edilirse, haklarında yasal işlem yapılacaktır.⁸¹

Bu düzenleme, Tanzimat dönemi yenileşme hareketlerinin ruhunu yansıtmaları açısından oldukça açıklayıcıdır. Tanzimat ile birlikte her alanda olduğu gibi adli alanda da önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Dönemin devlet yöneticileri, geleneksel yasaların yerini alan laik kanunlar ve modern kurumlar oluşturmuşlardır.⁸² Yayımlanan bu nizamname de, laikleşme süreci açısından önemli hükümler içermektedir. Berber’e göre, bu düzenleme ile daha önceki dönemlerde sık sık rastlanan İslami kredi ilişkilerine ve “şeri” nitelendirmelere yapılan göndermeler büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Bu dönemde borç ilişkileri kurulurken artık dini bir dil ve söylem söz konusu olmaktan çıkmıştır. Daha önceki dönemlerde ribayı önlemekle görevli olan kadılar, modernleşme döneminde kurulan yeni mahkemelere karşı görevlerinin çoğunu kaybettiler.⁸³ Bu sürecin 18. yüzyılın ortalarına doğru, şeri yasalara göre hüküm vermeye çalışan kadıların, ticari davaları lonca ustalarına havale etmesiyle başladığını belirtmek gerekir.⁸⁴ 1864 tarihli düzenlemeyle, faiz uyuşmazlıkları *Nafia ve Ticaret Mahkemeleri’nin* görev alanına bırakılmıştır. Tanzimat döneminde 1858 yılında *Arazi Kanunu*⁸⁵ ve *Ceza Kanunu* çıkarılmış, 1860 yılında ticaret mahkemeleri karma mahkemelerle birleştirilerek yeniden

işbu fazla o matluba mahsup olunamayacaktır.” Düstur, 1. Tertip, 1. Cilt, 1289 (1872), Matbaayı Amire, s.268-269, aktaran Berber, s.87

⁸⁰ “Beşinci madde: Dayin ile medyun beyninde bi’tterazi hesabı kat’ olunup re’sü’l mal ve güzeştesi kamilen tediye olunmuş olan deyn için haddi nizamisinden ziyade güzeşte alınıp verilmiş olsa dahi iadei hesabıyla güzeştesinin tenzili caiz olmayacaktır.” Düstur, 1. Tertip, 1. Cilt, 1289 (1872), Matbaayı Amire, s.269, aktaran Berber, s.87

⁸¹ “Altıncı madde: Güzeşteden başka, ahaliden subaşılik aidatı namıyla ve namlı aherle akçe alınmak katiyen memnu olduğundan böyle şeyler alınmış olduğu tebeyyün eder ise hükümetçe kabul olunacağı gibi bad-ez-in ahzına cüret edenlerin haklarında kanunen icrayı ceza kılınacaktır.” Düstur, 1. Tertip, 1. Cilt, 1289 (1872), Matbaayı Amire, s.269, aktaran Berber, s.87.

⁸² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, s. 81

⁸³ Berber, s.67

⁸⁴ Zafer Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2023, s.92.

⁸⁵ Bu kanunla birlikte devlet, toprak üzerinde özel mülkiyeti kabul etmiş ve toprak sahiplerinin arazilerini alıp satmalarına yasal zemin hazırlamıştır. Söz konusu düzenlemeyle amaçlanan, ayan ve yerel eşrafın toprak üzerindeki nüfuzunu sınırlandırmak, aynı zamanda tarımsal üretimi artırarak vergi gelirlerini yükseltmek olmuştur., Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, s.129

örgütlendirilmiş ve 1861 yılında Fransız kökenli yeni *Ticaret Kanunu* yürürlüğe konmuştur.

Bu düzenlemeler, Tanzimat dönemi hukuk reformlarının ileriye taşınmasına önemli katkılar sağlamıştır.⁸⁶ Hukuk alanında yapılan bu yenilikler, toplumsal ihtiyaçları gözetme amacını taşımış; tefeciliğin tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmasa da, denetim altına alınarak kontrol edilmesi hedeflenmiştir.

1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi

II. Abdülhamit döneminde yayımlanan 3 Nisan 1887 tarihli faiz nizamnamesi, 1864 tarihli düzenleme ile pek çok konuda aynı nitelikteydi. Bununla birlikte bazı konularda önemli değişiklikler olmuştur:

1. Bu nizamnamenin yayımlanmasıyla birlikte, adi ve ticari borç ilişkilerine uygulanabilecek en yüksek yıllık faiz oranı, nizamnamenin ilan tarihinden itibaren % 9 olarak belirlenmiştir.⁸⁷
 2. Nizamname yürürlüğe girmeden önce, taraflar arasında % 12 yıllık faiz oranı üzerinden yapılmış faiz sözleşmeleri, hukuken nizamnamenin ilan tarihine kadar geçerliliğini korur.⁸⁸
 3. Alacaklı ile borçlu arasında yapılan bir mukavelede, yasal faiz oranını aşan bir oranın kararlaştırıldığı, yapılan mukavelede bu oranın yazılı olduğu veya anapara üzerine eklendiği delillerle sabit olduğu takdirde, sözleşmede kararlaştırılan faiz oranı geçersiz sayılır ve faiz oranı nizamnamede geçen % 9 olarak kabul edilir.⁸⁹
- Devletin bu maddeyi kabul etmesinin önemli gerekçelerinden biri de halktan gelen şikâyetlerdir. Nitekim 1844 yılında yapılan bir başvuruda, Tırhala sancağındaki bazı köy ve çiftliklerin halkına Arnavut topluluklarının murabaha yoluyla yüksek

⁸⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, 13. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2022, s.165

⁸⁷ “Madde 1: İşbu nizamnamenin tarihi neşrinden itibaren her nevi müdayenatı adiyeye ve ticariye faizinin haddi azamisi senevi yüzde dokuz olarak tayin kılınmıştır.” aktaran Berber, s.88

⁸⁸ “Madde 2: İşbu nizamnamenin tarihi neşrinden mukaddem senevi yüzde on iki hesabıyla akdedilmiş olan faiz mukaveleleri işbu nizamın ilanı gününe kadar mer’i ve muteberdir.”, aktaran Berber, s.88

⁸⁹ “Madde 3: Deyn ile medyun beyrinde haddi nizamisinden ziyade faiz mukavelesi vaki olduğu ya da senette musarrah olmasıyla veyahut re’sü’lmala zammolunduğu isbat edilmesiyle tebeyyün eyler ise faizin mikdarı senevi yüzde dokuza tenzil edilir.”, aktaran Berber, s.88-89

- faiz oranlarıyla borç verdikleri; faizlerin ana para tutarını aşacak seviyelere ulaştığı ve bu nedenle halkın yararına bir çözüm üretilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁹⁰
4. Borcun vadesi ne kadar uzarsa uzasın, faiz toplamı hiçbir surette anapara tutarını aşamaz. Anaparayı geçen faiz alacakları hakkında yargı mercilerince hüküm tesis edilmesi yasaktır.⁹¹
 5. Borç ilişkilerinde bileşik faiz uygulanması kural olarak yasaktır. Ancak, borçlu, borç aldığı tarihten itibaren üç yıl içinde herhangi bir ödeme gerçekleştirmemişse ve üç yıllık sürede biriken faizin anaparaya eklenmesine dair alacaklı ve borçlu arasında mutabakat oluşmuşsa bileşik faiz hesaplaması yapılabilir. Bununla birlikte ticaret kanunu uyarınca, tüccarlar arasında cari hesaplardan kaynaklanan bileşik faiz işlemleri bu düzenlemenin kapsamı dışındadır.⁹²
 6. Alacaklı ve borçlu arasında borç ilişkisi sürdüğü sürece -ister hesap devri yapılmış olsun, isterse borç senedi yenilenmiş veya değiştirilmiş bulunsun- fazla faiz oranlarının yasal sınıra indirilmesi talebi yargı mercilerince dinlenebilir. Ancak borç tamamen ifa edilmiş ve taraflar arasındaki ilişki kesin biçimde sona ermişse, ödenmiş olan fahiş faizlerin iadesi talep edilemez.⁹³
 7. 16 Şevval 1280 (25 Mart 1864) tarihli Murabaha Nizamnamesi, bu nizamname ile birlikte yürürlükten kaldırılmıştır.⁹⁴
 8. Bu nizamnamenin uygulanmasından Adliye Nezareti (Adalet Bakanlığı) sorumlu kılınmıştır.⁹⁵

⁹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), C..ML.. / 55-2555-2

⁹¹ “Madde 4: İkratın faizi her kaç sene mürur eder ise etsin nihayet re’sü’lmal miktarını tecavüz etmeyecektir. Re’sü’lmalı tecavüz eden faizi hükmetmekten bi’lcümle hükkam (hakimler) memnudur”, aktaran Berber, s.89

⁹² “Madde 5: İkrazata faizi mürekkep yürütülmesi caiz değildir. Ancak; Evvelen: Meblağı müstakrize mahsuben üç sene zarfında medyun tarafından akçe teslim olunmamış bulunduğu Saniyen: Üç senede işlemiş bulunan faizin re’sü’lmala zammı için dayin ve medyun beyinde ittifak hâsıl olduğu halde yalnız üç senelik faizi mürekkep yürütülebilir. Ticaret kanunu hükmünce beyne’ttüccar hesabı cariden neşet eden faizi mürekkep muamelatı bundan müstesnadır.”, aktaran Berber, s.89

⁹³ “Madde 6: Dayin ile medyun beyinde muamelei ikraz ve istikraz devam ettikçe, ister nakli hesap edilmiş olsun ve ister deyn senedi tecdid ve tebdil kılınmış bulunsun fahiş faizin haddi nizamisine tenzili iddiası mesmudur fakat kamilen tediye deyn edilmiş ve dayin ve medyun beyinde kati muamele kılınmış ise fahiş faizin istirdadı iddiası mesmu olmaz.” aktaran Berber, s.89

⁹⁴ “Madde 7: 16 Şevval sene 1280 (25 Mart 1864) tarihli Murabaha Nizamnamesi işbu nizamnamenin ilanı tarihinden itibaren mefshuttur.” aktaran Berber, s.89

⁹⁵ “Madde 8: Adliye nezareti işbu nizamnamenin icrasına memurdur.”, aktaran Berber, s.89

1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi, 4 Aralık 1884 yılında Meclis'te kabul edilen ve 19 Aralık 1884 yılında Resmi Gazete'de yayımlanan 3094 sayılı *Kanuni Faiz ve Temerrüt Faizine İlişkin Kanun*'un 5. maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.⁹⁶

Murabaha Nizamnameleri, halkın kredi ihtiyacını karşılarken ağır borç yükü altına girmesini engellemek amacıyla devlet tarafından geliştirilen bir tür denetim mekanizmasıdır. Bu düzenlemelerin temel amacı, toplumun ekonomik anlamda maruz kaldığı mağduriyetleri azaltmak ve kredi piyasasında istikrar sağlamaktır. Bu tür adımlar, Tanzimat Dönemi'nin genel reformcu yaklaşımı göz önünde bulundurulmadan değerlendirilemez.⁹⁷

Tanzimat dönemi devlet adamları için ilerlemenin ve medenileşmenin ön koşulları; birey haklarının güvence altına alınması, keyfi yönetimin sınırlandırılması ve hukuk üstünlüğünün tesisi olarak görülmüştür. Bu bağlamda devlet, hem modernleşme hem de merkezîleşme hedefiyle çeşitli düzenlemelere gitmiştir.⁹⁸ Bu hedeflerin bir yansıması olarak ortaya çıkan Murabaha Nizamnameleri, faiz oranlarını hukuki çerçevede sınırlandırmayı amaçlamış; uygulamada tam başarıya ulaşılmasa da, devletin halkı murabahacı ve tefecilerin baskısından korumaya yönelik kayıtsız kalmadığını açıkça ortaya koymuştur.

1887 yılında yürürlüğe giren ve 1889'da yayımlanan bir duyuruyla yeniden teyit edilen Murabaha Nizamnamesi kapsamında, her türlü borç işleminde faiz oranı %9 ile sınırlandırılmıştır. Bu düzenlemenin, Menafî Sandığı tarafından verilen kredileri de kapsadığı belirtilmiş; ancak Eytam Sandığı bu kapsama dâhil edilmemiştir.⁹⁹ 1890 yılında ise, vakıf paraları üzerinden sağlanan kredilere uygulanan faizlerin de Murabaha Nizamnamesi hükümlerine bağlanması emredilmiştir.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti, özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte fahiş faiz oranlarına karşı çeşitli yasal düzenlemeler gerçekleştirmeye çalışmış olsa da, uygulamada bu çabalar her zaman istenilen sonuçları vermemiştir. Kayıt dışı kredi piyasasında süregelen tefecilik uygulamaları, kırsal ve kentsel alanlardaki halk üzerinde ciddi ekonomik ve sosyal baskılara yol açmıştır. Arşiv belgelerinde bu duruma ilişkin birçok somut örnek mevcuttur.

⁹⁶ Kanuni Faiz ve Temerrüt Faizine ilişkin Kanun, (1884), Resmi Gazete, 18610, 19 Aralık 1884

⁹⁷ Gökhan Çetinsaya, "Kalemiye'den Mükiye'ye Tanzimat Zihniyeti", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, I, s.59

⁹⁸ Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, s.91

⁹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MV. / 25 - 41-1

¹⁰⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MV. / 42 - 49 - 1

1889 tarihli bir belgede, Yenişehir Kazası'nın eski kaymakamı Ramazan Efendi'nin tefecilik yaptığına ilişkin iddialar yer almakta; hakkında soruşturma açılması gerektiği bildirilmektedir.¹⁰¹ 1892 yılında, Karahisar-ı Şarkî vilayetinden çeşitli imzalarla gönderilen bir telgrafta ise, Ziraat Bankası'nın kuruluş ilkelerine uygun biçimde yeniden yapılandırılması, tefeciliğin önlenmesi ve çiftçiliğin desteklenmesi amacıyla devletin etkili tedbirler alması talep edilmiştir.¹⁰²

1901 tarihli başka bir belgede, Divriği kazasına bağlı Brasdik köyünde Ayanoğulları ailesinden Koç Mehmed, oğulları Rüşdü ve Haşim ile kardeşi Yusuf'un tefecilik yoluyla köy halkının arazi ve emlaklerini ellerinden aldığı iddia edilmiştir. Halkın daha fazla mağdur olmaması adına, adı geçen kişiler hakkında soruşturma açılması istenmiştir.¹⁰³

1903 yılına ait bir belgede ise, Gevgili'deki Hoşan Çiftliği'nde Osman Ağa, Şerif Ağa ve yakın çevresinin köylüleri baskı altında tutarak tefecilik yaptığı ve bu faaliyetlerin Kaza Kaymakamı Asım Bey tarafından da desteklendiği yönünde şikâyetler yer almaktadır. Bu iddiaların araştırılması ve gerekli işlemlerin yapılması için hazırlanan dosyanın Selanik Vilayeti'ne gönderildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁴

Tefeciliğe ilişkin şikâyetler, I. Dünya Savaşı yıllarında da devam etmiştir. 1917 yılına ait bir şikâyet belgesinde, Gaziantep'te Ermeni asıllı Aşçıoğlu Bedros ve Kıracıyan Serkis'in tefecilik yoluyla bir köy üzerinde ekonomik ve sosyal hâkimiyet kurduğu belirtilmiştir.¹⁰⁵ Aynı yıla ait bir başka belgede ise, Safed kazasında Rothschild'in vekili konumundaki Musevi Pofiske adlı şahsın, tefecilik yoluyla yaklaşık 300.000 dönüm araziye tasarrufuna geçirerek bu topraklara Musevi muhacirleri yerleştirdiği ve bölge halkına baskı uyguladığı ifade edilmiştir. Söz konusu durum üzerine, resmî makamlarca soruşturma açılması talep edilmiştir.¹⁰⁶

2.2.1.3 Para vakıfları

Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde (1300-1774), ekonomik hayatın para ihtiyacını karşılamak için Para Vakıfları, *hile-i Şeriyye*¹⁰⁷ yoluyla belli sınırlar içerisinde verilen

¹⁰¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MKT./ 1452 - 26

¹⁰² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MV. / 65 - 3

¹⁰³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MKT. / 2234 - 13

¹⁰⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MKT./ 461 - 8

¹⁰⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.EUM.KLH./ 5 - 48

¹⁰⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MKT. / 389 - 66

¹⁰⁷ “Şekil bakımından hukuka uygun bir işlemi vasıta kılarak yasaklanmış bir sonucu elde etmek amacıyla yapılan muamele anlamında fıkıh terimi.” Hile-i Şeriyye, 01.09.2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hile-i-seriyye>

borçlara vade farkı uygulamış ve ileri gelen din alimlerinin çoğu de verdikleri fetvalarda bu yöntemin meşru olduğunu savunmuşlardır.¹⁰⁸

Para vakıflarının işletilen vakıf paralarının, yukarıda ayrıntılarına değindiğimiz Murabaha Nizamnameleri ile yıllık faiz oranları belirlendiyse de halkın “faiz” tabirine karşı olumsuz algısı sebebiyle, murabaha nizamnameleri yaygın bir kabul görmemiş; bunun yerine, dini kuralların esas alındığı düşünülen “muamele-i şer’iye” usulünde ısrar edilmiştir.¹⁰⁹ Muamele-i şer’iyyede teminat genel olarak kefilden iberetir.¹¹⁰ Yine 1901 tarihli bir emirnamede, Divriği kazasına bağlı Brasdik köyü ileri gelenlerinden Ayanogulları’na mensup Koç Mehmed ile oğulları Rüşdü, Haşim ve diğer aile fertleri hakkında, tefecilik yaparak köy halkının arazi ve mülklerini el koydukları yönündeki iddiaların incelenmesi ve halkın mağduriyetine fırsat verilmemesi amacıyla gerekli soruşturmanın yürütülmesi talep edilmiştir.¹¹¹

Para vakıfları, faizin yasaklandığı ve aynı zamanda yüksek oranlarla uygulandığı Osmanlı ekonomik düzeninde, özellikle küçük ölçekli esnafın kredi ihtiyacını karşılayarak ekonomik hayata adeta nefes aldırıştır. İslam hukuku bakımından faiz olarak değerlendirilmeyen¹¹² bir kategoride faaliyet gösteren bu kurumlar, piyasa şartlarına göre %10–15 arasında değişen maliyetlerle kredi sağlayarak önemli bir gelişme kaydetmiştir. Bu sayede, üretim alanında faaliyet gösteren küçük işletmeler, ihtiyaç duydukları finansmana daha kolay ve görece düşük maliyetlerle erişebilmiştir. Para vakıflarının bir

¹⁰⁸ Demirkol, s.626

¹⁰⁹ Mustafa Alkan, “Uşak Para Vakıfları (1890-1923)”, Belleten, Cilt:70, Sayı:258, 2006, s. 759

¹¹⁰ Salih Korkmaz, Osmanlı’da Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer’iye (XVII. Asır), 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2021, s.88

¹¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. MKT./ 2234 - 13

¹¹² Para vakıflarının kredi işlemleri konusunda farklı değerlendirmeler mevcuttur. Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ ve Şevket Pamuk gibi araştırmacılar, para vakıflarının yürüttüğü bu işlemleri faiz kapsamında ele almaktadır. Barkan’a göre, para vakıflarının kredi faaliyetlerinin hem devlet hem de ulema tarafından onaylanmasıyla birlikte Osmanlı’da %10–15’i aşmayan faiz oranları meşru kabul edilmiştir. Bu çerçevede, mahkemeler ilgili borçlanma mukavelelerini resmen tescil etmiş ve buna uygun hukuki işlemler yürütmüştür., Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, Türk Tarih Kurumu Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt:3, Sayı:5-6, 1966, s.33-34; Pamuk ise, Osmanlı’da ekonomik ihtiyaçların zorunlu kıldığı durumlarda bazı İslami kuralların veya yasakların dolaylı yollarla aşıldığını belirtir. Para vakıflarının uygulamaları da bu duruma örnek olarak gösterilebilir. İslam hukukunun, değişen toplumsal koşullar ve talepler doğrultusunda farklı yorumlara açık olması, faizle işleyen kurumların İslam toplumlarında ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, İslam hukukunun kurumların dönüşümünü bütünüyle engelleyerek iktisadi gelişmenin önünde mutlak bir engel oluşturduğunu ileri sürmek güçtür., Pamuk, Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, s.44-45; Akdağ’a göre ise, faiz işlemlerinde vakıf paralarının önemli bir yeri bulunduğu açıktır. Bu sayede, fahiş faiz oranlarıyla para işleten tefecilerin baskıcı uygulamalarının olumsuz etkileri önemli ölçüde sınırlandırılabilmiştir., Mustafa Akdağ, Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1453-1559, 2. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979, II, s. 256

diğer katkısı ise, iltizam sistemini kredi yoluyla finanse eden sarraflara gerekli mevduatı sağlayarak devlet maliyesinin düzenli işleyişine destek sunmuş olmasıdır.¹¹³

2.2.2. Osmanlı Devleti’nde bankacılık

2.2.2.1. İlk bankacılık girişimleri ve Osmanlı Bankası’nın kuruluşu

Özellikle kağıt paraların ortaya çıkıp kullanılmaya başlanmasından sonra faiz işlemleri resmi ve aleni bir nitelik kazandı. Bu hususta mali güçlerini Avrupa piyasasına ve devletlerine bile tanıtmış olan Galata bankerleri çok aktif rol oynadılar. Türkiye’de ilk banka olan İstanbul Bankasını da Galata bankerlerinden iki kişi kurdu. Osmanlı Hükümeti 1845 yılında bu bankerlerden Alleon ve Balzatti adlı iki kişi ile kontrat yaparak bunlara her yıl iki milyon kuruş verip bunlar da İngiliz lirasının fiyatını 110 kuruş olarak tespit sabit tutmayı taahhüt ettiler.¹¹⁴ Bu şekilde kurulan banka gerçek bir banka değil, daha çok paranın değerini düzenlemekle uğraşan aracı bir kurumdu.¹¹⁵

1854 yılında yapılan Kırım Savaşı sırasında yurt dışından ilk kez borçlanılmıştır ve bu borçların ödenmesinde Osmanlı Hükümeti ve Avrupa ülkeleri arasında aracılık rolü üstlenecek bir devlet bankasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla 1856 yılında merkezi Londra’da bulunan İngiliz sermayeli “Ottoman Bank (Bank-ı Osmani)” kurulmuştur. Başlangıçta küçük ölçekli kredi verme, hükümete avans sağlama ve bazı hazine bonolarını iskonto etme yetkisine sahip olan Ottoman Bank, 1863 yılında kendini feshederek İngiliz-Fransız ortaklığıyla “Bank-ı Osmani-i Şahane” (Osmanlı Bankası) adı altında yeniden örgütlenmiştir. Bankaya otuz yıl boyunca banknot basma ayrıcalığı verilmiş, ayrıca devlet gelirlerini tahsil etmek, hazinenin ödemelerini gerçekleştirmek ve iç-dış borçların faiz ve anapara ödemelerini yapmak gibi görevler yüklenmiştir.¹¹⁶

Osmanlı Bankası faaliyetlerine Cumhuriyet döneminde de devam etmiş fakat Cumhuriyet yönetimi ve muhalefet tarafından daha ulusal bir yapı sergilemesi için

¹¹³ Mehmet Genç, “Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar”, Vakıflar Dergisi, Sayı: 42, 2014, s.17

¹¹⁴ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğuyla Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık”, Vakıflar Dergisi, Sayı: 9, 1971, s.52

¹¹⁵ Edhem Eldem, Osmanlı Bankası Tarihi, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, s.21

¹¹⁶ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Düünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 2008, s.2-3.

girişimlerde bulunulmuş ve banka da hükümetlerle yapılan antlaşmalarla ileri sürülen şartları kabul etmek zorunda kalmıştır.¹¹⁷

2.2.2.2. Osmanlı bankacılığında milli girişimler: İttihat ve Terakki'nin rolü

Tanzimat sonrasında zirai kredi açısından önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmelerden ilk adımı Tuna Valisi Mithat Paşa atmış, bölgede çiftçilerin finansal sıkıntılarını yerinde gözlemleyen Mithat Paşa, düşük faizli kredi ihtiyacının ertelenemez bir ihtiyaç olduğunu tespit etmiştir. Bu doğrultuda, 1863'te Tuna vilayetinde ilk sandık açılmış; olumlu sonuçlar alınması üzerine, Rumeli ve Anadolu genelinde “Memleket Sandıkları” oluşturulmuştur.¹¹⁸ Bu sandıklardan alınan kredi mutlaka zirai üretime harcanmalı ve kredi alacak çiftçi ihtiyaç sahibi olmalıydı. Gerekli şartları taşıyan çiftçiler aylık %1, yıllık %12 faizle 2.000 kuruşa kadar kredi temin edebilmekteydiler.¹¹⁹

Memleket Sandıklarının ilk kuruluşunda hali hazırda herhangi bir sermayesi mevcut değildi; sadece sandıklara yatırılan mevduat¹²⁰ kredi olarak kullanıldı. Bu yöntem belli sorunlara yol açınca, hazine kefaletiyle ve yıllık %12 faiz oranı karşılığında “Şirket-i Umumiye-i Osmaniye”den likidite¹²¹ temin edildi.¹²² 20 yıl boyunca yukarıda değinilen yöntemlerle işletilen Memleket Sandıkları bir noktadan sonra sermaye yetersizliği ve birtakım uygulama sorunları sebebiyle 1883 yılında “Menafi Sandıkları” adıyla yeniden düzenlenmiştir.¹²³ Menafi Sandıklarına geçilmesi hükümetin doğrudan denetimini mümkün kılmış, sandıklara ait kayıt ve muhasebe işleri çağdaş ve ilmi esaslara uygun olarak yürütülmeye başlanmıştır. Bu yeni yapılanma; sandıkların idaresine nispeten ciddi,

¹¹⁷ Eldem, s.434-436

¹¹⁸ Naci Yılmaz, 1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 30.

¹¹⁹ Ömer Yazan, “Ziraat Bankasının İlk Yirmi Yılına Ait Bazı Kayıtların İncelenmesi”, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:17, Sayı:4, 2017, s.223

¹²⁰ Mevduat, bireylerin veya tüzel kişiliklerin belirli bir süre zarfında geri çekilmek üzere finansal kaynaklarını bankacılık sistemine aktarması şeklinde tanımlanabilir. Bu kavram, bankalara yatırılan tüm parasal değerleri kapsamakta olup, finansal sistem içerisinde önemli bir fon kaynağı niteliğindedir., Fibabanka, Mevduat Nedir, 06.08.2025, <https://www.fibabanka.com.tr/bilgi-bankasi/mevduat/mevduat-nedir-turleri-nelerdir>

¹²¹ Likidite, bir finansal ürünün nakde çevrilebilme kolaylığına verilen isimdir. Kişiye ait ev, otomobil gibi gayrimenkuller veya herhangi bir şirkete ait tahvil ve benzeri menkul kıymetler likit ürünlere örnektir., İvestaz, Likidite Nedir, 06.08.2025, <https://www.investaz.com.tr/yatirim/likidite-nedir#:~:text=Paraya%20%C3%A7evrilebilen%20t%C3%BCm%20aktifler%20likidite,benzeri%20menkul%20k%C4%B1ymetler%20likit%20%C3%BCr%C3%BCnlerdir.>

¹²² Hazım Atıf Kuyucak, Para ve Banka, II, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1948, s.172

¹²³ Yazan, 223

bilimsel denetime açık bir işleyiş kazandırsa da tamamen yeni, çağdaş bir örgütlenmeye duyulan gereksinimin önünü alamamıştır.¹²⁴

Menafi Sandıkları her ne kadar tarımsal kredi alanında önemli bir alternatif yaratmış olsa da ihtiyaçlara cevap verememiştir, çünkü kaynakları sınırlı kalmıştır. Böylece sandıkların bir banka şeklinde örgütlenmesi fikri ön plana çıkmıştır. Dönemin Osmanlı padişahı II. Abdülhamit nezdinde de bu konu üzerinde ciddiyetle düşünülmüştür. Yapılan istişareler sonucunda Menafi Sandıklarının artık fonksiyonlarını yerine getirememeleri sebebiyle kaldırılarak bunların yerine Ziraat Bankası kurulması gerekliliği kaleme alınmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in olur ve onayıyla 15 Ağustos 1888'de Menafi Sandıklarının yerine işlevlerini üstlenecek modern finans kuruluşu olarak "Ziraat Bankası" resmen kurulmuş, o tarihte faaliyette bulunan Menafi Sandıkları da banka şubelerine dönüştürülerek faaliyete başlamıştır.¹²⁵ Memleket Sandıkları döneminde yıllık %12, Menafi Sandıkları döneminde ise yıllık %9 olan kredi faiz oranları Ziraat Bankası tarafından %1 hizmet vergisiyle beraber %6 faizle çiftçiye sunulmuştur.¹²⁶ Ziraat Bankası'nı modern bir banka kimliğine yaklaştıran en önemli adımlardan biri, bankanın belirli bir faiz oranı karşılığında mevduat sahiplerinin varlıklarını borç olarak kabul etmeye başlaması olmuştur.¹²⁷

Yukarıda değinilen girişimlere ek olarak bir diğer kredi kurumu da 1868'de tasarrufu teşvik etmek amacıyla kurulan "İstanbul Emniyet Sandığı" olmuştur. Emniyet Sandıklarının faiz politikasına baktığımızda, 1868 tarihli nizamnamesine göre vadeli mevduata %9 faiz vermektedir. Bu oran 1886 nizamnamesi ile %6'ya indirilmiştir.¹²⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 (1324) tarihli siyasal programında yer alan bir maddede, köylülerin toprak sahibi olmalarının teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Kanunen korunmuş bulunan tasarruf haklarının ihlal edilmemesi şartıyla, arazi sahiplerinin yararına olacak biçimde düşük faizle kredi bulmalarına imkân sağlanması gerektiği belirtilmiştir.¹²⁹

¹²⁴ T.C Ziraat Bankası, Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C Ziraat Bankası Yayınları, Ankara, 1938, s.26-27

¹²⁵ T.C Ziraat Bankası, Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, s.26-28

¹²⁶ Yazan, s.229

¹²⁷ T.C. Ziraat Bankası, Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, 1. Baskı, T.C. Ziraat Bankası Yayınları, Ankara, 1964, s.119

¹²⁸ Kuyucak, II, s.177

¹²⁹ Muharrem Kaya, "Seçme Metinler: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 (1324) Senesinde Kabul Edilen Siyasal Programı", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, I, s.509

Bu düzenleme, hem mülkiyet güvenliğinin korunmasını hem de tarımsal üretimin desteklenmesini amaçlamaktadır.

Ulusal bankaların kuruluşunda 2. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin etkisi son derece kritik bir öneme sahiptir. 1911-1923 yılları arasında İstanbul ve Anadolu’da 19 ulusal banka kurulmuştur. Bu bankaları özellikle Avrupa ile ticaret yapan tüccar ve toprak sahipleri kurmuşlardır. Bu bankalar, özellikle kredi piyasasının büyük bankaların elinde olmasından dolayı uzun ömürlü olamamıştır. Buna rağmen bu dönemde kurulan bankaların bir kısmı Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerine devam edebilmiştir. Bu dönemdeki ulusal bankalardan en önemlisi İtibar-ı Milli Bankası idi.¹³⁰ Dönemin Maliye Nazırı Cavit Bey, bankanın kuruluşunda ve faaliyete geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. Cavit Bey ve arkadaşlarının düşüncesi, kurulan bu “milli” bankanın, Osmanlı Bankasının işlevlerini üstlenerek bir devlet bankası olmasıdır.¹³¹ Osmanlı son döneminde başlayan “Milli Bankacılık” hareketi bu devirde Türklerin banka işlerini öğrenmesine ve bu tecrübelerin Cumhuriyet döneminde kurulan bankalara aktarılmasına vesile olmuştur.¹³²

İttihat ve Terakki yönetiminin “Milli Banka” görüşü özellikle Balkan Savaşı sonrasında güçlenmiştir. 1914 başlarında bu amaca yönelik girişimlerde bulunuldu. Evkaf Bankası yasa tasarısı meclisten geçirilerek, Evkaf Nezaretinin de sermayedarları arasında yer alacağı bir banka kuruldu. Evkaf Bankası kuruluş sürecinde mecliste dini hassasiyetler konusunda tartışmalar söz konusu olmuştur.¹³³ Dini hassasiyetler konusunda birtakım çekinceler dile getirilse bile dönemin ruhu belli sınırlamaların dışına çıkmayı dayatıyordu. Artık Osmanlı Müslümanı ticarete atılıyor, şirket kuruyor, faizle para alıp veriyordu. Tüm bu girişimlerin bayraktarlığını da “milli iktisat” parolasıyla İttihat ve Terakki yönetimi yapıyordu.¹³⁴

¹³⁰ Yılmaz, s.31

¹³¹ Toprak, s.211-212

¹³² Yılmaz, s.31-32

¹³³ “Divaniye mebusu Şevket Paşa, Evkaf’ın bir “müessese-i diniyye-i İslamiyye” olduğunu, bankanın işlemlerini faizle sürdüreceğini, böylece evkaf parasıyla “riba”nın, faizin dinsel kurumlar arasına gireceğine, “camilerde üzerine namaz kılacağımız seccadelerin faiz parasıyla alınmış olacağını” söylüyordu. Şevket Paşa’nın sözleri mecliste tepkiyle karşılaşmış, “umur-ı hayriye’ye(hayırlı iş) ait faizin” meşru olduğu belirtilmiş ve böyle bir “teşebbüs-i nafi” için “Kur’an ile istidlal etmenin” mevki sonuç çıkarmanın doğru olmayacağı kaydedilmiştir.”, Toprak, s.221-222

¹³⁴ Toprak, s.143-144

2.2.3. Osmanlı Devleti'nde iç borçlanma süreci ve faiz sistemi

2.2.3.1. İltizam sistemi

Osmanlı Devleti, 17. yüzyıl sonlarına kadar kısa vadeli mali ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla iltizam sistemini kullanmıştır. Bu sistemde devlet, vergi toplama yetkisini mültezim adı verilen kişilere peşin ödeme karşılığında devretmekteydi. Mültezimler bu ödemeleri genellikle yüksek faizle sarraflardan aldıkları borçlarla finanse etmiş, bu da vergi yükünün halk üzerinde dolaylı olarak artmasına neden olmuştur.¹³⁵ İltizam sisteminin yetersiz kalması üzerine, 1695'te malikane sistemi uygulamaya konmuştur.¹³⁶

2.2.3.2. Malikâne sistemi

Bu sistemin amacı, yayınlanan fermanla da belirtildiği gibi, mültezimlerin fazla kar sağlamak uğruna tahrip ettiği vergi kaynağını düzeltmek ve sürekli hale getirmek için değişmez bir mültezimin tasarrufuna sağlamaktır.¹³⁷ Malikane sistemiyle birlikte, vergi toplama imtiyazı, ömür boyu geçerli olacak şekilde ve açık artırma yoluyla malikanecilere devredilmiştir. Malikane için yapılan müzayedeler genellikle Osmanlı askeri ya da devlet yönetimi sınıfının denetimindeydi. Müzayedelere diğer toplumsal kesimlerin katılması genellikle izin verilmiyordu. Buna rağmen, malikanecilerin ardında, onlara peşin ödeme yapmaları için faizle borç veren gayrimüslim sarraflar bulunmaktaydı. Böylece devletin vergi gelirlerini toplayan geniş bir malikaneci-sarraflar ağı oluşmuştur.¹³⁸

Genç'e göre, malikane sistemi, iç borçlanma mekanizması olarak bazı sınırları aşamayan bir sistemdir. Çünkü malikaneler, vergi mükelleflerini yönetme sorumluluğunu gerektirdiği için sadece askeri zümre mensuplarına verilebiliyordu. Devlet, kısa sürede büyük meblağları sağlayacak şekilde malikane sisteminin bazı unsurlarını değiştirerek sınırlarını zorlamak dışında çare bulamadı.¹³⁹ Malikane sisteminin yeterli faydayı sağlayamadığını düşünen Osmanlı yönetimi, yeni bir sisteme geçerek malikane sisteminin eksiklerini tamamlamaya çalışmış, bu da beraberinde esham usulünü getirmiştir.

¹³⁵ Zehra Betül Ustaoglu, s.299

¹³⁶ Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, 11. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s.100

¹³⁷ Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, s.100-101

¹³⁸ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, 9. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023, s.14.

¹³⁹ Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, s.187

2.2.3.4. Esham usulü

Esham düzeninde bir vergi kaynağının yıllık gelirini devlet önceden belirlemektedir. Bu miktar daha sonra büyük sayıda paya bölünmekte ve payların her biri, kendilerine yaşamları boyunca her yıl söz konusu sabit geliri sağlamak üzere alıcılara satılmaktaydı. Vergileri toplama işini devlet yürütecekti. Esham düzenine geçişin önemli bir nedeni, iç borçlanmayı müzayedelere egemen olan az sayıda büyük sermayedardan daha çok sayıda, orta ve küçük ölçekli sermayedarlara doğru yaymak arzusuydu. Ancak, esham paylarının kişiler arasında alım ve satımını devletin engelleyememesi ve böylece ilk alıcıların ölümünden sonra mirasçıların da devletten gelir sağlamaya devam etmeleri nedeniyle, bu yeni düzenin yararları sınırlı kaldı.¹⁴⁰

Esham usulüne ait belgeler incelendiğinde faiz kelimesine sıkça rastlanmakla birlikte, bu kelimenin günümüzdeki faiz ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Buna rağmen, hukuki olarak ne ölçüde faiz kapsamına girdiği tartışmalı olsa da, fiili bir faizin mevcut olduğu da muhakkaktır. İhraç haddine dayalı 1/5 ila 1/12 arasındaki oranlar, bugünkü faiz oranlarına benzese de, gelir ödemelerinin sehim sahibinin ömrüne bağlı olması eshamı doğrudan faizden ayırmakta, onu sigorta primi benzeri bir yapıya dönüştürmektedir. Bu nedenle, eshamdaki oranlar reel faiz oranı¹⁴¹ değil, tavan faiz olarak değerlendirilmektedir.¹⁴²

2.2.3.5. Sergi ve Kaime

1830'lu yıllarda artan harcamaları karşılamak amacıyla sergi adı verilen borç senetleri kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴³ İç borçlanmanın bundan sonraki seyri için kaimeyi incelemek yerinde olacaktır. Pamuk'a göre, iltizam sisteminden esham usulüne uzanan iç borçlanma sürecinin ulaştığı son aşama kaimedir.¹⁴⁴ Dönemin Fransız bankerleri, Osmanlı devlet yöneticilerine ithalatı sürdürebilmesi için faiz getiren kagit para çıkarmasını tavsiye ediyorlardı.¹⁴⁵ Osmanlı Devleti borç için Londra'daki bankerlere başvurmuş, fakat

¹⁴⁰ Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, s.15

¹⁴¹ Reel Faiz: Nominal (bileşik) faizden enflasyon etkileri çıkarıldığında elde edilen faiz oranıdır., Akbank, Reel Faiz Nedir? 06.08.2025, <https://www.akbank.com/blog/faiz-nedir-faiz-cesitleri-nelerdir-faiz-hesaplama>

¹⁴² Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, s.185

¹⁴³ Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, s.15

¹⁴⁴ Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, s.139

¹⁴⁵ Gülten Kazgan, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, 2. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.22.

olumsuz bir yanıt almıştır.¹⁴⁶ Bu girişimler sonuçsuz kalınca da 1840 itibarıyla, kaime adı verilen ve ilk dönemlerinde 8 yıl vadeyle %12,5 oranında faiz geliri sağlayan senetler piyasaya sürülmüştür. İlerleyen zamanlarda ise faiz boyutu ortadan kaldırılınca, kaimeler tam anlamıyla kâğıt paraya dönüşmüştür.¹⁴⁷

2.2.4. Son dönem Osmanlı aydın ve devlet adamlarının faiz görüşleri

2.2.4.1. Sakızlı Ohannes Efendi (1830-1912)

Ohannes Efendi, Cavit Bey’le beraber Osmanlı Devletinde liberal iktisat politikalarının savunucusu olmuştur. 1887’de yazdığı “Mebadi-i İlm-i Servet-i Milet” eserinde liberal ekonomiye dair görüşlerini ortaya koymuştur.¹⁴⁸ Ohannes, hem yazdıkları hem de takipçilerine etkisiyle Adam Smith geleneğinin Osmanlı’daki önemli temsilcileri arasında yer alır.¹⁴⁹

Ohannes Efendi, 1881’de yazdığı “Mebadi-i İlm-i Servet-i Milet” adlı eserinde faiz konusuna da değinmiştir. Ona göre, icar ve faiz, sermayenin birer şekilde geliri demektir. Sabit olan sermayenin (bina, makina, hayvanlar gibi) gelirine icar veya kira, dolaşımdaki sermayenin gelirine ise faiz denir. Kira, bir malın geçici kullanım hakkının yanı sıra bakım, koruma ve yenileme masraflarını da kapsar. Faiz ise yalnızca sermayenin kullanım hakkının bedelidir. Ohannes’e göre, kira ve faiz arasındaki fark, piyasa koşullarına ve ihtiyaçlarına göre değişse de bu fark çok büyük değildir. Çünkü sermaye sahipleri, varlıklarını (arazi, makine, para vb.) en karlı şekilde kullanma eğilimindedir. Bu durum, sabit ve döner sermaye arasında bir denge meydana getirir.

İcar (kira) ve faiz, sermayenin kullanımı karşılığında alınan bir bedeldir ve ikisi arasında herhangi bir fark yoktur. Buna rağmen, örneğin, evini veya hayvanını kiraya veren kişinin, bu varlıklardan mahrum kalma ve yıpranma riskine karşı kira alması hoş karşılanırken, buna karşı parasını ödünç veren kişinin ise bir karşılık beklemesi hoş karşılanmamıştır. Bu düşüncenin temelinde de Aristo’nun “paranın doğurgan olmaması” gibi yanlış bir düşüncesi vardır.

Ohannes’e göre para, servetin bir üretim aracıdır. Bir kişinin hayvan veya araç kiralarken kira vermesi nasıl ki doğal bir durum ise, parayı da ödünç aldığı anda bir miktar

¹⁴⁶ Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, s.140

¹⁴⁷ Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, s.15-16

¹⁴⁸ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005), 11. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.25.

¹⁴⁹ Sakızlı Ohannes Efendi, Mebadi-i İlm-i Servet-i Milet, 1. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2015, s.16.

kira bedeli vermesi doğaldır. Aksi takdirde, herkes ihtiyacı olan eşyayı ödünç alacağı yerde, bedava para borçlanıp o parayla eşya alırdı. Bundan dolayı, eğer para için kira bedeli vermemek usulü kabul edilecek olursa, hayvan, araba, hane vb. her türlü eşyadan kirasız ve karşılıksız istifade edilmesi gerekir. Sonuç olarak, bu yöntem mülkiyet hakkının çürütmesine neden olur. Çünkü bir kişi, sahibi olduğu şeyi kendisinin dilediği ve karşı tarafın razı olduğu şekilde sarf edemezse, o sermayeye hakikaten sahip değildir demektir.

Ohannes Efendi, geçmişte faizle para ödünç alıp bu borcu ödeyemeyenlerin maruz kaldığı insani olmayan örneklerle değinmiş, böyle durumların günümüzde artık yasalarla sınırlandırıldığını ve borçluların belli haklar elde ettiğini savunmuş ve faiz oranlarının belli oranlarda sınırlandırıldığını ileri sürmüştür.

Ohannes'e göre, faiz oranları serbest piyasa koşullarında arz-talep dengesine bağlı olarak doğal yollarla belirlenmektedir. Para bollığında faiz oranları düşmekte, az olduğunda ise faiz oranları yükselmektedir.¹⁵⁰

Bu doğal dengeye karşı, faiz oranlarının devletlerce yasalarla sınırlandırma girişimleri, gizli maliyetlere ve sermayenin verimsiz alanlara yönelmesine neden olmaktadır. Faiz oranları serbest piyasa tarafından belirlenmeli, buna karşılık devletler, istismarcılarla mücadele etmeli ve savunmasız kesimleri koruyacak kanunlar çıkarmalıdır.

Piyasaya yüksek oranda para, gümüş ve altın girmesinin faizi her zaman düşürmeye yetmeyeceğini Amerika, İngiltere ve Fransa örnekleriyle açıklamış, faizin sadece para arzıyla ilişkilendirilemeyeceğine değinmiştir. Bilim ve teknik sayesinde makinaların gelişmesinin ve güven ortamının, faiz oranlarının düşmesinde önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir.¹⁵¹

2.2.4.2. Ali Suavi (1839-1878)

Ali Suavi'nin kendi aktardığına göre, babası Viranşehir'den İstanbul'a gelmiş, kendisi de Cerrahpaşa'da doğmuştur.¹⁵²

Ali Suavi, modernleşmiş bir islamcılık ile batıcılık ve türkçülüğün birbirini tamamlayan üç görüş olduğunu ortaya atan ilk kişidir.

Suavi, dünyanın dini kanunlarla yönetilmesine karşı çıkmış, din ve devlet işlerinin ayrı olması gerektiğini ileri sürmüş ve laikliği savunmuştur. Kendisi ayrıca ibadetin de

¹⁵⁰ Ohannes, s.263-267

¹⁵¹ Ohannes, s.268-272

¹⁵² Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 18. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s.91-92.

türkçeleştirilmesi gerektiğini savunmuş, namaz surelerinin de türkçeye çevrilebileceğini dile getirmiştir. Bununla beraber, hilafet makamına karşı çıkmış, peygamberin halife diye bir vekil bırakmadığını, Hz. Ebubekir istisna olmak şartıyla hiç kimsenin peygambere vekil olmak iddiasında bulunamayacağını ileri sürmüştür.

Suavi, her yönüyle mevcut Osmanlı anlayışını eleştirmiş, tekkecilik ve dervişliğin islam memleketlerinin medeniyet, sanat ve ticaret açısından geri kalmasına sebep olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, sayılı birkaç uzmanlık medresesi bir yana bırakılmak üzere, bütün medreselerde sarık kaldırılmalı, hepsi sivil ve Avrupai okul şeklinde yapılandırılmalıydı. Din alimi yetiştiren okullarda da pozitif ilimlerin okutulması gerektiğini ileri sürmüş, öğrenim birliğini savunmuştur.¹⁵³

Ali Suavi, islam dininde faiz meselesini incelemiştir. Bu araştırma daha çok banka açılmasının islame aykırı olmadığını göstermek için yapılmıştır. Ulum gazetesinde, riba ile faizin iki ayrı kelime olduğunu, anlam ve meselelerinin birbirine karıştırılmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre, faiz, borç verilen meblağ için karşılığında fayda olmak üzere verilen şeye denir. Bu faizin benzerine icare (kira) denir. Örneğin bir hane veya tarlayı kiralayanlar sahibine bir fayda verir, buna kira denir. Aynı şekilde kiraya verilen paranın sahibine vereceği faydaya da faiz denir. Peygamber döneminde yüksek sahabeler, karsız borç (karz-ı hasen) vermişlerdir, fakat her dönem peygamberin dönemi değildir. Alışveriş ve ilişkiler olmadan medeniyet olmaz, borç alıp vermeden de bu ilişkiler tamamlanmaz. Bu nedenlerden ötürü, şariat bilginlerinin faize cevaz vermesi gerekmektedir.

Suavi'ye göre, yasak olan işlemler fahiş faiz ile yapılanlardır ve bu faizin haram olduğuna şüphe yoktur. Bir ülkede fahiş faiz ile adi faizi ayırmak için ölçü, o ülkenin servet ve zenginlik ölçütüdür ve bu ölçüyü araştırmak hükümetin görevidir. Oysa Osmanlı'da genel işlemler ile ticari işler ayrılmayıp faiz yüzde 12 olarak belirlenmiştir. Fakat bu oranı aşanlara ceza söz konusu değildir. Bununla beraber, alacaklı ile borçlu arasında kavga çıkar ve iş ticaret mahkemesine veya hükümet meclisine giderse fahiş miktar yüzde 12'ye kadar indirilir. Bu faiz haddi, ülkenin servetine bakılarak belirlenmişse, padisahın emriyle bu oranı aşanlara ceza verilmeli, fahiş murabahacılığa imkan verilmemelidir.¹⁵⁴

¹⁵³ Ülken, s.91-103

¹⁵⁴ Ülken, s.105-106

2.2.4.3. Namık Kemal (1840-1888)

Namık Kemal Tekirdag'da doğdu. Kendisinin faize karşı olumsuz bir tavrı söz konusu olmuştur. *İbret* gazetesinde yazdığı yazılarda bu olumsuz tavrın nedenlerine değinmiştir. O, ticaret hayatında dürüstlükten yana tavrı almaktadır. Ona göre, yüksek karla yapılan mal satışı esnafılık değil, hırsızlıktır. Namık Kemal faize, Allah'ın ezeli adaletine ve insanın yaratılışına aykırı bulduğu için karşı çıkar ve bu tür iğrenc şeylerin bir gün ortadan kalkacağına inanmaktadır.¹⁵⁵

Namık Kemal'e göre, faiz insan nüfusunun artışıyla orantılı şekilde artabilen tek şeydir. Ona göre faiz, sürekli ve tabii bir şekilde artan bir şey değildir.¹⁵⁶ Namık Kemal faizi, Batı medeniyetinin yozlaşmış ahlakının bir sonucu olarak görmüştür. Ona göre faiz, "helal ile haram arasındaki farkı gözetmeyen ahlaksızların" elinde şekillenmiş ve karmasık bir hale gelmiştir. Namık Kemal'e göre, faiz ve faizle gelen para hırsı toplumları çürütür; dıştan bakıldığında parlarsa bile, aslında faizin yerleştiği toplumlar içeriden bir çürüme halindedirler. Eğer bir gün insanlar bu kötülüğün farkına varırsa, o zaman toplumlar bu dertten kurtulabilir ve faiz de böylece ortadan kalkar.¹⁵⁷

2.2.4.4. Mansurizade Mehmet Sait Efendi (1864-1923)

Mansurizade Sait Efendi, II. Mesrutiyet döneminde yaşamış son dönem Osmanlı reformcu din adamlarındandır.¹⁵⁸ Bir görüşe göre, Mansurizade'nin faiz anlayışı, kendinden önce ve kendi dönemindeki Osmanlı faiz uygulamalarından etkilenecek şekilde şekillenmiştir.¹⁵⁹

Sait Efendi, *İslam Mecmuası*'nda yazdığı yazılarında faiz konusuna da değinmiş; bu yazılarda, İslam şeriatına göre para alıp vermenin mutlak surette yasak olmadığını savunmuştur. Yasak olan, parayı fazla para ile satmaktır. Böyle değil de icar (kira) suretiyle olursa yasak söz konusu olmaz.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Ercan Kara, *Namık Kemal'de Din ve Toplum (Yüksek Lisans Tezi)*, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2011, s.69.

¹⁵⁶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Namık Kemal ve Nüfus Meselesi", *İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:2, Sayı:1, 1940, s.110

¹⁵⁷ Fındıkoğlu, s.110

¹⁵⁸ Abdullah Kahraman, "Mansurizade Sait'in Klasik Fıkıhçılara Yöneltiği Bazı Eleştiriler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, 2001, s.224-225.

¹⁵⁹ Kahraman, s.228

¹⁶⁰ Mansurizade Mehmet Sait Efendi, "İçtiHAD Hataları", *İslam Mecmuası*, Cilt: 3, Sayı:28, 1330, s.649

Paraya ihtiyacı olan bir kişi yalnız bu ihtiyacı düşünüp alınacak miktarın ne kadar sürede ödeneceğine bakmadan para alıyor; oysa bu, parayı fazla parayla satmaktan başka bir şey değildir. Çünkü ihtiyacı var diye para ile fazla para almaktan başka bir şey düşünemiyor. Fakat kişi, paraya ihtiyacı olmasına rağmen verilecek paranın miktarını ve ne kadar sürede geri verileceğini dikkate alıp ona göre uygun bir orana göre para alırsa, bu da icar (kira) olur. Çünkü müddet ve paradan edilecek istifadeye göre önceden belirlenmiş bir miktardan ibaret olursa, böyle bir durumda para satılmış olmaz, icar edilmiş olur. İste İslam hukukunca yasaklanan yöntem, birinci örnekte anlatılan paranın fazla para ile borç verilmesidir. İkinci yöntem, yani paranın belli bir oran karşılığı icara verilmesi ise dinen caizdir. Çünkü para bu şekilde sadece belli bir oranda kiralanmış olmaktadır.

Sait Efendi'ye göre kira, faiz olamaz ve kiralama işlemine faiz denemez; çünkü faiz, kiralamanın değil, satım sözleşmesinin ilk kısımlarında ortaya çıkar. Ek olarak, faiz satım sözleşmesini geçersiz kılmaktadır.

Sait Efendi'ye göre İslam şeriatı yalnızca murabahacılığı, “ribanın başka bir türü olan, para ile fazla para satmayı” yasaklamıştır. Yoksa mutlak surette faiz, İslam şeriatında yasaklanmamıştır. Oranları önceden belirlenmiş ve buna göre yapılan işlemler seri açıdan yasak değildir. Çünkü, paranın miktarına ve verilen müddete göre karar verildiğinde bu şekilde paranın bedeli icariye olmaktadır.¹⁶¹

Yukarıda değinilen konuların geneline baktığımızda, Sait Efendi'nin, tefecilik dışında, oranları ve kuralları belirlenmiş faiz işlemlerini dine aykırı görmediği anlaşılmıştır.

2.2.4.5. Akyığıtzade Musa (1865-1923)

Musa Mehmetcanoglu Akyigitzade, 3 Aralık 1865'te Moskova'nın guneydogusunda yer alan Penza idari bölgesine bagli Cembarda (Belinsk) dunyaya gelmistir.¹⁶² Kendisi, Tanzimat sonrası ekonomi alanına yazdiklariyle katkı yapanlardan *mektepli iktisatci* olması yönünden ayrılmaktadır.¹⁶³

Musa Akyığıtzade, Osmanlı Devleti'nde klasik iktisatçıların serbest piyasa görüşüne karşı akademik düzeyde ilk ciddi eleştiri yapan kişidir. Akyığıtzade'ye göre, içinde bulunulan devrin en önemli problemleri, serbest pazar ve himayeciliktir. O, önemli

¹⁶¹ Mansurizade, s.650

¹⁶² Akyığıtzade Musa, İlm-i Servet Veyahut İlm-i İktisat, 1. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s.23.

¹⁶³ Akyığıtzade, s.15

iki soru sorar, ticareti kendi kendine bırakmak mı, himaye etmek mi milli servete daha fazla katkı sağlar. Akyiğitzade ilk önce serbest piyasacıların argümanlarını sıralar, daha sonra da himayeci politikaların argümanlarını açıklar. Sonuçta kendisi himayeci yaklaşımı daha doğru bulur ve bu politikayı savunur.¹⁶⁴

Akyiğitzade Musa'ya göre faiz, sermaye sahibinin elindeki parasal kaynakları kullandırma karşılığında aldığı ücrettir. Sanayi veya tarım faaliyetlerinde üretim maliyetleri (işçi ücretleri, hammadde vb.) düşüldükten sonra kalan karı faiz olarak tanımlar.

Akyiğitzade'ye göre faiz, içinde alışkanlıkları barındırır. Rehin karşılığında verilen paraya kıyasla rehinsiz verilen paradan daha fazla faiz alınır. Çünkü ikinci durumda paranın geri dönmeme riski vardır. Bu riskin karşılığı olarak rehinsiz verilen borçlarda faiz daha yüksek tutulur.¹⁶⁵

Bir sektörün zorluğu, rekabet koşulları ya da sermaye kaybı riski gibi etkenler de faiz oranlarını yükseltebilir. Akyiğitzade'ye göre, sermayenin kolaylıkla ithal edilebildiği ülkelerde faiz oranları düşerken, bu olanaktan yoksun ülkelerde faiz oranları yükselir.

Bir ülkede adalet sisteminin zayıf olması, ticari güvenin azlığı veya verilen borcun geri dönüşünün belirsizliği gibi riskler varsa, faiz oranı artar. Ancak bu tür faktörler devre dışı bırakıldığında, ülkeler arasındaki faiz oranları eşitlenme eğilimi gösterir.

Mansurizade'ye göre, faiz oranlarını birbirine yaklaştıran temel unsur, ödünç verenler ile borç alanlar arasındaki rekabettir. Faiz geliriyle geçimini sağlayan sermaye sahibi, mümkün olan en yüksek faizle parasını borç vermek ister. Bu durum ise sermaye sahipleri arasında rekabete yol açar.

Bazı sermaye sahipleri paralarını değerlendirebilmek için faiz oranlarını düşürür, fakat bu düşüş belli bir eşiğin altına düşerse, sermaye sahipleri paralarını daha yüksek getiri sağlayan başka alanlarda değerlendirir. Rekabet, ülkeler arasındaki faizin dengelenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Aynı şekilde bir ülkede sermaye ve sermaye ihtiyacı fazlaysa faiz oranları da yüksek seyreder. Sermayenin rekabet biçimindeki hareketliliği nedeniyle, bir sanayi dalına yönelen sermaye diğerinden çekilir. Bu dinamik, faiz oranlarının olağan seviyede dalgalanmasına yol açar. Ona göre faiz oranları sürekli değişen genel üretim dengesini korur.

¹⁶⁴ Ülken, s.314-319

¹⁶⁵ Akyiğitzade, s.210-211

Akyiğitzadeye göre, gelişen finansal araçlar ve küresel sermaye hareketliliği, faiz oranlarının daha da düşmesine yol açabilirdi.¹⁶⁶

2.2.4.6. İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946)

1869 yılında İzmir’de dünyaya gelen İzmirli İsmail Hakkı, Çubukçu Hüseyin Efendinin torunu, yedek yüzbaşı Hasan Efendi ile Giritli Hafize Hanımın oğludur. Düşünsel yaklaşımını ve ilmi yöntemini açıklarken, Hz. Peygamber dışında hiçbir şahsiyetin hatasız veya günahsız kabul edilemeyeceğini temel ilke olarak benimsemiştir. Eski alimlerin görüşlerine saygı duymakla birlikte, bireyleri ya da düşünce ekollerini sorgulamadan taklit etmeyi reddetmiş; hakikate ulaşma çabasında akılcı ve eleştirel bir yöntemi esas almıştır.¹⁶⁷

İsmail Hakkı faizle ilgili görüşlerini farklı yazılarında ve özellikle Sabilürreşat dergisinde açıklamıştır.¹⁶⁸ Kendisine sorulan bir soruya karşılık verdiği cevapta, “nesi ribası” ve “fadl ribası”na değinmiş, nesi ribasının açıkça yasaklandığını, fadl ribasının ise ribanın yollarını kapatmak için yasaklandığını ve bu yasağın da hadislerle sabit olduğunu belirtmiştir. İsmail Hakkı’ya göre nesi ribasının haram olduğu üzerinde görüş birliği vardır, buna karşı fadl ribasının haram olduğu üzerinde tam bir görüş birliği yoktur, bazı ihtilaflar vardır.¹⁶⁹

Aynı derginin başka bir sayısında ise ilk yazısına gelen itirazlara cevaben bir yazı kaleme almıştır. Fıkıh usulünde deliller arasında bir çatışma varsa ve biri kati diğeri zanni deliller söz konusuysa, kati olan delil doğru kabul edilir. Nesi ribası ve fadl ribası konularında sahih hadisler ve Kur’an arasında herhangi bir çelişkinin bulunmadığını, fakat zayıf rivayetler ve sahabe uygulamaları üzerinden çeşitli yorumlar yapıldığını ileri sürmüş, bu yorumlarda doğru sonuca varmanın yolunun da yukarıda belirtilen fıkıh usulüne başvurmak olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁰

Aynı makalede, İbni Abbas gibi hadis ve fıkıh ulemasının özellikle fadl ribası hakkındaki görüşlerini nakletmiş, Abbasın fadl ribası hakkındaki görüşlerinin sonradan

¹⁶⁶ Akyiğitzade, s.211-216

¹⁶⁷ Mehmet Sait Özervarlı, “İlmi Şahsiyeti ve Görüşleri, İzmirli İsmail Hakkı, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2001, XXIII, s.533

¹⁶⁸ Ali Dumanlı, “İzmirli İsmail Hakkı’nın Sebilü’r-Reşad Mecmuasında Ribe’l-Fazl ve Ribe’n-Nesie Üzerine Yazdığı İki Makale”, Hikmet Yurdu, Cilt:6, Sayı:11, 2013, s.434

¹⁶⁹ İzmirli İsmail Hakkı, “Ribe’l Fazl ve Ribe’n Nesie”, Sabilürreşat Mecmuası, Cilt:11, 2017, s.231

¹⁷⁰ İzmirli İsmail Hakkı, “Ribe’l Fazl ve Ribe’n Nesie Hakkında Makale”, Sabilürreşat Mecmuası, Cilt:12, 2018, s.4

değişmesinin nedenlerini anlatmıştır. Nesi ribasının ise ulema arasında herhangi bir çelişkiye yer vermeyecek biçimde yasaklandığını belirtmiştir. Riba yasağının, adaletsizliği ve sömürüyü ortadan kaldırmak için konulduğunu belirtmiştir.¹⁷¹

2.2.4.7. Mehmet Cavit Bey (1875-1926)

Mehmet Cavit Bey Selanikte doğdu. Dönme camiasından tüccar Receb Naim Efendinin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Selanikte yaptıktan sonra İstanbula giderek Dersaadet Mektebi İdadii Mulki (İstanbul Lisesi) ve Mektebi Mulkiyyei Sahane’de okudu. Kendisi, 1916 ve 1917 yıllarında İttihat ve Terakkinin yönetici kadroları içinde yer aldı.¹⁷²

Mehmet Cavit Bey, kurucuları arasında yer aldığı ve 1908 yılında yayın hayatına başlayan “*Ulumi İktisadiye ve İctimaiye Mecmuasında*” liberal ekonomi görüşünü savunan yazılar yazmıştır.¹⁷³ Cavit Bey’e göre devlet, asli görevleri yerine getirecek şekilde örgütlenirse millete en büyük iyilik edilmiş olur. Bu asli görevler, içte ve dışta milletin huzur ve güven ortamının oluşturulması, baskı uygulamalarına ve keyfi vergiler koymadan ortak toplumsal hizmetlerin yerine getirilmesidir.

Cavit Bey, gelişmiş ülkeleri örnek göstererek bizzat tüccarların devlet bürokrasisini yönlendirdiğini belirtmekte, hükümetin ticaret alanında atacağı adımların teşebbüs sahipleriyle istişare edilerek atılması gerektiğini savunur.¹⁷⁴

Mehmet Cavit Bey, faiz konusundaki eski çağlardan gelen olumsuz bakışı İlmî İktisat eserinde irdelemiştir. Faize karşı olumsuz görüşün sebeplerine ve kaynağını irdeler. Ona göre, eski çağlarda borç verme işleminin mahiyeti anlaşılmamış, para ile sermaye birbirinden ayrılmamıştı. Para parayı doğurmaz düşüncesine karşı çıkararak parayla alınan bir evin kira gelirinin para parayı doğurur düşüncesine kaynak göstermektedir. Ona göre para bir vasıtaadır. Bununla makine, hammadde ve teçhizat vb. meydana gelecektir.¹⁷⁵

Cavit Bey’e göre borç işleminin iki gayesi vardır. Birincisi bir sermayenin servet üretiminde kullanılmak üzere, ikincisi de tüketilmek gayesi ile borç alınmasıdır. Önceleri borç işlemlerinin büyük bir bölümü ikinci gaye ile yapıldı. Borç alanlar, borç olarak aldıkları sermayeleri telef ederek sonra hem ana para hem faizi borçlandıklarından

¹⁷¹ Hakkı, “Ribe’l Fazl ve Ribe’n Nesie Hakkında Makale”, s.5

¹⁷² Selim İlkin, “Mehmet Cavit Bey”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1993, VII, s.175

¹⁷³ Atilla Doğan ve Haluk Alkan, Osmanlı Liberal Düşüncesi/Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası/Seçkin Bir Devlet Anlayışının Temelleri, İstanbul, 2010, s.4

¹⁷⁴ Doğan ve Alkan, s.113-116

¹⁷⁵ Mehmet Cavit Bey, İlm-i İktisat, Liberte Yayınları, İstanbul, 2001, s.129.

ödemede güçlükle karşılaşılıyorlardı. İşte bu hal, birçok kimsenin borç verme işleminin aleyhinde bulunmalarına sebep olmaktaydı. Fakat bu suç, faizin değil kendilerindir. Bugün borç verme işlemlerinin %90'ı üretim maksadıyla ortaya çıkmaktadır. İsrâf maksadıyla meydana gelecek borç vermeye zaten iktisat ilmi izin vermez.¹⁷⁶

Borcunu ödemeyenlere karşı uygulanmakta olan ağır cezalar ve borç işleminin tabi tutulduğu birtakım ağır resmi işlemler de pek çok kimseyi bu işlemin aleyhinde olmaya sevk etmekteydi. Bugün ise kanunda bu gibi cezalardan eser kalmamıştır. Cavit Bey sermayedar ve faizcilik aleyhinde bulunanları eleştirmekte, sermayedarlara yüklenen başkalarının kazancıyla sığıntı olarak geçinen bir takım kimseler yönlü eleştirilere karşı çıkmakta ve sermayedarlığı diğer sektörler gibi bir sektör olarak anlatmaya çalışmaktadır. Cavit Bey, sermayeyi borç olarak verenlere karşı son derece olumlu bir yaklaşım göstermekte, servetin bunların sayesinde üretildiğini belirtmektedir. Bu sermayenin özellikle üretim sektörüne akmasının önemini son derece olumlu görmekte, bu hizmeti yerine getirenlerin yani sermayedarların hizmetlerinin karşılığını almalarının doğal olduğunu belirtmektedir. İşte bunun içindir ki faizle borç verme işlemi, iktisadi kanunlara uygun bir işlemdir ve eskiden kanunlara rağmen mevcut olduğu gibi bugün de mevcuttur, gelecekte de mevcut olacaktır. Zira faiz kaldırılacak olursa, borç işlemi iktisadi şeklini kaybederek hayırlı işlere, sadakalara yönelik ve elbette o zaman genel nitelikte olamaz.

Cavit Bey, faizle borçlanma politikasının gerek alacaklıya gerek borçluya faydalı olduğu gibi bunun toplumsal, milli ve milletlerarası faydaları olduğunu belirtmiştir. Borçlanma politikasının toplumdaki farklı sınıfları birbirine yaklaştırmakta olduğunu belirtmiştir. Borçlanma politikasının milletlerarası bir menfaat ortaklığı esası meydana getirdiğini iddia eder. Ona göre işte bu kadar faydaları olan faizli borç verme ve alma işleminin önemli olması ve kanuna uygunluğu elbette artık söz götürmez. Cavit Bey bu kitabında borç alma ve verme işleminde faiz miktarlarının ne gibi hallerde belirlendiğini açıklamakta ve bu ilişkide faizin en üst sınırını üretimin derecesi ve ihtiyaçlarının zorunluluğunun belirlediğini öne sürmektedir.¹⁷⁷

Cavit Bey, gerek alacaklı gerek borçlu yönünden faizin ne gibi hallere göre belirlendiğini; yani ne zaman az ne zaman çok olacağını bu kitabında anlatmaktadır.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Cavit Bey, İlm-i İktisat, s.130

¹⁷⁷ Cavit Bey, İlm-i İktisat, s.130-134

¹⁷⁸ Cavit Bey, İlm-i İktisat, s.134-137

Cavit Bey kitabında, faizin takip ettiği yolun genel olarak düşüş yönlü olduğunu anlatmakta, medeniyetin ilerlemesi, sonradan çıkan sebeplerden vazgeçme faiz miktarını düşürmektedir.

Son olarak Cavit Bey kitabında resmi faiz oranı usulünün uygulanmasının doğru olup olmadığını sormaktadır. Ona göre sermaye alışverişi de tıpkı diğer mal ve eşya alışverişi gibidir. Bunlar arasında hiçbir ciddi fark mevcut değildir. Evini kiraya veren kimseler için kanun kira bedelini sınırlamadığı gibi sermayesini kira eden kimseler içinde faiz belirleme yetkili değildir. Bu uygulamanın arz ve talep kanununa göre serbest bir şekilde belirlenmesi gerekir. Bu konuda uygulanacak iktisadi kaide budur. Bundan dolayı faiz uygulamasının sınırının belirlenmesine, iktisadi açıdan gerek yoktur.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Cavit Bey, İlm-i İktisat, s.137-141

3. LİBERAL DÖNEMDE TÜRKİYE’DE FİNANSMAN VE FAİZ POLİTİKALARI (1923-1928)

3.1.Ekonomi Politikasına Hakim Olan Anlayış

1923-1929 arası dönem, özel teşebbüs serbestisinin azami; devlet müdahaleleri ve devlet işletmeciliğinin ise asgari düzeyde tutulduğu bir dönemdir. Liberalizm, devletin her türlü müdahalesinin en aza indiği bir rejimi ifade etmektedir.¹⁸⁰ Fakat bu dönemde devlet, Lozan Antlaşması’nın hükümlerinden kaynaklı,¹⁸¹ düşük gümrük tarifeleriyle açık tutulmuş olsa bile, sınırlı da olsa özel sektör lehine ve özel sektörü güçlendirecek adımlar atmıştır.¹⁸²

Devletin piyasaya müdahalesini sınırlayan etkenler sadece Lozan Antlaşması ile ilgili değildi. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, anlaşmalar gereği 1930’a kadar Osmanlı Bankası’nın yerine geçecek bir merkez bankası kuramadı. Bu nedenle bilinçli bir para politikası da uygulanamadı. Kurucu kadroyu zorlayan bir diğer unsur ise iktisadi bilgi eksikliği ve yetişmiş uzman yetersizliğiydi. Bu durum, geçmişin olumsuz deneyimlerini yaşamış asker kökenli kişilerin ekonomi politikalarının hazırlanması ve uygulanmasında etkili olmasına yol açtı.¹⁸³ Bu anlayışın bir yansıması olarak kamu maliyesinin temel hedefi “denk bütçe” sağlamaktı.¹⁸⁴ Devletin dış borçları, bu politikayı zorunlu kılmıştır. Cumhuriyeti kuran kadronun asıl amacı ise enflasyondan kaçınmak ve paranın değerini korumaktı. Ancak para politikasını yönlendirecek kurumların olmayışı, dönem boyunca belirlenen hedeflere ulaşılmasını güçleştirmiştir.¹⁸⁵

Bu dönemde devlet yöneticileri, Ziya Gökalp’in “millî iktisat” anlayışına paralel olarak, Müslüman-Türk müteşebbis sınıfının oluşturulması ve sanayileşme ile millî ekonomi çerçevesinde adımlar atmışlardır.¹⁸⁶ Örneğin, 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu; gıda, tekstil ve çeşitli yapı malzemeleri alanlarında faaliyet gösteren

¹⁸⁰ Korkut Boratav, Türkiye’de Devletçilik, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.29

¹⁸¹ 1923-1930 yılları arasında devletin müdahalelerini sınırlı kılan faktörler, Lozan Antlaşmasının, Türkiye Cumhuriyeti’ni Osmanlı’dan kalma 1916 tarihli gümrük tarifelerinin 1923-1928 yılları arasında değişmeden uygulanmasını dayatan hükmüdür. Yeni Türk Devleti bu hüküm nedeniyle, özellikle dış ticaret politikasında sınırlı bir şekilde etki edebilmiştir., Gülsün Gürkan Yay, Atatürk Döneminde Para Politikası (1923-1938), Erdem Dergisi Cilt:11, Sayı:31, 1998, s.291

¹⁸² Pamuk, Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, s.181

¹⁸³ Yay, s.291

¹⁸⁴ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, 12. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s.39.

¹⁸⁵ Yay, s.292

¹⁸⁶ Pamuk, Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, s.180

sanayi kuruluşlarına çeşitli teşvikler ve destekler sağlamıştır.¹⁸⁷ Bu nedenlerden ötürü, bu döneme hâkim görüşün saf liberalizm olduğunu ileri sürmek, eksik bir bakış açısına yol açmaktadır.¹⁸⁸

3.2.Cumhuriyetin İlk Yıllarında Faiz Oranları ve Sektörel Etkisi

Faiz oranlarını belirleyecek bir merkez bankası henüz kurulmadığı için, kredi piyasasındaki faiz oranları kişiler arasındaki faiz mukaveleleri söz konusu olduğunda 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi'nin ilkeleri geçerliliğini korumuştur. Bankaların uyguladığı faiz oranları ise bankadan bankaya ve hatta ilden ile değişkenlik göstermiştir.¹⁸⁹ Öte yandan, 1926 tarihli bir kararnamede, Samsun-Sivas yolunun iyileştirilmesine yönelik bir kamu ihalesinde, yüklenici kişi veya firmalara yapılacak ödemelerde yaşanabilecek gecikmelerde uygulanacak faiz oranı tartışma konusu olmuştur. Bu kararnamede, %9 oranındaki gecikme faizi, devlet tarafından "fahiş" olarak değerlendirilmiş ve bu oranın %6 ile sınırlandırılması kararlaştırılmıştır. Bu durum, dikkat çekici bir çelişkiye işaret etmektedir; zira 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi'nde aynı faiz oranı, özel sektör işlemleri için meşru kabul edilmiştir.¹⁹⁰

1920'lerde Türkiye'de devlet, para politikasını ortaya koyacak ve yürütecek bir bankaya sahip olmadığı için, para arzının farklı kesimlere yönelişinin denetlenmesinde bankalar öne çıkmıştır. Bu durumu kolaylaştıran en önemli faktör ise, devlet yöneticilerinin Osmanlı'dan devralınan kâğıt para hacmini sabit tutma politikasıdır.¹⁹¹

Cumhuriyet hükümetleri, o dönemde bir nevi merkez bankasının bazı görevlerini üstlenen (örneğin para basma yetkisi) Osmanlı Bankası'nın imtiyazlarını önce 1925'e, sonra 1935'e kadar uzattı. Ancak Osmanlı Bankası'yla ilişkilerin güvene dayanmaması nedeniyle, bankanın kaynaklarından hiçbir şekilde yararlanmadı. Bir merkez bankası kurulana kadar geçen geçiş döneminde ise, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan banknot miktarını artırmadan, aynen sabit tutmayı tercih etti.¹⁹²

¹⁸⁷ Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, s.181

¹⁸⁸ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s.30

¹⁸⁹ Gürkan Çelebican, "Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s.33.

¹⁹⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-1 / 20 - 54 - 12 - 1

¹⁹¹ Çağlar Keyder, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s.134.

¹⁹² Yay, 292

Gerçek bir merkez bankasının olmaması nedeniyle, kredilerin kontrolü ve düzenlenmesi için gerekli olan reeskont¹⁹³ oranları politikası, zorunlu karşılık oranları¹⁹⁴ veya açık piyasa işlemleri gibi araçlar mevcut değildi. Bu nedenle, dönem boyunca sayıları artan bankalar büyük bir serbesti içinde hareket etme imkânı buldular.¹⁹⁵ Bu durumun bir sonucu olarak bankalar, *banka parası* üretmiş ve kullanmıştır. Böylece, bankalar oluşturdukları para politikasını büyük bir serbesti içinde sürdürme imkânı bulmuşlardır.¹⁹⁶

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülke nüfusunun büyük çoğunluğu taşrada ikamet etmekteydi.¹⁹⁷ Taşrada yaşayan köylü kesiminin temel geçim kaynağı da tarımsal üretime dayalıydı. Tarım sektöründe faaliyet gösteren ve tamamen kendi öz sermayeleriyle, dışarıdan herhangi bir kredi almadan işleyen, hareket serbestisine sahip sınırlı sayıdaki işletmeler hariç,¹⁹⁸ köylülerin üretim biçimi çoğunlukla teknolojiye yoksundu. Geçimlik üretimin ön planda olduğu tarım sektöründe köylünün sermaye birikimi de söz konusu olamamıştır.¹⁹⁹ Bunun nedeni ise, köylünün, gereğinden fazla üretmenin vergi veya istismarla cezalandırılacağını düşünerek ihtiyacı kadar üretmesidir.²⁰⁰ Bu dönemde yapılan bir incelemede, modern üretim yöntemleri ve örgütlenmenin neredeyse olmadığı; Türkiye'nin ürün miktarından çok ürün çeşitliliği açısından öne çıktığı savunulmuştur.²⁰¹

Yapılan bir çalışmada, geçimlik tarımın yapıldığı ülkede hâkim ürün tipinin hububat olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde ekilen alanların %89,5'i hububat ürünlerine, %3,9'u bakliyata ve %6,6'sı da sanayi bitkilerine ayrılmıştır.²⁰²

¹⁹³ Reeskont, daha önce iskonto edilmiş, yani belirli bir bedel karşılığında devredilmiş kıymetli evrakın, ikinci kez bir bedel karşılığında el değiştirmesi sürecini tanımlayan bir finansal işlemidir., TCMB, Reeskont ve Avans Faiz Oranları, 06.08.2025, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Reeskont+ve+Avans+Faiz+Oranlari>

¹⁹⁴ Zorunlu karşılık, diğer ifadeyle munzam karşılık oranı; mevduat toplayan bankaların, topladıkları mevduatlara karşılık olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) nezdinde belirli bir oranda rezerv tutma yükümlülüğünü ifade etmektedir. Bu oran, Merkez Bankası tarafından belirlenmekte olup, para politikası araçları arasında önemli bir yer tutmaktadır., Wikipedia, Zorunlu karşılık, 06.08.2025, https://tr.wikipedia.org/wiki/Zorunlu_kar%C5%9F%C4%B1%C4%B1k

¹⁹⁵ Yay, s.292

¹⁹⁶ Keyder, s.134

¹⁹⁷ Emirhan Ademoğlu, Plansız Dönemde Türkiye'de Tarım Kredi Kooperatifleri (1923-1960) (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s.24.

¹⁹⁸ Atasagun, Türkiyede Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943, s.1-2

¹⁹⁹ Kepenek ve Yentürk, s.43

²⁰⁰ G Bie Ravndal, Turkey, A Commercial and Industrial Handbook, Washington Government Printing Office, Wahington D.C, 1926, s.86.

²⁰¹ Ravndal, s.85

²⁰² İlhan, Tekeli ve Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1977. s.38

Geçimlik üretimin söz konusu olduğu tarımsal üretimde köylünün kredi ihtiyacını doğuran bazı sebepler söz konusu olmuştur. Bunlar:

1. Kuraklık, su baskınları, don ve dolu gibi doğal hadiseler,
2. Hastalık, haşere ve hayvanların sebep olduğu zararlar,
3. Mirasın devri, arazi genişletmesi ve birleştirilmesi, arazi ıslahatı işleri, toprak reformu, vergi borçlarının ödenmesi, tüketim ihtiyaçlarının karşılanması, tarım ürünlerinin fiyatının düşmesinden doğan buhranlar gibi sosyal ve ekonomik sebeplerdir.²⁰³

Tarımsal faaliyet yürüten köylü kesimi, yukarıda belirtilen sebepler nedeniyle sermayeye ihtiyaç duymuş ve bu sermayeyi bankalardan veya tefeciden temin etmek durumunda kalmıştır.²⁰⁴

İncelenen dönemde Türkiye, tarımsal kredi alanındaki teşkilatlanma girişimleri önemli bir ivme yakalamış olsa da, henüz tam anlamıyla teşkilata bağlanmış bir iş bölümünden söz etmek mümkün değildir. Buna karşılık, Avrupa gibi gelişmiş bölgelerde zirai kredi alanında belirgin bir iş bölümü mevcuttur. Bu bölgelerde zirai krediler kısa, orta ve uzun vadeli olup, her vade çeşidi için farklı bir kurum kredi sağlamaktaydı.²⁰⁵

Keyder'e göre kredi örgütlenmesi, bankalar, tüccar ve tefeciler olmak üzere üç biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar, örgütlenme açısından birbirinden farklılık arz etmektedir.²⁰⁶ Aynı şekilde, bu dönemde kredi piyasasında etkinlik gösteren bu yapıların kredi koşulları da birbirinden oldukça farklıydı. Farklı türde teminat ve yaptırımlar uygulanmaktaydı; ödeme koşulları ve faiz oranları nitelik bakımından değişiklik göstermekteydi.

Bu yapılar yan yana varlıklarını sürdürüyordu. Hem bankalar hem de tefeci ve tüccarlar mevcuttu. Bu yapılar belli açılardan birbirine eklemlenmiş durumdaydı. Özellikle tefecilerin sağladığı krediler, bazen örgütlü para piyasası olan bankalardan temin edilebiliyordu. Alınan borçların geri ödemesi ise daima üreticinin ürününü pazara sunup paraya çevirmesine bağlıydı; bu süreç, tacirin müdahalesiyle gerçekleşmekteydi.²⁰⁷

²⁰³ Atasagun, Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, s.2-13

²⁰⁴ İsmail Hüsrev Tökin, "Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri", Kadro, Sayı:3, 1932, s.31.

²⁰⁵ Âli İktisat Meclisi, Zirai Kredi Raporu (A-5), Türkiye Cumhuriyeti Ali İktisat Meclisi Umumi Katipliği, Ankara, 1931, s.6, Walker D. Hines vd., Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara, 1934, V, s.65

²⁰⁶ Keyder, s.147

²⁰⁷ Keyder, s.148

3.3.Banka Kredisi

3.3.1. Ziraat Bankası'nın tarımsal kredi yaklaşımı ve faiz düzeni

1923-1929 döneminde banka kredilerinin %70'ten fazlası, liberal politikalar çerçevesinde tarım dışındaki sektörler tahsis edilmiştir. Bu sektörler arasında kredi alımı konusunda en baskın olanı ticaret sektörü olmuştur. 1924-1928 döneminde tarım sektörüne verilen kredilerin toplam kredi içindeki payı ise %12-19 arasında düşük seviyelerde seyretmiştir.²⁰⁸ Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin üzerinde durduğu en önemli konulardan biri de zirai kredi meselesi olmuştur. 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde bu konu etraflıca tartışılmıştır. Hazırlanan *Heyet-i Faale* raporunda tarımsal kredinin tarım açısından önemi vurgulanmış ve ülke tarımının, hızlı işlemlerle ucuz ve kolay zirai kredi desteği verecek bankalar sayesinde gelişebileceği savunulmuştur.²⁰⁹ Bu çerçevede, 1923-1929 döneminde tarımsal kredi desteğinde Ziraat Bankası, yegâne örgütlü kredi kuruluşu olarak ön plana çıkmıştır.²¹⁰

Ziraat Bankası'nın 1923-1929 arasındaki tarımsal kredi konusundaki faaliyetlerine geçmeden önce, 1916 tarihli Ziraat Bankası Kanunu'na değinmek faydalı olacaktır. 1916 değişiklikleri, bankanın tarihindeki en önemli yeniliklerden birini temsil etmektedir.²¹¹

Aslında, Meşrutiyet'in ilanından sonra Ziraat Bankası'nın işleyişinde bazı değişikliklerin yapılması gerektiği ülke çapında dile getiriliyordu. Bu durumu fark eden bankanın yürütme kurulu, 1909 yılında bankanın yeni ihtiyaçlara cevap verebilmesi amacıyla yeni bir tüzük hazırlamış ve Ticaret ile Nafia Nezaretine (Bayındırlık Bakanlığı) sunmuştur. Fakat Bakanlık, farklı ülkelerdeki uygulamaları da inceleyerek tüzüğü zenginleştirmiştir. Araya Trablusgarp ve Balkan Savaşları girdiği için tüzük, ancak 1914 yılında geçici kanun olarak yürürlüğe girebilmiştir. Bu tüzük daha sonra 1916'da Meclis'te kabul edilerek kanunlaşmıştır.²¹²

Kabul edilen kanunla Ziraat Bankası'nın faaliyet alanı hâlâ zirai sektöre odaklı olmakla birlikte genişlemiştir. Bankanın sermayesi 15 milyon liraya çıkarılmış, temettü dağıtımı gibi önemli değişiklikler yapılmış²¹³ ve borç-alacak ilişkilerinde kefil arama ile

²⁰⁸ Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.127

²⁰⁹ Ademoğlu, s.36

²¹⁰ Ademoğlu, s.37

²¹¹ T.C. Ziraat Bankası, Yüz Yıllık Teşkilatı Zirai Kredi, s.151

²¹² Kuyucak, II, s.191

²¹³ Kuyucak, II, s.193

kooperatif gibi yeni uygulamalara gidilmiştir.²¹⁴ Ayrıca kanunun 12. maddesiyle borç ve mevduatlara uygulanacak faiz oranlarının yürütme kurulu tarafından herkese eşit şekilde tespit edileceği karara bağlanmıştır.²¹⁵ Bu maddenin devamında, bankaya yatırılan paraya karşılık ödenecek faizin, belli muhafazakar şahıs ve çevrelerde yaratacağı tereddütü ortadan kaldırmak amacıyla, kıymetli varlıklarını bankaya yatıran şahısların istemesi durumunda ‘devr-i şer’i²¹⁶ kuralının uygulanabileceği belirtilmiş; böylece faiz alınabilmesi için açık bir kapı bırakılmıştır.²¹⁷

Maliye Nezareti Müşaviri Mösyö Loran’ın hazırladığı bu kanunda, bankanın çiftçiye ve tarıma dayalı sanayi girişiminde bulunanlara kredi açacağı ve bu kişilerin, tarım sektöründe faaliyet gösteren şirketlere pay senetlerinin toplam değerinin %20’sini geçmemek kaydıyla katılabileceği belirtilmiştir. Kanun ayrıca Ziraat Bankası’na, tarımsal üretimde kullanılan araç-gereç, tohumluk ve hayvan alarak bunları peşin veya taksitle çiftçilere satma yetkisi vermiştir. Son olarak, bankaya arazi satın alarak bunları isteyenlere belli taksitlerle geri ödemek koşuluyla dağıtma yetkisi de verilmiştir.²¹⁸

1923-1929 döneminde Türkiye’deki en büyük yerli banka örgütlenmesi olarak Ziraat Bankası öne çıkmaktadır. 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde milli bankacılığı geliştirmeye dönük kararlar alınmıştır. Kongrede, devletin halka olan borçlarının kurulacak bankaların hisse senetleri verilerek ödenmesi savunulmuştur. Ayrıca, Ziraat Bankası’nı çiftçinin yararına olacak şekilde güçlendirmek için hükümetin bankadan aldığı borçları zamanında ve eksiksiz ödemesi, Ziraat Bankası sermayesinin ise hükümet tarafından başka alanlarda kullanılmaması istenmiştir.²¹⁹

1923 İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar kağıt üzerinde kalmamıştır. Hükümet, bankanın yeniden iyileştirilmesi için bazı adımlar atmıştır. Öncelikle, bankanın eski genel müdürü yeniden göreve getirilmiş, beş yıl görevde kalması ve görev süresince

²¹⁴ T.C. Ziraat Bankası, Yüz Yıllık Teşkilatı Zirai Kredi, s.122

²¹⁵ T.C. Ziraat Bankası, Yüz Yıllık Teşkilatı Zirai Kredi, s.124

²¹⁶ Bu sistem para vakıflarının borç sözleşmelerinde sıkça kullanılmıştır. Borç alırken veya üzerindeki borçların vadesini uzatırken islam dinince haram olan faizden kurtulmak için ortaya çıkacak fazla paranın satım sözleşmesi yoluyla gerçekleşmesini sağlamak için başvuru olan yöntem *muamele-i şeriyeye* denir. Daha önce üzerinde olduğu kesin olan borcun vadesinin uzatılması söz konusu olduğunda taraflarca yapılan muamele-i şeriyeye ise Devr-i şer’i denilmiştir. Süleyman Kaya, “18.Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu”, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3, 2007(Bahar), s. 16-17

²¹⁷ T.C. Ziraat Bankası, Yüz Yıllık Teşkilatı Zirai Kredi, s.151

²¹⁸ Toprak, s.221

²¹⁹ Avni Zarakolu, Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Ankara, 1974, s.19

senede iki ay tatil yapabileceği kararlaştırılmıştır; bu düzenleme hükümetçe de onaylanmıştır.²²⁰

Bunun yanında, 1924 yılı 444 Sayılı Bütçe Kanununun 5.²²¹ ve 8.²²² maddeleriyle bankaya yeni bir yön verilmiş,²²³ yapılan düzenlemeyle banka yönetimi daha bağımsız politika yürütebilme olanağına kavuşmuştur.²²⁴ Bu düzenlemeyle, sermaye devlete ait olmakla birlikte banka özel bir şirkete dönüştürülmüştür.²²⁵ Akabinde, 1926 T.C. Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamnamei Esasisi ile Ziraat Bankası bir anonim şirket haline getirilip²²⁶ siyasi etkilerden nispeten kurtarılmaya çalışılmıştır.²²⁷ Bu düzenlemelerle banka, yalnızca zirai kredilerle sınırlı olan bankacılık işlemlerinin yanında farklı sektörlerde de faaliyet gösterme imkânı bulmuştur.²²⁸ Bu dönemde Ziraat Bankası, zirai üretim ve zirai sanayinin gelişmesine dönük krediler sağlamıştır. Yabancı bankalar ise tarımsal kesime, bu alanı verimsiz gördükleri için kredi vermemiştir.²²⁹

²²⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1/ 8-39-20, s.2

²²¹ “Ziraat bankası, zürrain ihtiyacını tehvin, ziraatin ve iktisadi zirainin inkişaf ve terakkisini temin maksadiyle müesses ve sermayesi eshama münkasem bir anonim şirkettir.”, 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu, 19/03/1340, Kanunlar Dergisi, Cilt II, Kanun No 444

²²² “Banka işbu vezai fi esasiyesinden maada meclisi idarenin kararıyle menafi ine ve maksadı teşekkülüne muvafık herhangi bir banka muamelesini de ifa edebilir.”, 1340 Senesi Ziraat Bankası Bütçe Kanunu, 19/03/1340, Kanunlar Dergisi, Cilt II, Kanun No 444

²²³ T.C. Ziraat Bankası, Yüz Yıllık Teşkilatı Zirai Kredi, s.211

²²⁴ 1924 yılında kabul edilen 444 sayılı Ziraat Bankası Bütçe Kanunu ile Ziraat Bankası bir anonim şirket halini almıştır.”, T.C Ziraat Bankası, Elli Senelik Hayat Ve Faaliyeti 1888-1938, s.32

²²⁵ Metin Kopar, Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s.85

²²⁶ T.C Ziraat Bankası, Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, s.33

²²⁷ Zarakolu, Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, s.20

²²⁸ Asım Süreyya İloğlu, “Türkiye’de Zirai Kredi ve T.C. Ziraat Bankası”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 1964, s.101

²²⁹ Tekeli ve İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, s.55

Tablo 3.1. 1923-1929 Ziraat Bankası bilançoları²³⁰

Yıl	Ödenmiş Sermaye (TL)	Mevduat (TL)	Kar (TL)	Tarımsal Kredilerin Banka Sermayesine Oranı %
1923	15.077.920	700.735	313.097	53.30
1924	17.942.811	4.089.165	630.524	94.96
1925	19.383.474	5.455.751	1.680.209	102.85
1926	21.394.629	17.168.191	1.809.191	95.77
1927	20.469.475	22.600.119	1.500.000	95.54
1928	22.385.100	27.974.166	1.500.000	119.75
1929	24.244.900	55.327.156	1.450.000	112.10

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, bankanın ödenmiş sermayesinin dönem boyunca istikrarlı bir artış gösterdiği görülmektedir. Banka mevduatlarında ise özellikle 1924 yılından itibaren önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu değişimde, 1924 Ziraat Bankası Bütçe Kanunu'nun öncülük ettiği söylenebilir. Mevduatlar özellikle 1925-1926 ve 1928-1929 dönemlerinde önemli sıçramalar gerçekleştirmiştir. Bu durum, bankaya duyulan güvenin bir göstergesidir. Karlılık oranlarında ise dönem boyunca istikrarlı bir artıştan söz edilemez.

Özellikle 1924 yılından başlayarak önemli bir ivme yakalanmış, fakat devamı gelmemiştir. Bunun en önemli nedeni, 1926 kuraklık dönemi ve son dönemlerde etkisini göstermeye başlayan, tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik buhrandır. Tarımsal kredilerin banka sermayesine oranı ise dönem boyunca yüksek seyretmiştir.

²³⁰ Kuyucak, Para ve Banka, II, s.197,220-221; Ömer Celal Sarc, Ziraat ve Sanayi Siyaseti [Zirai ve Sınai İktisat], İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul: 1934, s.252; Yusuf Saim Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, Kenan Basımevi ve Kılış Fabrikası, İstanbul, 1939, s.139

Tablo 3.2. 1923-1929 Arası dönemde Ziraat Bankası kredileri²³¹

Yıllar	Şube Sayısı	Tarım Kredi Miktarı	Toplam Krediler	Tarım Kredileri/Toplam Kredilere Oranı %	Ziraat Bankası Kredilerinin Toplam Kredilere Oranı %
1923	316	8.037.358	-	100	-
1924	320	17.039.879	18.396.000	92.6	61,1
1925	304	19.936.733	24.259.000	82.1	31,4
1926	294	20.49.653	25.996.000	78.8	37,7
1927	270	20.375.589	33.129.000	61.5	21,4
1928	256	26.806.288	38.278.000	70.0	25,5
1929	256	27.176.365	37.635.000	72.2	21,4

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, Ziraat Bankası'nın bu dönem boyunca şube sayısı azalmasına rağmen ödenen kredi miktarı artmıştır. Buna karşılık, çiftçilere tarımsal kredi sağlayan yapılar içinde bankanın payı, 1928'de bir önceki yıla göre artmakla birlikte, genel olarak düşüş eğiliminde olmuştur. Ayrıca, 1924 düzenlemesiyle bankanın farklı sektörlerde de faaliyet gösterebilmesinin önünün açılması etkilerini göstermiştir. Düzenlemenin yapıldığı 1924 tarihinden itibaren, bankanın tarımsal kredi oranı 1928 istisna olmak üzere sürekli bir düşüş eğiliminde olmuştur. Bu noktada, bankanın verdiği kredilere daha ayrıntılı bir şekilde değinmek faydalı olacaktır. Ziraat Bankası kredilerini, harcama amaçlarına ve veriliş şekillerine göre sınıflandırmak yerinde olacaktır.

3.3.1.1. Harcama amacına göre Ziraat Bankası kredileri

İşletme kredileri

Bu krediler, daha çok çiftçi kesimin toprağı ekip biçmek için ihtiyaç duyduğu unsurları tamamlamak amacıyla verilen kredilerdir. Bu krediler, kullanıldıkları yere ve

²³¹ Ademoğlu, s.37-38; Kuyucak, Para ve Banka, II, s.220-221; Kepenek ve Yentürk, s.43; Damla Ayoğlu Duman ve Osman Suntur, "1923-1929 Arasında Milli Bankacılığın Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, 2022, s.127; T.C. Ziraat Bankası, Yüz Yıllık Teşkilatı Zirai Kredi, s.152; Sarc, Ziraat ve Sanayi Siyaseti [Zirai ve Sınai İktisat], s.254.

vadelerine göre ikiye ayrılır.²³² Ziraat Bankası'nın dönem boyunca sağladığı krediler içinde en büyük payı bu krediler oluşturmaktadır.²³³

a) Çevirme kredileri

Çiftçinin yıllık üretim masraflarını karşılamak ve eksik üretim araçlarını tamamlamak amacıyla başvurduğu kredilerdir. Bu maksatla alınan krediler, çiftçi tarafından o yılın mahsulünden ödenmek üzere taahhüt edilir. Bu kredilerde vade en fazla bir yıldır. Zirai işletmeler, bankadan aldıkları bu parayla tohumluk, fide, gübre, akaryakıt ve haşere ilaçlarını; nadas, ekme, biçme, toplama ve kurutma işlemleri masraflarını; tarlada çalışacak işçi ücretlerini karşılar. Bunun yanında faaliyet alanı tarıma ek olarak hayvancılık da olan işletmelerde ise kredi, hayvan yemi satın almakta; çayır, mera ve tarlalarda bu yemleri üretmekte; hayvanların yıllık bakımını yapmakta; ayrıca arıcılık, ipekböcekçiliği ve kümes hayvancılığında kullanılmaktadır.²³⁴

b) Donatma kredileri

Zirai işletmenin canlı ve cansız sermayesini oluşturan araçlar yardımıyla çiftçiye donatmaya yarayan kredilere denir.²³⁵ Bu kredilerin vade süresi, araçların hizmet süreleri ve kıymetlerine göre belirlenmekte olup, 1923-1929 döneminde en çok üç yıla kadar olmuştur.²³⁶ Alınan borcun taksitle ödenmesi esas kabul edilmiştir.²³⁷ Daha çok hayvancılık alanında faaliyet gösteren zirai işletmeler, hayvan sayısını artırmak, gerekli malzemeyi temin etmek ve hayvanların yetiştirildiği tesisleri donatmak amacıyla bu kredilerden yararlanmışlardır.²³⁸

Verimlendirme ve iyileştirme kredileri

Zirai üretimi iyileştirmek amacıyla verilen kredilerdir ve vadeleri yirmi yıla kadar uzanabilir. Bu krediler şu işlerde kullanılmaktadır:

1. Henüz işlenmemiş toprakları işlenecek hâle getirmek ve işlenen toprakları daha verimli hâle getirmek için her türlü toprak ıslahatını yapmak,

²³² Atasagun, Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, s.123

²³³ Atasagun, Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, s.125

²³⁴ T.C. Ziraat Bankası, Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, s.162-163

²³⁵ T.C. Ziraat Bankası, Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, s.163

²³⁶ Atasagun, Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, s.124, 126-127

²³⁷ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.200

²³⁸ T.C. Ziraat Bankası, Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, s.163

2. Sulama, kurutma ve su baskınlarını önlemek için gerekli her türlü tesisatı temin etmek,
3. Tarımsal üretim için her türlü bina inşaatını gerçekleştirmek,
4. Kullanma ve dayanma ömrü beş yıl olan, işletme için gerekli her türlü makine ve malzemeyi satın almak,
5. Çayırıları ıslah etmek,
6. Meyve fidanlıkları ve bahçeleri gibi faydalı ve verimli ziraat ürünlerinin üretimini sağlamak.²³⁹

Arazi kredileri

Bu tür kredilerin asıl hedefi, köylüyü arazi sahibi hâline getirmektir. Bir diğer hedefi ise ziraat işlerinde çalışmak isteyen girişimcilere yardımcı olmaktır. Banka, işletmesi için yeterli olmayan arazisini genişletmek veya dağınık hâlde bulunan arazi parçalarını birleştirmek isteyenlere kredi sağlamıştır. Buna ek olarak, bizzat işletmek amacıyla zirai bir işletme almak isteyenlere de kredi verilmiştir.²⁴⁰ Bu kredilerin vadeleri ise yirmi yıla kadardır.²⁴¹

3.3.1.2. Teminatın türüne göre verilen Ziraat Bankası kredileri

Ziraat Bankası, çiftçi kesimini üç farklı kredi seçeneğiyle desteklemekteydi: arazi ipoteği, kişisel garanti ve değerli eşyaların emaneti yoluyla yapılan borç işlemleri.²⁴² Aslında banka, gayrimenkul ipoteği ve gayrimenkulü yoksa mali kefil karşılığı kredi veren bir müessese olarak kurulmuştur.²⁴³ 1888 tarihli nizamnamesinde bankanın, arazi ipoteği ve çiftçi kefaleti karşılığında zirai kredi verme esası kabul edilmiş; buna rağmen ilk yıllarda arazi ipoteği karşılığı kredi verme uygulaması söz konusu olmuştur.²⁴⁴ 1916 Kanunu ve 1917 Nizamnamesi ile aşağıda açıklanacak olan kredi türleri de uygulanmaya başlanarak kapsam genişletilmiştir.²⁴⁵

²³⁹ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.200

²⁴⁰ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s. 200

²⁴¹ T.C Ziraat Bankası, Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, s.58

²⁴² Keyder, s.153

²⁴³ T.C. Ziraat Bankası, Yüz Yıllık Teşkilatı Zirai Kredi, s.120

²⁴⁴ T.C. Ziraat Bankası, Cumhuriyetimizin Ellinci Yılında T.C. Ziraat Bankası 1923-1973, 1. Baskı, T.C. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1973, s.137-138

²⁴⁵ T.C. Ziraat Bankası, Cumhuriyetimizin Ellinci Yılında T.C. Ziraat Bankası 1923-1973, s.137-138

İpotek kredisi

Tablo 3.3. Ziraat Bankası ipotekli kredileri²⁴⁶

Yıl	Sene İçinde Verilen Kredi Miktarı
1923	3.121.961
1924	6.189.140
1925	6.326.100
1926	5.167.128
1927	4.004.133
1928	8.362.483
1929	4.768.737

Arazi ipoteği karşılığı verilen borç verme şekli, başlangıçta tarımda makineleşmeyi sağlamak amacıyla uzun vadeli kredi olarak düşünülmüştür. 1924'e kadar bu uygulama devam etmiş ve kredilere üç yıllık bir vade uygulanmıştır. Bu tarihten itibaren, Ziraat Bankası'nın 1924'te yeniden örgütlenmesiyle politika değiştirilmiş ve üst sınır bir yıla indirilmiştir. Bu kredilerden en fazla, kısa süreli sermaye ihtiyaçlarını karşılamak isteyen işletmeler yararlanmıştır.

Bu kredi biçimi, küçük çiftçiler için uygun değildi; çünkü verilen kredi, toprağın değerinin %50'sine denk gelmekteydi ve toprağın değerini Ziraat Bankası belirlemekteydi. Bu nedenle sistem daha çok büyük toprak sahiplerine hitap etmekteydi.²⁴⁷ İncelenen dönem içerisinde Ziraat Bankası'nın kredi faaliyetlerinin esasını bu kredi biçimi oluşturmaktaydı.²⁴⁸

Teminat olarak kabul edilen gayrimenkuller, çiftçinin ekip biçtiği tarlalar, her türlü sebze ve meyve bahçeleri, meyve veren ağaçlı topraklar ile yararlanılabilecek çayır ve meralardır. Ev, arsa ve dükkan gibi taşınmazlar doğrudan teminat olarak kabul edilmemekle birlikte ek güvence olarak ipoteğe dahil edilmektedir. Bankaya teminat olarak

²⁴⁶ T.C. Ziraat Bankası, Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, s.64

²⁴⁷ Keyder, s.153

²⁴⁸ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, s. 208

gösterilen gayrimenkuller, içindeki tüm taşınır ve taşınmaz mallarla birlikte bankaya rehin verilmiş sayılmaktadır. Borcun vadesi gelmediği sürece borçlu, bankadan izin almak şartıyla bu malları kullanmada serbesttir.

1926 yılından sonra teminat olarak gösterilen gayrimenkullerin gerçek değeri, bir yıl boyunca sağlanan hasılatın değeri ve borçlunun ödeme gücü de vade ile birlikte değerlendirmeye alınmaya başlanmıştır.²⁴⁹

Şahsi/kefaletli kredi

Tablo 3.4. Ziraat Bankası müteselsil (zincirleme) kefaletli kredileri²⁵⁰

Yıl	Sene İçinde Verilen Kredi Miktarı
1923	1.601.758
1924	5.480.650
1925	3.616.849
1926	3.482.768
1927	5.939.912
1928	10.238.431
1929	8.932.991

Ziraat Bankası'ndan kredi alacakların mutlaka gayrimenkul göstermeleri gerektiği politikası, bankanın ilk kuruluş yıllarından itibaren genel uygulama olmuştur ve bu politika 1895 yılına kadar devam etmiştir. Ancak zamanla, ürünü sel, kuraklık gibi nedenlerle zarar gören köylülere tohumluk temini için bankanın istediği gayrimenkul ipoteği, üreticiyi zor durumda bırakmış ve şikâyet konusu olmuştur.

Üreticiler, en azından doğal afetlerin etkili olduğu dönemlerde kefaletle bankadan borç almayı talep etmiş, banka da bu durumu Babıali'ye danışmıştır. Sonuç olarak Babıali bu teklife olumlu yaklaşmış ve Ziraat Bankası, 300 lirayı geçmemek şartıyla üreticiyi desteklemek amacıyla bu kredi şeklini de uygulamaya koymuştur. Bu kredi sisteminin

²⁴⁹ T.C Ziraat Bankası, Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, s.60-61

²⁵⁰ T.C. Ziraat Bankası, Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, s.69

esas, maddi teminat gösterecek gücü yetmeyen küçük çiftçilerin, üretim masraflarını karşılamak için birbirlerine zincirleme ve sınırsız sorumluluk ilkesiyle kefil olmalarıdır. Bu yöntemin en büyük riski, kefil zincirinde bulunan borçlulardan birinin icap hâlinde tüm borcu ödemek zorunda kalmasıdır.

Bu yöntem kısa sürede özellikle küçük çiftçiler arasında yayılmış ve olağan hallerde bile bu krediye başvurulmuştur.²⁵¹ 1912 ve 1913 yıllarında yayımlanan resmi yazılarla, bu şekilde kredi almak isteyenlerin en az beş kişi olarak müracaat etmeleri, başvuran kişilerin eski ve yeni borçlarının toplamının 500 lirayı geçmemesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, bu beş kişi arasında en az ikisinin gayrimenkul sahibi olması şart koşulmuş, gayrimenkul sahibi yoksa dışarıdan gayrimenkul sahibi iki kişinin kefil gösterilmesi gerektiği belge altına alınmıştır.

1917 tarihli nizamname ile bu hüküm esnetilmiş ve üç kişinin bir araya gelerek de bu krediden faydalanabileceği duyurulmuştur. Aynı nizamname ile verilecek kredi miktarı bin kuruş olarak belirlenmiş; istisnai hallerde bu miktarın beş bin kuruşa kadar çıkabileceği belirtilmiştir. Ayrıca 1917 nizamnamesinde, taksit ödemelerinin beş seneyi geçmemesi ve her taksidin aylık olarak en az yüz kuruş olacak şekilde ödenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

1924 yılında kabul edilen Ziraat Bankası Bütçe Kanunu ile 1917 nizamnamesi yürürlükten kaldırılmış; yeni esaslar duyurulana kadar, bu yöntemle yapılacak borçlanmalarda idare meclisinin belli dönemlerde verdiği kararların geçerli olacağı ilan edilmiştir. Bu yöntemle kolayca borçlanan küçük üreticiler, cumhuriyet döneminde de bu krediye yoğun ilgi göstermiştir.²⁵²

²⁵¹ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.229-230

²⁵² Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.233-235

Rehinli krediler

Tablo 3.5. Ziraat Bankası rehinli kredileri²⁵³

Yıl	Sene İçinde Verilen Kredi Miktarı
1923	83.686
1924	4.730.771
1925	5.513.321
1926	7.644.313
1927	7.199.118
1928	10.456.194
1929	12.179.258

1916 yılına kadar Ziraat Bankası, ipotek ve zincirleme kefalet şeklinde kredi vermekteydi. Bankanın istediği gayrimenkul teminata sahip olmayan çiftçilerin, zincirleme kefaletle aldıkları kredileri ödeyebilmek ve diğer ihtiyaçlarını karşılayabilmek için hasadı izleyen en kısa sürede ürünlerini satmaları gerekiyordu. Bu kısa satış zamanlarında ürün bolluğu nedeniyle fiyatlar, spekülasyoncu²⁵⁴ alıcıların etkisiyle düşmekte ve çiftçi ürününü oldukça düşük fiyatlara satmak zorunda kalmaktaydı. Bu olumsuz durumu önlemek amacıyla bazı tedbirler düşünülmüş ve sonuç olarak üzerinde duracağımız rehinli kredi çeşidi ortaya çıkmıştır.

Üreticilerin, hasadın hemen ardından ürünlerini pazarda satmak yerine bekleyip mahsullerini işleyerek değerini artırmaları için zamana ihtiyaç vardı. Bu süre zarfında hem ihtiyaçlarını karşılamak hem de borçlarını ödemek gerekiyordu. Bu nedenle, zirai ürünler karşılığında uygun vadelerle borçlanma yapılması uygun görülmüş ve bankanın zirai kredi mevzuatı buna göre düzenlenmiştir.

²⁵³ T.C. Ziraat Bankası, Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, s.72-73

²⁵⁴ Spekülasyon ya da vurgunculuk, herhangi bir varlığın düşük bir fiyattan alınarak daha yüksek bir fiyata satılmasıdır. Varlıklar, menkul kıymet, gayrimenkul, makine ve teçhizatlar, patentler vb. alım-satıma tabi değerlerin tamamı spekülasyona konu olabilir. Spekülasyonun, normal bir ticari faaliyetten farkı, geleceğe ilişkin beklentilerin alınıp-satılması, speküle edilmesidir. Esas faaliyet alanında stoklarını çeviren bir kişi ya da kurumun faaliyeti spekülasyon değildir., Wikipedia, Spekülasyon, 15.09.2025, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Spek%C3%BClasyon>

1924 tarihli Ziraat Bankası Bütçe Kanunu'na kadar, zirai ürünler ve diğer taşınır mallar karşılığında yapılan borçlanmalar yalnızca tarımsal üreticilere ve genel olarak zirai ürünlere yöneliktir. 1924 tarihli kanunla birlikte bankanın faaliyet alanı genişletilmiş ve herkesin bankadan yararlanabilmesi mümkün hâle getirilmiştir. Böylece, taşınır malların rehini karşılığında yapılan rehinli borçlanma usullerinde de düzenleme yapılmış ve borçlanma sahası genişletilmiştir.

Rehinli borçlanma, 1924 yılından sonra zirai ürünler, ticari mallar ve taşınır mallar karşılığında, borçluların meslek ayrımı yapılmadan genel bir nitelik kazanarak gelişmiştir. Bu kredi biçimi, 1924'ten sonra muamele açısından zirai kredi türünden ayrılarak ticari kredi biçiminde konumlandırılmış ve çiftçi olmayanlar da bu krediden yararlanmaya başlamıştır.²⁵⁵

3.3.1.3. 1923-1929 arası dönemde Ziraat Bankası faizlerinin tarihi seyri

1923-1929 dönemi arasında Ziraat Bankası'nın müşterilere sağladığı kredilere uyguladığı faiz oranları genel olarak sabit bir seyir izlemiştir. Bu dönemde bankanın müşterilerine borç verirken uyguladığı faiz oranları, dikkat çekici bir biçimde, 1887 tarihli *Murabaha Nizamnamesi*'nde belirlenen yasal faiz oranlarıyla paralellik göstermiştir. Ziraat Bankası, 1888'deki kuruluşundan 1919 yılına kadar müşterilerine sağladığı kredilerden %6 faiz ve %1 komisyon almıştır. 1919 yılından itibaren ise faiz oranı %8'e yükseltilmiştir.²⁵⁶

Tablo 3.6. 1923-1929 Yılları arasında Ziraat Bankası kredi faiz politikaları²⁵⁷

Yıl	Faiz Oranları %	Komisyon Oranları % - Açıklama	Toplam
1923	8	1 -	9
1924	9	3 Gayrimenkul karşılığı hariç yapılan borçlanmalarda	12
1925	9	3 Gayrimenkul karşılığı hariç yapılan borçlanmalarda	12

²⁵⁵ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.248-249

²⁵⁶ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.289

²⁵⁷ Atasagun, Türkiyede Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, s. 416-417

Tablo 3.6. (Devam) 1923-1929 Yılları arasında ziraat bankası kredi faiz politikaları²⁵⁸

1926	9	3	Gayrimenkul karşılığı hariç yapılan borçlanmalarda	12
1927	9	1	Gayrimenkul karşılığı hariç yapılan borçlanmalarda	10
1928	9	2000 lirayı geçmeyen borçlanmalarda komisyon oranı % 1	2000 lirayı geçen borçlanmalarda komisyon oranları % 4	10 - 13
1929	9	2000 lirayı geçmeyen borçlanmalarda komisyon oranı % 1	2000 lirayı geçen borçlanmalarda komisyon oranları % 4	10 - 13

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere, Ziraat Bankası dönem boyunca çiftçiye kredi verirken %3 oranında komisyon kesmiştir. Bu komisyonun uygulanan faizin üzerine eklenmesiyle, bankanın dönem boyunca müşterilerine verdiği kredilerde ortalama %12 oranında faiz uyguladığı anlaşılmaktadır. Faiz oranları 1924 yılına gelindiğinde banka tarafından %9'a çıkarılmıştır. Banka İdare Meclisi'nin 23 Nisan 1924 tarihli kararıyla zirai kredilerde %9 faiz ve her yıl için %1 komisyon alınması kararlaştırılmıştır. Yine, Banka İdare Meclisi'nin 25 Mayıs 1924 tarihli kararıyla vade ve taksit süresi ne olursa olsun verilen kredilerin tamamı üzerinden %9 faiz ve %3 komisyon alınması kabul edilmiştir. 18 Ağustos 1924'te yapılan bir düzenlemeyle ise verilen kredilerden yıllık %9 faiz ve yıllık %3 komisyon alınması; komisyonun borçlanma sırasında peşin, faizin ise borç ödendikten sonra ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu uygulama 1926 yılına kadar devam etmiş, 1926'da ise hem komisyon hem de talep edilen faiz oranı peşin alınmaya başlanmıştır.²⁵⁹

Dönem boyunca tarım kredilerine uygulanan faizler, Bulgaristan gibi komşu devletlerdeki oranlarla genel olarak benzerlik göstermiş olsa da,²⁶⁰ Türkiye'de Ziraat Bankası tarafından tarımsal kredilere uygulanan faiz oranları Avrupa'da benzer görevleri üstlenen bankalara kıyasla hem daha yüksek seyretmiş hem de vade süreleri daha kısa

²⁵⁸ Atasagun, Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, s. 416-417

²⁵⁹ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.289

²⁶⁰ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, Ankara, 1931, s.2472

tutulmuştur.²⁶¹ Hatipoğlu'na göre, Türk çiftçisi bankanın uyguladığı %9 faiz ile %3 komisyon olmak üzere toplam %12 oranındaki faizi karşılayabilecek bir üretim yapısına sahip değildir. Ziraat Bankası'nın uyguladığı bu yüksek faiz, tarım üreticisini tefeciye bağımlı hâle getirmiştir.²⁶² Buna karşılık, Ziraat Bankası'nın 1888 kuruluş nizamnamesini imzasının bulunduğu bir mazbatayla II. Abdülhamit'e sunan Sadrazam Kamil Paşa, bankanın kuruluş döneminde halk arasında uygulanan faiz oranlarının %20'den %40'a kadar çıkabildiğini belirtmiştir. Ona göre, vilayetlerde yıllık %6 faiz ve %2 veya %3 komisyonla halka kredi sağlanabilirse köylü için olumlu sonuçlar doğabilecektir.²⁶³

Tablo 3.7. 1923-1929 Arası dönemde Ziraat Bankası'na yatırılan mevduat miktarı ve uygulanan faiz oranları (%)²⁶⁴

Yıllar	1923		1924		1925		1926		1927		1928		1929	
	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami
Vadeli Mevduat ²⁶⁵	1	4	3	6	4	6	4	6	4	6	4	7	4	7
Vadesiz Mevduat ²⁶⁶	-	1,5	2	3	2	3	2	3	2	3	2	3	2	3
Tasarruf Mevduatı ²⁶⁷	-	2	-	3.5	-	3.5	-	3.5		3.5	3	6	3	6

²⁶¹ İlgili kaynakta birçok Avrupa ülkesinin zirai kredi politikaları ve kredi faiz oranları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. İlgili eserde Almanya'nın savaştan sonra geçirdiği bunalımların zirai kredilere yansımaları ele alınmış, özellikle ipotekli kredilerde önemli artışların sebebine ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Sarc, s.232-239

²⁶² Şevket Raşit Hatipoğlu, Türkiye'de Zirai Buhran, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara: 1936, s.91

²⁶³ T.C. Ziraat Bankası, Yüz Yıllık Teşkilatı Zirai Kredi, s.116-117

²⁶⁴ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.180, T.C. Ziraat Bankası, Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, s.48-49

²⁶⁵ Vadeli hesap, belirli bir süre boyunca bankada tutulan para karşılığında faiz getirisi sağlayan bir mevduat hesabı çeşididir. Hesap sahibinin belirlediği vade süreci boyunca paraya dokunmaması koşuluyla, bu süre sonunda ana para üzerine faiz eklenir., Yapı Kredi Bankası, Vadeli Hesap Nedir, 06.08.2025, <https://www.yapikredi.com.tr/blog/surdurulebilirlik/finansal-okuryazarlik/detay/vadeli-hesap-nedir>

²⁶⁶ Bankaya yatırılan paranın istenildiği zaman çekilebileceği hesap türüdür. Günümüzdeki bankacılık işlemlerinde bu mevduata çeşidine faiz ödenmemektedir., Yapı Kredi Bankası, Vadeli Hesap Nedir, 06.08.2025, <https://www.yapikredi.com.tr/mevduat-urunleri/vadesiz-mevduat>

²⁶⁷ Tasarruf mevduatı, yatırımcıların birikimlerini güvenle saklaması için oluşturulan hesaptır. Bu hesap, bireylerin tasarruflarını koruması ve belirli bir oranda faiz geliri elde etmesi için kullanılır. Yalnızca gerçek kişiler tarafından açılan tasarruf mevduat hesapları üzerinden ticari işlem yapılmaması gerekir, Teklifim Gelsin, Tasarruf Mevduatı Nedir? Nasıl Açılır? Faiz Oranları 2025, 06.08.2025 <https://teklifimgelsin.com/mevduat/blog/tasarruf-mevduati-nedir>

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere, Ziraat Bankası'nın müşterilerinin mevduatına uyguladığı faiz oranları 1923-1929 dönemi boyunca yükselmiştir. Bu yükselişin pek çok nedeni olmakla birlikte, özellikle Ziraat Bankası'na duyulan güven ve dönemde banka sayısının az olması, özel ve tüzel kişilerin mevduatlarını değerlendirmede Ziraat Bankası'nı tercih etmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle dönemin sonuna doğru etkisini göstermeye başlayan buhranla birlikte bankanın nakit ihtiyacı artmış, banka da bu ihtiyacı karşılamak amacıyla müşterilerine cazip faiz oranları sunarak birikimlerini bankada değerlendirme olanağı sağlamaya çalışmıştır.

Tablo 3.8. 1923-1929 Yılları arasında Ziraat Bankası'na yatırılan mevduat miktarı²⁶⁸

Yıllar	Bankaya Yatırılan Mevduat Türleri		
	Vadeli Mevduat	Vadesiz Mevduat	Tasarruf Mevduatı
1923	729.448	700.778	-
1924	1.594.645	5.428.405	6.875
1925	1.373.207	30.564.012	72.158
1926	2.894.244	96.512.440	513.799
1927	3.160.805	346.842.540	1.349.277
1928	5.556.210	327.863.225	2.594.392
1929	11.377.950	453.677.792	4.615.015

İncelenen dönem içerisinde vadeli mevduata yatırılan para miktarının 1923 yılından itibaren önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Bankaya yatırılan vadesiz mevduat ise dönem boyunca büyük sıçramalar göstermiştir. Özellikle 1926 yılından itibaren bankanın özel idarelerin, mal sandıklarının ve belediyelerin veznedarlığını üstlenmesi, bankaya yatırılan paralarda önemli artışlara yol açmıştır.²⁶⁹ Ayrıca dönem içerisinde bankaya yatırılan tasarruf mevduatlarında da düzenli ve sürekli bir artış yaşanmıştır.

²⁶⁸ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.180,181,183

²⁶⁹ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.182

3.3.2. Sanayi sektörüne verilen banka kredileri ve faiz politikaları

1923-1929 döneminde sanayi sektöründeki gelişmeler, tarımsal gelişmelerin gerisinde kalmıştır.²⁷⁰ Ancak, buhranın etkilerinin giderek hissedilmeye başlaması ve ticaret açığının büyümesiyle, dönemin sonlarına doğru sanayi alanındaki gelişme tarımdaki gelişmenin önüne geçmiştir.²⁷¹ Bu dönemde faaliyet gösteren imalat işletmeleri küçük ölçekliydi. 1927’de mevcut 65.245 işyerinden 23.316’sında yalnızca bir kişi çalışmakta olup, o da iş yeri sahibiydi.²⁷²

1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi’nde sanayici kesim, sanayinin teşviki için kapsamlı bir program hazırlanmasını önermiş ve büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının açılması için devletin gerekli koşulları sağlamasını talep etmiştir. Ayrıca özel sektörün üstlenemeyeceği bazı sanayi yatırımlarının devlet tarafından gerçekleştirilmesi tavsiye edilmiştir. Kongrede kabul edilen bu öneriler, ancak 1927 tarihli *Teşvik-i Sanayi Kanunu* ile hayata geçirilebilmiştir.²⁷³ Kanunun gecikmesinin temel nedeni, devletin 1923-1929 yılları arasında daha çok tarım ve ticaret sektörüne yoğunlaşması olmuştur. Ayrıca devletin ekonomik kaynakları da büyük sanayi kuruluşlarını doğrudan inşa etmeye yetecek düzeyde değildi. Bu nedenle devlet, doğrudan yatırım yapmak yerine 1925’te kurulan *Sanayi ve Maadin Bankası* ile 1927 tarihli *Teşvik-i Sanayi Kanunu* aracılığıyla sanayi yatırımlarını teşvik etmeyi tercih etmiştir.²⁷⁴

Sanayi ve Maadin Bankası, özellikle Osmanlı Devleti’nden devralınan kamu teşebbüslerini yönetme görevini üstlenmiştir. Banka, kendisine devredilen bu işletmeleri anonim şirket hâline getirmiştir. Bu şirketlerin hisselerinin %51’i banka ve Türk girişimcilere, %49’u ise yabancı sermayeye açık tutulmuştur. Banka, kendi kaynaklarıyla yeni sanayi işletmeleri kurmamış; bunun yerine, çoğunluğunu özel sektörün gerçekleştirdiği girişimlere ortaklık yoluyla katılmıştır. Kayseri Bünyan Fabrikası (1927), Isparta İplik Fabrikası (1925), Maraş Çeltik Fabrikası (1924), Eskişehir Lületaş Şirketi ve Ankara Millî Mensucat Türk Anonim Şirketi (1930) bu yönetime örnek olarak verilebilir.²⁷⁵ Ancak *Sanayi ve Maadin Bankası*, sermayesinin yetersizliği nedeniyle sanayicilere kredi

²⁷⁰ Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s.196

²⁷¹ Tunçay, s.196

²⁷² Keyder, s.67

²⁷³ Keyder, s.77

²⁷⁴ Uğur Korum, “1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları”, Atatürk Dönemi ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982, S.66

²⁷⁵ Avcıoğlu, I, s.377-379

sağlamakta zorlanmış;²⁷⁶ devlet tarafından bankanın sermayesine eklenen primlerin bir kısmı da sanayi kesiminden temin edilmiştir.²⁷⁷

Bu dönemde sanayi kesimine genel olarak yüksek faizli ve kısa vadeli krediler verilmiştir.²⁷⁸ İncelenen dönemde sanayi kredilerinin faiz oranları %11 ile %50 arasında seyretmiştir.²⁷⁹ Oysa sanayicilerin beklentisi, Avrupa’da olduğu gibi düşük faizli ve uzun vadeli krediler sağlanmasıydı.²⁸⁰ Avrupa’da sanayi sektörüne verilen kredilerin faiz oranları İngiltere, Fransa ve Almanya’da %3; diğer devletlerde ise %10’un altında olup genellikle %4-6 arasında değişmekteydi.²⁸¹

Türkiye’de sanayi kesimine kredi sağlayacak devlet kurumları yok denecek kadar az olduğu için sanayiciler, özel bankalardan yüksek faizle ve düşük vadeli kredi almak zorunda kalmışlardır. Resmî ve özel bankalardan kredi temin edemeyen sanayiciler ise çoğunlukla murabahacı ve tüccarlardan, yüksek faizli de olsa borç almak zorunda kalmışlardır.²⁸²

3.3.3. Ticaret sektörüne serilen banka kredileri ve faiz politikaları

İncelenen dönemde tüccarlar, üreticinin malını satın alabilmek için sürekli borçlanmak zorunda kalmıştır. Sermaye pahalı olduğu için tüccarlar, ödünç fonlarla iş yapmaktaydılar. Bu işlemlerde faiz oranları yüksek olmasına rağmen ticari işlemlerdeki kâr oranı daha fazla olduğundan bu yol tercih edilmiştir. Bu nedenle ticaret sektörü genel olarak kredi temininde zorlanmamış, özellikle banka kredilerinden en çok yararlanan sektör olmuştur.²⁸³

Daha önce de belirtildiği gibi 1923-1929 döneminde devletin politikası gereği özellikle ihracata yönelik tarım ve ticaret sektörü önem kazanmıştır. Bu dönemde iç ticaret kesiminin ihtiyaç duyduğu kredi, teminatlı veya teminatsız tek imzalı senetlerle, poliçe ve diğer ticari senetlerin iskonto edilmesi yoluyla sağlanmıştır.²⁸⁴

²⁷⁶ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, Türkiye Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1930, s.23

²⁷⁷ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.716

²⁷⁸ Keyder, s.152

²⁷⁹ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.706

²⁸⁰ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.23, 706

²⁸¹ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.706

²⁸² Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.716

²⁸³ Keyder, s.156-157

²⁸⁴ Walker D. Hines vd., Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara, 1934, Cilt V, s.53

Bankalar, ticaret kesimine üç şekilde kaynak sağlamaktaydı: Senetlerin iskonto edilmesi²⁸⁵ yoluyla sağlanan para; bankalara teminat olarak gösterilen mal, kıymetli kâğıt ve emlak karşılığı alınan borçlar; kişisel garantiye dayalı borçlar.²⁸⁶

1923-1929 döneminde ticari işlemlerin çoğunluğunu ertelenmiş ödemeler oluşturmaktaydı. Bu yöntemde tüccarlar, yaptıkları satışa karşılık nakit değil, diğer tüccarların senetlerini almışlardır. Bu senetlerin ödeme süresi 30 ile 90 gün arasında değişmekteydi. İskonto oranı ise en düşük %9, çeşitli masraflarla birlikte toplamda %12'ye kadar çıkıyordu. İncelenen dönemde %20'lik bir iskonto oranı da alışılmadık değildi.²⁸⁷

Ticari senetler arasında en çok kullanılan tür, vadeleri 30 ile 90 gün arasında değişen ve tek imzalı olanlardır. Sağlam yapıya sahip işletmeler bu yöntemle önemli gelirler elde etmiştir. Bankalar, bu tip senetleri belli bir teminat karşılığında iskonto etmiştir. Teminat gösterilmediğinde ise senedi iskonto ettirecek tüccarın cirosu (toplam satışı) devreye girmiştir. Banka tarafından yeterince güvenilir bulunmayan senetler ise karşılık olarak alıkonulup değerlerinin %60 ile %70'i arasında senet sahibine avans verilmiştir.²⁸⁸

Dönem içerisinde banka işlemleri arasında mal karşılığı avans ikinci sırayı almaktadır.²⁸⁹ Esham (gelir hissesine dayalı belge) ve tahvilat (faizli borç senedi) üzerinden yapılan borçlanmalar, emtia (mal) karşılığı yapılan borçlanmalara göre düşük seviyede kalmıştır. Karşılık olarak emtia gösterildiğinde, bu mallar bankaların depolarına konulur ve borç alan tüccara, malın kendisine ait olduğunu gösteren bir makbuz verilirdi. Borç alan tüccar, depolardaki mallarını potansiyel müşterilere gösterebilir,²⁹⁰ böylece banka depolarını adeta satış mağazası gibi kullanabilirdi. Bu uygulama ithalat ticaretinde de geçerliydi. Tüccarların mukavele karşılığı ithal ettikleri mallar banka depolarına alınır, tüccar bu malları teslim alabilmek için bankaya belli bir miktar ödeme yapmak zorundaydı.²⁹¹ Her iki durumda da bankanın emtia ile ilgili masrafları tüccara yüklemesi, tüccar açısından ek maliyet doğurmaktaydı.

²⁸⁵ İskonto etme, vadesi gelmemiş bir ticari senedin, vadesine kalan süreye orantılı olarak senedin değerinden düşülmek üzere nakit veya banka kredisi ile değiştirilmesinden oluşur. Turgut Bayar, La Türkiye İş Bankası, (Doktora Tezi), Neuchatel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ticari ve Ekonomik Bilimler, Montreux, 1939, s.107

²⁸⁶ Keyder, s.157

²⁸⁷ Keyder, s. 157, Bayar, s.155

²⁸⁸ Hines, V, s.53-54

²⁸⁹ Keyder, 157

²⁹⁰ Hines, V, s.54

²⁹¹ Keyder, 157-158

Mal garantisi karşılığı yapılan bu borçlanma türü, çiftçiye ulaşma ihtimali en yüksek kredi türüydü. Çiftçinin malını satın alan tüccar çoğu kez bir banka tarafından desteklenmekteydi. Tüccar, ürünü nakit değil, bir borç senedi karşılığı satın alır; bankadan kredi aldıktan sonra bu borç senedini öderdi. Böylece çiftçi de masraflarını karşılayacak parayı elde etmiş olurdu.²⁹²

Ticaret kesimine sağlanan banka kredilerinden bir diğeri de kıymetli kâğıtların teminat gösterildiği borçlanma türüdür. Güvenlik sınırı yeterli olduğu sürece bu, güvenli bir yatırım sayılmaktaydı. Bankaların verdiği avanslar menkul varlıklarla güvence altına alındığından, banka kendisini teminatlı bir alacaklı konumunda bulur ve borç ödenmezse bu varlıkları sattırabilirdi. Bu kredi türü güvenli kabul edilmekle birlikte nakit para açısından iskontoya göre daha az avantajlıydı. Türkiye’de halk arasında rağbet görmemiş ve hacmi diğer ulusal bankalarda oldukça sınırlı kalmıştır.²⁹³

İncelenen dönemde bankaların ticaret kesimine sağladıkları diğer kredi türü ise emlak teminatı karşılığında verilen kısa vadeli kredilerdir. Bu yöntemde krediyi alacak kişilerin güvenilirliği önemsenmiş, bankalar bu amaçla tüccarların güvenilirliğini araştırarak bürolar kurmuştur.²⁹⁴ Araştırmalar çoğunlukla bankaların sürekli müşterilerinden ziyade, ilk defa kredi alacak kişiler üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Tüccarlar, mali durumlarını el defterlerine işler, ancak çoğu zaman bu defterlerdeki kayıtlar yalnızca kendilerinin anlayabileceği kadar karmaşıktı.²⁹⁵

Son olarak üzerinde durulması gereken kredi türü, kişisel garantiye dayalı kredilerdir. Bu tür krediler genellikle piyasada tanınan tüccarlara verilmekteydi ve borç miktarı diğerlerine göre daha yüksekti.²⁹⁶ Kişisel garanti karşılığı verilen avanslar, borçlunun üçüncü bir kişi tarafından garanti edilmesi esasına dayanır. Bu kişi, borçlu ödemediği takdirde bankaya ödeme yapmayı taahhüt ederdi. Ancak böyle bir garantinin geçerli olabilmesi için kefilin de mali açıdan güvenilir olması gerekirdi.²⁹⁷

Yukarıda değinilen banka kredilerinin faiz oranları ise bankadan bankaya farklılık göstermekteydi. 1927 yılında yapılan bir çalışmada, bankaların verdikleri kredi veya avanslara uyguladıkları faiz oranları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

²⁹² Keyder, s.158

²⁹³ Bayar, s.129

²⁹⁴ Keyder, s.158

²⁹⁵ Hines, V, s.55

²⁹⁶ Keyder, s.158

²⁹⁷ Bayar, s.135

Tablo 3.9. 1927 Yılında bankaların uyguladıkları faiz oranları²⁹⁸

Banka Sayısı	Faiz Oranları (%)
-	8
1	8,5
3	9
1	9,5
1	10
2	10,5
3	12
1	14
4	15
3	18
2	20
-	21
2	24

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, 1927 yılında faaliyet gösteren bankaların en az yarısı %14'ün üzerinde faiz oranı uygulamıştır. Bu oranlar, normal faiz oranlarına eklenen komisyon tutarlarını da kapsamaktadır.²⁹⁹

Tabloda yer alan faiz oranları, Hines ve arkadaşlarının yaptığı çalışma kapsamında bankalara gönderilen yazılara verilen cevaplardan oluşmaktadır. Bu nedenle söz konusu bilgilerin tamamen doğru olduğunu savunmak mümkün değildir. Ancak hata payı bulunsa da bu veriler, incelenen dönemde faiz oranlarının yüksek seviyelerde seyrettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

3.4.Tüccar Kredis

Tüccar kredis çoğunlukla tefeci kredis ile iç içe geçmiştir. Yukarıda tefecilik kredisine değinirken doğal olarak tüccar kredisine de temas edilmişti. Bunun yanında

²⁹⁸ Hines, V, s.58

²⁹⁹ Hines, V, s.58

tüccar kredisı ve tefecı kredisının ayrıldığı noktalar da mevcuttur. Bunların başında tüccar için gerekli olan ithalat ve ihracat kredisidir. Özünde tüccar kredisı, tüccarın tüccara veya tüccarın üreticiye verdiği kredi olarak ön plana çıkar ve ticari sermaye ile faiz getiren sermayenin ortak faaliyetini yansıtır. Özellikle tefecilik kredisinde değindiğimiz pek çok borçlanma şekli, tüccar kredisinde de bulunmaktadır. Buna ek olarak incelediğimiz kredi türü, özellikle ithalatta geçikmiş ödeme, ihracatta ise avans ödemesi biçiminde adlandırılmıştır. Bu durumda iki tür tüccar kredisinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, Türkiye'ye mal satan firmaların ödemelerin ileriki bir tarihte yapılmasını kabul etmeleri biçiminde gerçekleşen ithalat kredisı; ikincisi ise yabancı alıcıların Türk aracılara veya üreticilerine yaptıkları avans ödemeleri biçiminde gerçekleşen ihracat kredisidir.

Yabancı satıcılar, yukarıda bahsedildiği şekilde Türk tüccar ve üreticilere krediler açmışlardır. Özellikle İstanbul'daki Türk tüccarlar, yabancı satıcıların kendilerine açtığı kredi gibi ülkenin iç kesimlerindeki müşterilerine de kredi sağlamaktaydılar. Köyün tüm sınırlı ihtiyacını karşılayan bakkal bile müşterilerine, hasattan sonra ödenmek üzere kredi veriyordu. Bu şekilde çoğu tüccar hem tüccar hem de bankerlik rolünü üstleniyordu. Köy düzeyine gelindikçe bu uygulama tefeciliğe yaklaşıyordu.³⁰⁰ Bu ticari faaliyetin çoğunluğu ithal mallarla ilgili işlemlerden oluşuyordu. Köy bakallarının sattığı pek çok ihtiyaç malzemesi ithal edilmiş mallardan oluşuyordu. Bu işlemlerin, yabancı satıcıların vadeyle mal satmalarıyla başlayan bir zincir olduğu söylenebilir. İlk kredi Türkiye'ye ihracat yapan yabancı firma tarafından veriliyor ve nihai tüketiciyi aracı perakendecilere ve İstanbul ithalatçılarına bağlayan bir para-sermaye zinciri izliyordu. Bu süreçte kazanılan faiz, aracılarn, toptancı ithalatçıların ve yabancı satıcıların ticaret kazançlarına ekleniyordu. Uluslararası ticaretten perakende satış düzeyine kadar para ve ticaret sermayeleri kaynaşmış bir durumdaydı.³⁰¹

İhracat kredileri ise sistemin daha önemli bir ögesi konumundaydı. İhraç edilebilir ürünlerin yetiştirilmesi, hasadı ve pazarlanmasında bankalardan, ihracatçı firma ve kişilerden alınan krediler kullanılmaktaydı. Tarım sektöründe bankaların bıraktığı kredi boşluğunu tüccar kredileri doldurmaktaydı.

İhracat kredileri ise sistemin daha önemli bir ögesi konumundaydı. İhraç edilebilir ürünlerin yetiştirilmesi, hasadı ve pazarlanmasında bankalardan, ihracatçı firma ve

³⁰⁰ Keyder, s.159-161

³⁰¹ Keyder, s.161-162

kişilerden alınan krediler kullanılmaktaydı. Tarım sektöründe bankaların bıraktığı kredi boşluğunu tüccar kredileri doldurmaktaydı.

İhracat kredileri iki düzeyde incelenebilir. İlk aşamada yabancı firmalar, Türk tüccar ve aracılılarıyla mukavele yapar ve hasat mevsiminde teslim edilecek ürünlere karşılık belirli bir miktarı avans olarak öderdi. İkinci aşamada ise Türk tüccar, yerli üreticiyle mukavele yapar ve üreticiye verilecek para birkaç ay öncesinde ödenirdi. Üreticiyle yapılan bu alışverişe *a livrer* kontrat, yani ürün toplandığında sona erecek bir mukavele adı verilmiştir. Burada Türk tüccara düşen görev, iç ticareti yürütmek ve topladıkları malı yabancı firma temsilcilerine satmak üzere liman şehirlerine götürmektir.

Türk ihraç ürünlerini satın alan ülkelerinden kaynaklanan kredi, üreticiyle yapılan *a livrer* mukaveleleri için Türk tüccara verilirdi. Bu uygulama köy düzeyine ulaştığında tefeciliğe yaklaşırdı; çünkü üreticiler çaresiz kaldıklarında genellikle tüccardan borç para alıyor, borç faizleri de tüccarın insafına kalıyordu.

Bu işlemlerde uygulanan faiz oranları üretici ve tüccar için farklı işlemekteydi. Tüccarların yabancı firmalarla yaptığı kredi işlemlerinde genel olarak dönemin banka faiz hadleri söz konusu olurken, üreticiye verilen kredilerde yüksek tefeci faizleri uygulanıyordu. Tüccar ve yabancı firmaların son derece avantajlı konumda olduğu bu durumda, üretici hem yüksek borç faizleri hem de ürününün düşük fiyatla satılması nedeniyle tüccara son derece bağımlı hâle geliyordu. Böyle bir durumda tüccar, tarımsal üretim üzerinde önemli bir etkiye sahip oluyordu.³⁰²

İhracatçı tüccarlar, aracılık yapan yabancı bankalardan da kredi alma imkânı buldukları için tüccar kredisi karşılığında normal faiz ödemişlerdir. Örneğin 1928 yılında bu oran %12 civarındaydı. Bu oran, dönemin tefeci faizleri düşünüldüğünde tüccar için makul bir seviyedir.³⁰³

3.5.Tefecilik: Faiz Politikalarının Sosyo-Ekonomik Etkileri

Osmanlı döneminde ekonomik hayatın kredi ihtiyacını karşılayan tefeciler, erken Cumhuriyet döneminde de baskın bir yapı olarak varlığını sürdürmüş ve özellikle taşradaki kredi ihtiyacının temin edilmesinde son derece aktif bir rol oynamışlardır. Tefeci kredisi verenler genellikle o bölgede yaşayan tüccar veya büyük çiftçidir. Bunun yanında kredi

³⁰² Keyder, s.162

³⁰³ Keyder, s.162-163

verenler arasında belirli ve sabit bir mesleği olmayan kişiler de bulunmaktaydı.³⁰⁴ Toprakların en verimli kısmı ise bu arazi sahipleri ve büyük çiftçilerin elindeydi. 1925-1927 yıllarını kapsayan bir çalışmada, bu dönemde çiftçilikle uğraşanların nüfusun %95'ini oluşturduğu belirtilmiştir. Ancak bu kesimin elinde yalnızca ekilebilir alanların %35'i bulunmaktaydı; kalan %65'lik kısım ise nüfusun %5'lik kesiminin elindeydi. Aynı çalışmada çiftçilerin %20'sinin alet kullanamadığı bilgisi de verilmiştir.³⁰⁵ Tarımda alet kullanımının sınırlılığı, özellikle ihracata yönelik tarımsal faaliyetlerde bulunan çiftçilerin tefeciye yönelmesinde önemli bir faktördür.

Tefecilerin tarım sektöründe en büyük kredi sağlayıcılar olarak öne çıkmasının başlıca nedenlerinden biri, bankaların verdiği toplam kredide tarımın payının çok küçük olması ve sağlanan kredilerden yalnızca büyük ölçekli, ihracata yönelik üretim yapan kesimlerin faydalanabilmesidir.³⁰⁶

Tarımın iki ana düşmanının tefecilik ve kasaba ileri gelenleri olduğunu ve bu iki figürün bazen aynı kişide birleştiğini öne süren Amerikalı diplomat Ravndal'a göre, geçimlik üretim yapabilen köylü genellikle yıl boyunca kendisini geçindirecek kadar tahıl üretemez; kuraklık veya başka bir nedenle ürün kaybı yaşadığında ise açlıktan kaçınmak için maddi yardıma ihtiyaç duyar. Neredeyse her zaman ekim mevsiminin başında toprağın işlenmesi için gerekli tohum ve araçlardan yoksundur.³⁰⁷ Üretici, bu durumu aşmak için hasattan sonra ürününü pazara çıkardığında, faiziyle ödemek üzere nakit para veya tohumluk avans almak için sözleşme yapardı.³⁰⁸

Bu sözleşmeler çerçevesinde köylüye borç veren tefeciler bazen tüccar, bazen toprak ağaları, bazen kasaba ileri gelenleri, bazen de bakkal olarak görülebilmekteydi.³⁰⁹ Silier'e göre, büyük toprak sahipliği, tüccarlık ve tefecilik öylesine iç içe geçmiştir ki tefeci ve tüccar sermayesi ile rant gelirini sanki ayrı sosyal grupların geliriymiş gibi ele almak son derece yanıltıcıdır.³¹⁰ Bu kişilerin yaptığı mukaveleler nitelik ve sermaye açısından

³⁰⁴ Atasagun, Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, s.158

³⁰⁵ Pyotr Mhayloviç Jukovsky, Türkiye'nin Zirai Bünyesi Anadolu Çev. Celal Kıpçak, Haydar Nouruzhan, Sabir Türkistanlı, Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş, 1951, s.130.

³⁰⁶ Keyder, s.165

³⁰⁷ Ravndal, s.86-87

³⁰⁸ Keyder, s.166

³⁰⁹ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları (Ankara, 1931), s.2450.

³¹⁰ Oya Silier, Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938), Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul, 1981, s.94

farklılık göstermektedir. Bu dönem temel alınarak yapılan bir çalışmada verilen krediler şu şekilde sınıflandırılmıştır:

3.5.1. Mal teminatlı borçlanma

Aşağıda ele alınacak borç şekilleri, yöreden yöreye farklılık göstermekte ve bazen iç içe geçmektedir.³¹¹ Mal üzerinden borçlanma biçimlerinin en yoğun olduğu yerler genellikle takas ilişkilerinin yaygın olduğu bölgeler olarak öne çıkar. Bu borçlanma şekilleri mal üzerinden yapılırsa bile, nakit üzerinden yapılan borçlanma usullerinin doğurduğu sonuçlar burada da sıkça görülmektedir. Bu borçlanma şeklinde, üreticiler kısa sürede sahip oldukları taşınmazları alacaklıya devretmek zorunda kalmıştır.³¹²

İncelenen dönemde ilk kredi şekli, büyük çiftçilerin ve tüccarların köylü kesimiyle kurduğu borç ilişkisidir. Köy ve kasabalarda servet ve arazi bakımından önde gelen kişiler (ağalar, büyük çiftçiler), köylülere düzenli olarak borç vermektedir. Bunun yanında, zamanla köye yerleşip hem çiftçilik hem de ticaret yapan kişiler de bu şekilde borç vermeye başlamıştır. Köylüler, tohumluk ihtiyacını genellikle bu kesimlerden para yerine doğrudan tohumluk olarak temin etmekteydi.³¹³ Para yerine geçen bu mallara “aynı mallar”³¹⁴ denirdi. u borç şeklinde genellikle faiz söz konusu olmamakta; borç verenler menfaat ve gelenek gereği köylülere yardım eden ve onları himaye eden kişiler gibi görünmek istemekteydi. Ancak borç verilen ürünün fiyatı, piyasa fiyatından %30-40 daha yüksektir ve bu durum dolaylı bir faiz niteliği taşır. Ayrıca hasat zamanı ürün, mevcut piyasa değerinde tefeciye borcuna karşılık verilmekteydi. Bazı durumlarda ise alınan malın fiyatı değil, fiziki olarak kendisi tefeciye ödenir; bu durumda ekim zamanı alınan mal, hasat zamanı en az bir buçuk misliyle köylü tarafından iade edilirdi. Köylüler açısından en zararlı uygulama, borcun mahsulle iadesi yöntemidir. Bu durumda alım-ödeme arasındaki fiyat farkı %50 oranında bir faize eşdeğer olmaktadır.³¹⁵

İkinci kredi şekli, “alivre satış”³¹⁶ kapsamında yapılan borçlanmalardır. Borcu veren kişiler genellikle zirai mahsul alım satımı ile uğraşan ve bazen de ziraatle ilgilenen

³¹¹ Milli İktisat Ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s.2450

³¹² Tökin, Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri, s.33.

³¹³ Milli İktisat Ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s.2450

³¹⁴ Taşınabilen, kullanılmaya, harcanmaya elverişli, para eden eşyalar, mal olarak bulunan maddi varlıklar., Kubbealtı Lugatı, Ayniyat, 07.08.2025 <https://www.lugatim.com/s/ayniyat>

³¹⁵ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s. 2450-2451

³¹⁶ Satıcının bir malı belli bir vade içinde teslimini taahhüt etmesidir. Henüz yetişmemiş mahsul alivre satılabilir. Bu terim genel olarak tarladaki mahsul ve ağaçtaki meyveler için kullanılır., T.C Adalet Bakanlığı Hukuk Sözlüğü, Alivre Satış, 15.09.2025,

tüccarlardır. Köylü, hasat zamanı elde edeceği mahsulü çok düşük bir fiyatla veya hasat mevsimindeki piyasa fiyatından daha düşük bir fiyatla satar; karşılığında bir miktar para ve mal alarak borçlanmış olur.³¹⁷ Bu işlemlerde genellikle faiz söz konusu değildir; önemli olan fiyat farkıdır. Alivre satışlarda verilen avanslar, pamuk, fındık, tiftik, zeytin, üzüm, incir ve afyon gibi ihracata yönelik ürünleri kapsamaktadır. Yapılan mukaveleye göre köylü, mahsulünü ziraatçı tüccara satmak zorundadır. Bu durumda alacaklı, aynı zamanda ürünü satın alan tüccar konumuna gelir.³¹⁸ Fiyatı çok değişken olan ürünlerin alivre satışı karşılığında yapılan borç işlemlerinde veya yeni mahsulün miktarı isabetli tahmin edilemediğinde, kesin fiyat belirlenmez; piyasanın açılış fiyatına göre daha düşük bir fiyatla işlem yapılması kararlaştırılır. Bu şekilde aradaki fiyat farkı genellikle %30-40 seviyesine ulaşır. Bununla birlikte bazen piyasa fiyatı esas alınarak değer biçmek şartıyla ve aylık %5 faiz karşılığında avans verilmesi de söz konusu olabilmektedir. Sonuç olarak, gerek alivre satışlarda gerekse doğrudan avans verilmesinde faiz oranı genellikle %40-50 seviyesine kadar yükselmektedir.³¹⁹

Üçüncü kredi şekli, arazi ve sermaye sahibi tüccar tarafından ortakçılık şeklinde verilen kredilerdir.³²⁰ Bu kredi şeklinde faiz uygulanmaz.³²¹ Toprak sahibi ekim için tohumu sağlar; köylü ise toprağı temizleme, tohumu ekme ve ürünü hasat etme işini yürütür. Hasat zamanında toprak sahibinin sağladığı tohum miktarı kendisine iade edilir³²² ve kalan para üçte bir veya yarı yarıya toprak sahibi ile çiftçi arasında paylaşılır. Büyük çiftliklerin yanında,³²³ ülkenin doğusunda feodal beylerin yönetiminde yaşayan köy halkı, çiftlik topraklarında ortakçılık yapmak zorunda olduğundan, toprak sahibinden geçimlerini sağlamak için borç almak durumunda kalmıştır.³²⁴ Hasat yapıldığında ise elinde kalan para tekrar toprak sahibine borcuna karşılık verilir ve böylece kısır bir döngü oluşur. Toprak sahipleri bu sistemi tatmin edici bulmaktadır; çünkü yalnızca tohumu riske atmaktadırlar,

<https://sozluk.adalet.gov.tr/Harf/A?Sayfa=4#:~:text=Sat%C4%B1c%C4%B1n%C4%B1n%20bir%20mal%C4%B1%20belli%20bir,ve%20a%C4%9Fa%C3%A7taki%20meyveler%20i%C3%A7in%20kullan%C4%B1l%C4%B1r.>

³¹⁷ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s. 2451

³¹⁸ Keyder, s.167, Ali İktisat Meclisi, 1928 İkinci İçtimai Devresi/ Hayat Pahalılığı, Türkiye Cumhuriyeti Ali İktisat Meclisi Umumi Katipliği, Ankara, 1929, s.60-61

³¹⁹ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s. 2451

³²⁰ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s. 2450

³²¹ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s. 2452

³²² Ravndal, s.87

³²³ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s. 2452

³²⁴ Tökin, Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri, s.33-34

sürekli yoksullukla mücadele eden köylünün başka seçeneği yoktur.³²⁵ 1925-1927 yılları arasında Türkiye tarımı incelendiğinde, Maraş'ta pirinç ekiminde ortakçılık usulünün uygulandığı ve ortakçıların pirinç ekiminin bütün işlerini yürüttüğü, biçimden sonra harman yaparken kendi hisselerini aldıkları belirtilmiştir.³²⁶

Bir diğer kredi şekli ise harman kredisidir. Bu kredi biçimi en zararsız olanıdır. Köylüler, hasat zamanına kadar ihtiyaçlarını karşılamak için özellikle kasabadaki bakkal ve tüccara borçlanır; hasat yapıp mahsul satın alındığında borç ödenir.³²⁷ Bu işlemlerde tefeci faiz oranları geçerli olsa da, bakkal ve tüccar asıl karı yüksek fiyatlardan sağlamaktadır.³²⁸

Söz konusu kredi şekillerinde köylüler açısından en büyük risk, kuraklık gibi nedenlerle mahsulün yeterli verim vermemesidir. Bu durumda çiftçi borç verene başvurmakta ve ihtiyaçlarını karşılamak için borçlanmak zorunda kalmakta, sonuçta da köylü elindeki toprağı borç veren kesimlere kaptırabilmektedir.³²⁹

3.5.2. Para üzerinden borçlanma

Para ile borçlanma biçiminde, çiftçi üretim için gerekli olan hububat veya diğer üretim araçlarını temin etmek üzere ihtiyaç duyduğu krediyi tefeciden para olarak alırdı.³³⁰ Faiz oranı, ihtiyacın şiddetine göre aylık %5 ile %10 arasında değişmekteydi. Çoğunlukla çiftçi, tefeciden nakit olarak aldığı borcu ayni olarak ödeme yoluna gitmiştir; bu durumda faiz haddi aylık %25'e kadar çıkmaktaydı.³³¹

Köylerdeki fakir çiftçi kesimin tefecilerden aldığı yüksek faizli borçlar, 1927 kuraklığı ve 1929 buhranı gibi fiziki afet ve ekonomik krizler sonucunda birçok köylünün arazi varlığını kaybetmesine neden olmuştur. Konya'daki Kadıhan'da yaşanan olaylara şahit olan stajyer hakim Yalçın, bu durumu bir dergide aktarmıştır. Ona göre, Birinci Dünya Savaşı ve ardından gelen Kurtuluş Savaşı, köy erkek nüfusunun cephelerde uzun süre bulunmasına yol açmıştır. Köydeki tarım işleri ise kadınlar ve çocuklar tarafından sürdürülmeye çalışılmıştır. Savaş sonrasında köylere dönen erkekler, derin bir yoksullukla karşılaşmıştır. İhtiyaçlarını karşılamak için şehirdeki bakkaldan pahalı da olsa veresiye mal

³²⁵ Ravndal, s.87

³²⁶ Jukovsky, s.375

³²⁷ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s. 2453

³²⁸ Keyder, s.167

³²⁹ Tökin, Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri, s.33

³³⁰ Keyder, s.166

³³¹ Ali İktisat Meclisi, 1928 İkinci İctimai Devresi/ Hayat Pahalılığı, s.61

almak ve tefeciden borçlanmak zorunda kalmıştır. Borç senedi, tefecilerin defterinde kayıtlıdır. 1927 yılına kadar bu borçlanmalar sorun teşkil etmemiş, köylüler borçlarını üretimden elde ettikleri gelirlerle ödeyebilmişlerdir; çünkü tarım ürünlerinin fiyatları yüksek seviyede idi. 1927'deki kuraklık köylü üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratmış, giyecek elbise ve besin maddelerine erişimi dahi zorlaştırmıştır. Bu durumda köylüler tefecilere başvurmak zorunda kalmış, gelecek hasatta borçlarını üç kat ödeyebilmeyi kabul ederek karınlarını doyuracak buğdayı temin etmeye çalışmıştır. Bir yıl önce 100 liraya tüccar veya tefeciye verilen ürün, bir yıl sonra 300 liraya satın alınmak zorunda kalmıştır. Köylü, borcunu ödeyemediği için üzerine bir misli daha borçlanmıştır. 1929'da ürün verimi iyi olmasına rağmen fiyatlar düşmüş, köylü elindeki hububatı satışta kayıpla değerlemeye çalışmıştır.³³² Örneğin, bir ölçek hububat için ödenen 8 lira, satıldığında üç ölçek hububat değerine eşdeğer olmamıştır. Bu süreçte köylü, giyecek ve yiyecek ihtiyaçları için şehir esnafından veresiye borç almak ve Ziraat Bankası'ndan kredi temin etmek durumunda kalmıştır. 60 bin lira sermayeli Ziraat Bankası Kadıhan Sandığı'nda sadece köylüden 100 bin lira alacak bulunmaktaydı; köylünün tefeciye olan borcu bunun birkaç katıydı. Borcunu ödeyemeyen köylüler ilerleyen yıllarda haciz işlemleriyle karşılaşmış ve toprağını kaybederek şehirleşmeye zorlanmıştır.³³³

Yukarıdaki örnek, borç verme biçimlerinin zaman zaman iç içe uygulanabildiğini ve bölgeden bölgeye farklılıklar gösterdiğini anlamak açısından önem taşımaktadır.

Para ile borçlanmanın bir diğer biçimi, köylünün ziynet altınları, mücevherat, gümüş veya arazi ipoteği karşılığında tefeciyle yaptığı sözleşmelerdir.³³⁴ İpotek sözleşmeleri, borç miktarının fazla olduğu durumlarda düzenlenmiştir.³³⁵ Bu tür kredilerde borcun güvenceye alınması için tapuya ipotek kaydı düşülürdü.³³⁶ Borçlu, ipotek karşılığı aldığı borcu ödeyemediğinde, rehin edilen malların (altın, mücevher veya arazi) satışıyla borç kapatılırdı.³³⁷

İpotek kredileri, işletme giderleri (tohum, gübre vb.) için uygun değildi; bu giderler her yıl tekrar etmekte ve yıl sonunda geri ödenmesi gerekiyordu. İpotek kredisi ise uzun vadeli olup, her yıl faiz ödemesi gerektiriyordu; bu durum sermayenin tükenmesine yol

³³² Stajyer Hekim Yalçın, "Kadıhanı Köylüsü Nasıl Borçlandı", *Ülkü Mecmuası* Cilt: 2, Sayı: 11, 1933, s.431-432.

³³³ Yalçın, s.432

³³⁴ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s. 2450-2452

³³⁵ Keyder, s.167

³³⁶ Sarc, Ziraat ve Sanayi Siyaseti [Zirai ve Sınai İktisat], s.232

³³⁷ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s. 2453

açıyordu. İpotek kredisi genellikle, tarla alımı, tarımsal ıslahat, inşaat veya pahalı tarım makineleri gibi uzun vadeli yatırımlar için uygundu.³³⁸ Türkiye’de uygulamada 1-3 ay kısa vadeli olup, vadeler yüksek faiz karşılığında uzatılabilmekteydi. Faiz oranları aylık olarak en az %3, ortalama %5, en çok ise %10 seviyesinde seyretmekteydi.³³⁹ 1920’lerde köylülerin topraklarını genişletmeleri devlet tarafından teşvik edilmiş; bu durum ise tefecilerin etkinliğini artırmıştır. Toprak alacak parası olmayan köylüler, ellerindeki varlıkları ipotek ettirerek tefecilerden gerekli parayı temin etmekteydi. Bu tür borçlanmada tefeci, köylüye ipotek karşılığı verdiği borçtan önceden faiz kesmekteydi. Toprağın değeri tefeci tarafından düşük hesaplandığından, %35-40 oranında bir faiz oluşmuştur.³⁴⁰

Aslında bu dönemde devletin izin verdiği ve temyiz mahkemelerince de verilen kararlara kaynak olan faiz oranı, 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi’nde belirlenen yıllık %9’dur. 1943 yılında yapılan bir çalışmada bu konuya değinilmiş ve 1941 yılında dahi temyiz mahkemelerinin 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi’ne uygun karar verdiği ve nizamnamenin hâlâ yürürlükte olduğu belirtilmiştir.³⁴¹ Ancak uygulamada tefeciler bu faiz oranlarına uymamış, yüksek faiz oranlarıyla köylü üzerinde baskı unsuru oluşturmuşlardır. Tefeci faiz hadleri esas alınarak verilen tarım kesimindeki özel kredilerin önemi 1960’larda da devam etmiştir.

Yukarıda zikredilen borçlanma biçimleri, devletin köylüleri tefecilerin istismarından korumak ve borçlular üzerindeki baskıyı azaltmak amacıyla, tarımsal üreticilere yeterli ve düşük faizli kredi sağlamasını gerekli kılmıştır.³⁴²

3.6.Faiz Oranları ve Hukuki Çerçeve: İlgili Kanunların İncelenmesi

3.6.1. Medeni Kanun (1926)

İncelenen dönemde Türkiye Cumhuriyeti’nin hukuk alanında giriştiği laikleşme hareketinin önemli bir ayağını oluşturan 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi’nde faiz konusuna da değinilmiştir.

Kanunun 738’inci maddesinde, bir malı kullanma ve yararlanma hakkına sahip kişilerin, bu mal varlığını sınırlayan borçların faizlerini ödemekle yükümlü olduğu belirtilmişti. Ancak koşullar elverişli olduğunda, ilgili kişi bu yükümlülüğünden muaf

³³⁸ Sarc, Ziraat ve Sanayi Siyaseti [Zirai ve Sınai İktisat], s.233

³³⁹ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s.2452- 2453

³⁴⁰ Keyder, s.167-168

³⁴¹ Atasagun, Türkiyede Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, s.183

³⁴² Tezel, s.407-408

tutulmasını talep edebilirdi. Bu durumda intifa hakkı³⁴³ kapsamındaki yararlanma yetkisi, borçların ödenmesinden arta kalan kısım ile sınırlı hâle geliyordu.

Yine kanunun gayrimenkul rehininin genel hükümlerinde faiz konusuna değinilmişti. Buna göre 767'nci maddeye göre, borç ilişkilerinde uygulanacak faiz oranları 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi hükümlerine göre belirleniyordu. Bunun yanında taraflara, isterlerse faiz oranını serbestçe belirleyebilme hakkı tanınmıştı.³⁴⁴

Aynı kanunun 876 ve 877'nci maddelerine göre hiç kimse, hükümetin izni olmadan rehin karşılığında ödünç para verme işiyle uğraşamazdı. Verilen izin ise özel kuruluşlara yalnızca sınırlı bir süre için verilmişti. Süre bitince izin yenilenmeliydi. Ödünç para verenler kanun çerçevesinin dışında faaliyet yürüttüklerinde, verilen izin devlet tarafından iptal edilebiliyordu.³⁴⁵ Mecliste kabul edilen bu kanun maddeleri, 8 Mayıs 1926 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

3.6.2. Borçlar Kanunu (1926) ve Ticaret Kanunu (1926)

İsviçre Borçlar Kanunu'nun çeviri ve düzeltilmesiyle ortaya çıkan ve kanunlaşan 818 sayılı Borçlar Kanunu'nda faiz konusu üzerinde de durulmuştu. Kanunun 72'nci maddesinde,³⁴⁶ bir kişi faiz ödemek zorunda olup da bu faizin miktarı ne sözleşmeyle, ne de kanun veya örf ve âdetle belirlenmemişse, bu faizin yıllık % 5 oranı üzerinden ödeneceği belirtilmişti. Ayrıca sözleşmeyle kararlaştırılan faiz oranında suistimal olması hâlinde, bu durumun kamu hukuku kuralları çerçevesinde engellenmesi kararlaştırılmıştı.³⁴⁷

Kanunun 103'üncü maddesinde ise geçikme faizlerine yer verilmişti. Buna göre, belirli miktarda borcunu zamanında ödeyemeyen ve temerrüde³⁴⁸ düşen borçlu, sözleşmede

³⁴³ İntifa hakkı, bir eşya üzerinde malikinin sahip olduğu kullanma, semerelerinden yararlanma ve tüketme yetkilerinden kullanma ve yararlanma yetkilerini bir başkasına tahsis etmesi ile kurulan hak tipidir.[1] İktisabı bakımından tesisen halefiyetle, cüz'i olarak kurulan bir haktır. Bunun dışında egemenlik hakları kapsamında olan intifa hakkı bir sınırlı ayni hak tipi olup; sınırlı ayni haklar içerisinde irtifak hakları sınıfında yer alır. Aynı zamanda intifa hakkı bir egemenlik hakkı olmasından ötürü mutlak haklar sınıfında yer almaktadır., Wikipedia, İntifa Hakkı, 15.09.2025, https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ntifa_hakk%C4%B1

³⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, İçtima:3, Cilt:22, s.71

³⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, İçtima:3, Cilt:22, s.81

³⁴⁶ “Bir kimse faiz vermesine mecbur olupta miktarı ne mukavele ile, ne de kânun veya örf ve âdetle muayyen değil ise bu faiz senevi yüzde beş hesabı ile tediye olunur. (Mukavele ile faiz meselesinde suiistimalin menî hukuku amme kanunlarına aittir.)”, Borçlar Kanunu, (1926), Resmi Gazete, 366, 8 Mayıs 1926

³⁴⁷ Borçlar Kanunu, (1926), Resmi Gazete, 366, 8 Mayıs 1926

³⁴⁸ Temerrüt, borçlunun borcunu vadesinde ifa etmemesi durumunu ifade eder. Bu kavram, borcun hiç ödenemeyecek olması (iflas gibi) ile karıştırılmamalıdır. Borçlu, borcun tamamını ya da bir kısmını süresi

daha düşük bir faiz oranı kararlaştırılmış olsa dahi, geciken günler için yıllık %5 oranında temerrüt faizi (gecikme faizi) ödemekle yükümlüydü. Sözleşmede açıkça ya da taksite bağlı şekilde yıllık %5'in üzerinde bir faiz öngörülmüşse, alacaklı bu daha yüksek orandaki faizi de temerrüde düşen borçludan talep edebiliyordu. Ödeme yerinde uygulanan iskonto oranı %5'ten yüksekse, tacirler arasındaki para borçlarında geçmiş günlerin faizi, iskonto oranı esas alınarak hesaplanabiliyordu.³⁴⁹

Bu maddeyle gecikme faizlerinde kısmi bir taban oranı belirlenmiş, fakat tavan faiz oranları taraflara bırakılmıştı. Bu durumda, fahiş faiz oranları borçlu üzerinde baskı oluşturmaya devam etmişti.

Kanunun 104'üncü maddesinde ise faiz ve buna bağlı gelirler ile hibe edilen paraların ödenmesinde temerrüde düşen borçlunun, geçmişe dönük faizleri yalnızca icra veya mahkemeye başvuru tarihinden itibaren ödemekle yükümlü olduğu belirtilmişti. Yani alacaklı, borçluya karşı yasal yollara başvurmadan önce geriye dönük faiz talep edemiyordu. Borçlar Kanunu ile bu duruma aykırı olan her türlü sözleşme şartı, ceza hükümleri uyarınca geçersiz sayılmıştı. Ayrıca temerrüt nedeniyle geçmiş dönem faizleri üzerinden ayrı bir faiz uygulanamaz; yani faizin faizi (bileşik faiz) yürütülemez.³⁵⁰

1926 tarihli Ticaret Kanunu'nda da faiz meselesine değinilmiş ve 654. maddeyle³⁵¹ ticari işlerde faiz oranının taraflarca serbest bir şekilde belirlenebileceği belirtilmişti.³⁵²

3.6.3. İcra ve iflas Kanunu (1929)

İcra ve İflas Kanunu'nun hazırlanmasında büyük ölçüde İsviçre Federal İcra ve İflas Kanunu esas alınmıştır. Dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, bu tercihin gerekçesi olarak Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu gibi temel mevzuatların da İsviçre hukukundan uyarlanmış olmasını göstermiştir.

Yine aynı tasarıda Bozkurt, Türkiye Cumhuriyeti İcra ve İflas Kanunu tasarısının temel ayırt edici özelliğinin, işleri mahkemeye sevk etmeden önce çözmeye ve sonuçlandırmaya imkân veren kuralları içerdiğini ileri sürmüştür.³⁵³

içinde yerine getiremediğinde temerrüde düşmüş sayılır., Wikipedia, Temerrüt, 08.08.2025, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Temerrüt>

³⁴⁹ Borçlar Kanunu, (1926), Resmi Gazete, 279, 24 Ocak 1926

³⁵⁰ Borçlar Kanunu, (1926), Resmi Gazete, 279, 24 Ocak 1926

³⁵¹ “Mevaddı ticariye de faiz miktarı serbestçe tayin olunabilir.”, Ticaret Kanunu, (1926), Resmi Gazete, 406, 28 Haziran 1926

³⁵² Ticaret Kanunu, (1926), Resmi Gazete, 406, 28 Haziran 1926

³⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtima:2, Cilt:10, s.67

İcra ve İflas Kanunu'nda faiz meselesine doğrudan değil, icra sürecine bağlı olarak dolaylı şekilde yer verilmiştir. Faiz oranlarına ilişkin teknik ayrıntılara girilmeyen kanunun 190. maddesinde, taşınmaz rehniyle teminat altına alınmamış alacaklar hariç olmak üzere iflasın açılmasıyla borçlunun tüm borçlarının muaccel hâle geleceği hükme bağlanmıştır. Bu kanuna göre, iflasın açıldığı güne kadar işlemiş faizler ve takip masrafları ana borca eklenmiştir. Ayrıca, henüz vadesi gelmemiş ve faizsiz alacaklar için %5 oranında iskonto uygulanacağı hükme bağlanmıştır.

Kanunun 191. maddesine göre ise rehinle teminat altına alınmamış alacaklarda iflasın açılmasından sonra borçlu aleyhine faiz işlemediği açıkça belirtilmiştir.³⁵⁴

³⁵⁴ İcra ve İflas Kanunu, (1929), Resmi Gazete, 1183, 4 Mayıs 1929

4. BUHRAN YILLARINDA FAİZ POLİTİKASI (1923-1932)

4.1.Dönemin Ekonomik Görüşünü Etkileyen 1929 Buhranı

Silier'e göre, 1924-1929 yılları arasında dünya ekonomisinde hâkim olan gelişmeler, 1929 Büyük Buhranı'nın habercisi niteliğini taşımıştır. Birinci Dü

nya Savaşı sırasında üretim kapasitesi, savaşın yarattığı ihtiyaçlar doğrultusunda artmış; bu eğilim savaş sonrasında da devam etmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkeler, özellikle tarımda makineleşme ve sanayideki teknolojik ilerlemeler sayesinde yüksek düzeyde üretim gerçekleştirmiş ve bunun sonucunda ciddi bir üretim fazlası ortaya çıkmıştır.

Bu süreçte, bir yandan üretim artışına karşın talebin geride kalması sebebiyle özellikle tarımsal ürün fiyatlarında düşüş yaşanmış, diğer yandan gelişmiş ülkelerin geri kalmış ülkelere tarımsal ürün talebi giderek azalmıştır.

Söz konusu sorunlar, dönemin en büyük alacaklı devleti konumundaki Amerika Birleşik Devletleri'nin mali politikalarıyla daha da ağırlaşmıştır. ABD, dışarıdan gelen ürünlere yüksek gümrük vergileri uygulayarak iç pazarını korumuş ve sürekli olarak dış ticaret fazlası veren bir ülke hâline gelmiştir. Bu durum, ABD'den borçlanan ülkelerin, borçlarını mal ile ödeme imkânını oldukça güçleştirmiştir.

Buna ek olarak, ABD'deki spekülasyon faaliyetleri nedeniyle Avrupa ülkelerine açılan kısa vadeli krediler 1928'den itibaren sektöre uğramış ve bu durum uluslararası ekonomik dengeleri daha da kırılgan hale getirmiştir. Sonuç olarak, dünyada üretim ve üretim kapasitesi artmasına rağmen ticaret ve tüketim daralmış; 1929'da ABD'de ortaya çıkan kriz kısa sürede küresel bir buhrana dönüşmüştür.³⁵⁵

4.2.Dönem Boyunca Türkiye'de Ekonomik Politika Arayışı

İncelenecek döneme hâkim olan ekonomik anlayış, 1923-1929 yılları arasında uygulanan liberal politikaların başarısızlığa uğramasının bir sonucu olarak, devletçiliğe geçiş süreci şeklinde değerlendirilebilir. Bu süreçte devletin korumacı müdahaleleri artmış ve sanayileşmeye özel bir önem verilmiştir.³⁵⁶

1929 Ekonomik Buhranı, Batı dünyasını etkilediği gibi, ekonomik modeli büyük ölçüde Batı'yı örnek alan Türkiye için de bir dönüm noktası olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın ardından Türkiye, dış borçların yükü ve Lozan Antlaşması çerçevesinde kabul edilen düşük

³⁵⁵ Silier, s. 47-48

³⁵⁶ Tunçay, s.196

gümrük tarifeleri nedeniyle önemli sınırlamalara katlanmak durumunda kalmıştır. Hem bu sınırlamalar hem de ülke içindeki politik güç dengeleri sebebiyle Türkiye, 1920'lerde görece liberal bir ekonomi politikası benimsemiştir. Ancak liberal ekonomik sistemin, böyle bir buhranı karşılayabilecek araçları sınırlıydı.

1929 yılına gelindiğinde, dünya ekonomik krizinin etkileri Türkiye'de de hissedilmeye başlamış; aynı yıl Lozan Antlaşması'nın getirdiği gümrük kısıtlamalarının kalkmasıyla birlikte Türkiye, buhranın yol açtığı sorunlara çözüm ararken daha serbest hareket etme imkânına kavuşmuştur.

Devletçilik politikası, Atatürk döneminde adım adım şekillenmiş ve nihayet Mayıs 1931'de toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Büyük Kongresinde parti programına alınarak resmîyet kazanmıştır.³⁵⁷ Aynı yıl yayımlanan *CHP Ana Prensipleri* belgesinde; tarımsal üretimin desteklenmesi, Ziraat Bankası'nın kredi sisteminin güçlendirilip yaygınlaştırılması, Tarım Kredi Kooperatifleri'nin yurt genelinde teşvik edilmesi gibi hedeflere yer verilmiştir. Ayrıca, kredi alma sisteminin sadeleştirilmesi, faiz oranlarının düşürülmesi ve tefeciliğe karşı hem hukuki hem de ekonomik yollarla mücadele edilmesi kararlılığı açıkça ifade edilmiştir.³⁵⁸

4.3.1929-1932 Arası Dönemde Dünya Buhranı'nın Kredi Faizlerine Sektörel Etkileri

1929 Ekonomik Buhranı esasen tarım merkezli bir nitelik taşıdığından, araştırmamızda öncelikle tarım sektörüne odaklanılacaktır. Bununla birlikte, ticaret ve sanayi sektörlerinde faiz politikalarının da tartışıldığı İzmir İktisat Kongresi, 1930 Sanayi Kongresi ve 1931 Birinci Ziraat Kongresi öne çıkan gelişmeler arasında yer almıştır.

4.3.1. Tarım ve kredi faizleri: ekonomik krizin çiftçilere yansımaları

Kriz döneminde düşük seyreden ürün fiyatları, özellikle ihracata yönelik tarımsal üretim yapan kesimlerin ciddi bir ekonomik darboğaza sürüklenmesine yol açmıştır. Daha önce değinildiği üzere, devletin üreticiye kredi sağlama imkânlarının yetersiz kalması nedeniyle üretici kesim, kredi ihtiyacını yüksek faiz oranlarıyla özel sektörden karşılamaya çalışmıştır.

³⁵⁷ Tekeli ve İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, s.1-2

³⁵⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 490-1-0-0 / 63 - 242 - 5

Kriz sonrasında sermayenin tarımdan çekilmesi, kredi yokluğunu artırmış ve tefecilik uygulamalarının daha da yaygınlaşmasına neden olmuştur.³⁵⁹ Tefeci kredileri, önceki bölümde açıklandığı üzere, bu dönemde de etkisini sürdürmüştür. İncelenen dönemde tarımsal üretim yapan köylülerin yaklaşık %80'inin işlediği toprakların 100 dönümden az olduğu görülmektedir.³⁶⁰

Tablo 4.1. 1930'lu Yıllarda Türkiye'de toprak dağılımı³⁶¹

Toprak Grupları(Dönüm)	Aile	%	Toprak	%
Topraksız	124.690	-	-	-
1-20	856.661	34.3	-	-
21-50	611.971	24.4	-	-
51-100	524.413	21.0	-	-
101-500	499,955	20.0	149.180.00	88.4
501-5000	5.764	0.2	17.200.000	10.0
5001 ve daha fazla	418	0.02	6.400.000	3.7
Toplam	2.499.182	-	172.780.000	-

Yukarıda verilen tablodan da görüleceği üzere, incelenen dönemde Türkiye'de köylülerin büyük bir bölümü asgari geçimlik gelir düzeyinin altında yaşamaktaydı. 1930'lu yılları konu alan bir makalesinde Ömer Celal Sarç, yaptığı toprak sınıflandırmasında; “cüce işletme”leri geçimlik gelirden daha az getiri sağlayan, “küçük işletme”leri geçimlik gelir düzeyinde kazanç sağlayan, “orta işletme”leri ise işletme sahibinin işçi yardımıyla işlediği ve geçimlik gelirin biraz üzerinde gelir getiren birimler olarak tanımlamıştır.³⁶²

Sarç'a göre bu üç mülkiyet tipinin kapsadığı toprak büyüklüğü, üretim biçimlerine, ürün çeşitliliğine ve bölgesel özelliklere göre değişiklik göstermekteydi. Almanya'da 2 dönümden küçük topraklar “cüce mülkiyet”, 2–20 dönüm arası “küçük mülkiyet”, 20–100

³⁵⁹ Hatipoğlu, Türkiye'de Ziraî Buhran, s.87-88

³⁶⁰ Silier, s.67

³⁶¹ Silier, 67

³⁶² Silier, 68

dönüm arası ise “orta mülkiyet” olarak kabul edilmekteydi. Ancak Sarç, Türkiye’de uygulanan tarım yöntemlerinin niteliği ve üretim koşulları göz önünde bulundurulduğunda, bu tür sınıflamalarda daha yüksek değerlerin esas alınması gerektiğini belirtmiştir.³⁶³

Sonuç olarak, Sarç’a göre Türkiye’de orta ölçekli toprak mülkiyeti oldukça sınırlıydı. Küçük köylülerin büyük bir kısmı yeterli araziye sahip olmadığından, mülkiyet yapısında küçük işletmelerden ziyade parçalı ve yetersiz nitelikteki “cüce mülkiyet” belirleyici konumdaydı.³⁶⁴ Nitekim Sarç, bir başka makalesinde, 1930’lu yıllarda tarımsal işletmelerin yaklaşık %70’inin 50 dönümden az toprağa sahip olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁵

Silier’in değerlendirmelerine göre ise, 1930’larda Türkiye’de asgari geçimlik gelir sağlayan toprak büyüklüğü 100–200 dönüm, orta ölçekli üreticilik 200–500 dönüm, büyük üreticilik ise 500 dönüm ve üzeri araziler için geçerliydi.³⁶⁶

Bu dönemde tarım kesiminde, önceki yıllarda olduğu gibi, tüccar-büyük toprak sahibi tipi önemli bir rol oynamıştır. Büyük toprak sahiplerinin tarımsal kredi temininde sahip oldukları avantaj, onları ekonomik bakımdan daha da güçlü kılmıştır.³⁶⁷ Bu durum dönemin basınında da eleştirilmiştir. Örneğin, Cumhuriyet gazetesinin 16 Ekim 1928 tarihli “Ziraat Bankası’ndan Kimler İstifade Ediyor” başlıklı yazısında, “köylü-tüccar” olarak tanımlanan bu zümrenin etkinliği ele alınmıştır. Gazeteye göre, bazı büyük toprak sahipleri şehirlerde yazıhaneler açarak köylü-tüccar zümresini oluşturmuşlardı. Bu grup, hem kendi arazilerinin hem de çevre köylerdeki üreticilerin ürünlerini toplayıp şehir pazarlarında satmakta, büyük şehirlerde ortaklıklar kurmakta ve hatta Avrupa ile doğrudan ticari ilişkiler gerçekleştirmekteydi. Hatta bazılarının sanayi sermayesine ortak olarak sanayici konumuna yükseldikleri de belirtilmiştir. Böylece aynı kişide “köylü-tüccar-sanayici” tipinin birleştiği ileri sürülmüştür.

Cumhuriyet gazetesine göre bu kesim, öncelikle toprak sahibi olmaları sayesinde Ziraat Bankası’ndan kolaylıkla kredi almakta, bu kredilerle köylünün ürününü toplamaktadır. Ayrıca, aldıkları kredileri köylülere fahiş faiz oranlarıyla borç olarak vermektedirler. Örneğin, Ziraat Bankası’ndan %15 faiz oranıyla³⁶⁸ kredi alan bu zümre,

³⁶³ Ömer Celal Sarc, “Toprak Meselelerimiz”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 4 Sayı: 4, 1944, s.303-304

³⁶⁴ Sarc, “Toprak Meselelerimiz”, s.306

³⁶⁵ Ömer Celal Sarc, “Growth of the Turkish Rural Population”, Middle Eastern Affairs, March, 1952, s.77’den aktaran Silier, s.68

³⁶⁶ Silier, s.68

³⁶⁷ Silier, s.59

³⁶⁸ Burada dönemin Ziraat Bankası faizleri ile ilgili yanlış bir bilgi verilmiştir. İncelenen dönemde elde edilen kaynakların taranması sonucunda, 1929-1932 döneminde Ziraat Bankası faizlerinin, % 9 faiz ve

aynı krediyi köylülere %60 faiz oranıyla kullandırmaktaydı. Gazete, bu politikanın bankanın mücadele etmesi gereken tefecilere yaradığı yönünde eleştirilerde bulunmuştur.³⁶⁹

Kopar'a göre, 1924 ve 1926 düzenlemeleriyle bağımsız bir politika izleme imkânına kavuşan banka yönetimi, düşük faizli tarım kredilerinden ziyade ticari kredileri ön plana çıkarmıştır. 1923–1930 yılları boyunca bankanın verdiği kredilerin %60–80'ini ticari krediler oluşturmuştur. Kopar ayrıca, banka hesaplarında zirai kredi olarak gösterilen kredilerin önemli bir bölümünün gerçekte mal rehni karşılığında ticaretle uğraşan büyük toprak sahiplerinin faaliyetlerini finanse etmek amacıyla kullanıldığını ileri sürmüştür. Ona göre, büyük toprak sahipleri Ziraat Bankası'ndan aldıkları bu kredileri yüksek faiz oranlarıyla bankadan kredi alma imkânı bulunmayan küçük üreticilere borç olarak vermektedir.³⁷⁰

İsmail Hüsrev Tökin ise, ilgili dönem üzerine yaptığı incelemede, Türkiye'de tefeciliğin milli bankalar tarafından da bilerek veya bilmeyerek iktisadi açıdan finanse edildiğini savunmuştur. Tökin'e göre tefeciler, herhangi bir vatandaş gibi bankalardan yasal faiz oranıyla kredi alabilmekte, ardından bu krediyi köylülere fahiş faiz oranlarıyla borç olarak vermektedir. Aradaki büyük fark ise tefecilerin kârı hâline gelmekteydi.³⁷¹

Yukarıdaki örneklerin de gösterdiği gibi, incelenen dönemde Ziraat Bankası'nın kredi politikaları daha çok büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına hizmet etmiştir. Hatipoğlu'nun değerlendirmelerine göre, özellikle buhran yıllarında köylü üreticiler hiçbir yerden kredi bulamadıkları için tefecilik Anadolu'da adeta bir salgın hâlini almıştır. Ona göre, köy ekonomisinin bozulması ölçüsünde tefecilik etkinlik kazanmış ve köylerde gizli değil, açıkça yürütülen bir meslek hâline gelmiştir.³⁷²

Bu çerçevede, dönemin murabaha (tefeci) faiz oranlarını incelemek tez açısından önem arz etmektedir. Atasagun'un aktardığına göre, 1932 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü İktisat Enstitüsü tarafından hazırlanan zirai kredi anketine verilen cevaplar doğrultusunda tefeci kredilerine uygulanan faiz oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

% 1-4 komisyon olacak şekilde, %10-13 arasında seyrettiği görülmüştür. Yusuf Saim Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.288-290, Yusuf Saim Atasagun, Türkiyede Zirai Borçlanma Ve Zirai Kredi Politikası, s.416-417, Şevket Raşit Hatipoğlu, Türkiye'de Zirai Buhran, s.91, T.C. Ziraat Bankası, Cumhuriyetimizin Ellinci Yılında T.C. Ziraat Bankası 1923-1973, s.172

³⁶⁹ Cumhuriyet, 16 Ekim 1928 aktaran Silier, s.59

³⁷⁰ Kopar, Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma, s.85

³⁷¹ İsmail Hüsrev Tökin, Türkiye Köy İktisadiyatı, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.151

³⁷² Şevket Raşit Hatipoğlu, Ziraat Âleminde Vakıflar ve Düşünceler, Dönüm Neşriyat, Ankara, 1939, s.108-109

Tablo 4.2. 1930'lu Yıllarda vilayet ve kazalarda tefeci faizleri yıllık oranları³⁷³

Vilayet Ve Kazalar	Asgari (%)	Azami (%)	Ortalama (%)
Akhisar	20	100	40
Aksaray	50	80	50
Amasya	18	36	24
Ankara	50	60	-
Beyşehir	30	60	-
Bursa	36	120	75
Çatalca	42	120	80
Diyarbakır	40	60	50
Eskişehir	60	100	80
Gümüşhane	-	120	-
Isparta	60	80	-
İstanbul	12	18	15
Karaman	36	100	-
Kastamonu	90	240	-
Konya	30	70	-
Manisa	50	60	-
Mardin	20	30	-
Muğla	-	-	50
Nazilli	30	120	75
Ödemiş	-	-	30
Ordu	40	-	-
Samsun	30	70	-
Simav	30	50	40
Sinop	-	-	60
Sivas	24	120	-
Uşak	40	100	70

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, tefeci kredilerinin genel olarak oldukça yüksek oranlarda seyrettiği görülmektedir. Tefeci faizlerinin bu denli yüksek olmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:³⁷⁴

- Tefeciler, verdikleri kredilerde temel amaç olarak yüksek kâr elde etmeyi gözetmiş, bu doğrultuda borçlulardan mümkün olan en fazla kazancı sağlamaya çalışmışlardır.

³⁷³ Atasagun, Türkiye'de Ziraî Borçlanma ve Ziraî Kredi Politikası, s.166-167

³⁷⁴ Atasagun, Türkiye'de Ziraî Borçlanma ve Ziraî Kredi Politikası, s.165-166

- Kredi vadelerinin kısa tutulması nedeniyle faiz oranları haftalık veya aylık hesaplanmıştır. İlk bakışta düşük gibi görünen aylık faiz oranları, yıllık bazda hesaplandığında oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır.
- Borç işlemlerinde sağlam teminat koşulları uygulanmadığından, risk oranı artmış ve bu durum faiz oranlarının yüksek tutulmasına yol açmıştır.
- Tefeciden borç almak zorunda kalan üreticiler için asıl öncelik gerekli parayı temin etmek olduğundan, faiz oranlarının yüksekliği üzerinde durma imkânı bulunmamıştır.
- Uzun yıllar süregelen ve kökleşen borçlanma alışkanlıkları, borçlularda kabullenilmişlik duygusunu pekiştirmiştir.
- Tefeciler arasında rekabetin oldukça sınırlı olması, faiz oranlarında herhangi bir iyileşme doğurmamıştır.
- Krediler çoğu zaman tek seferde tamamen verilmemekte, kademeli olarak ödenmekteydi. Buna karşılık faizler önceden hesaplanarak peşin alınmaktaydı.
- İncelenen dönemde mevcut kredi kurumları, bulundukları bölgelerdeki tüm kredi taleplerini karşılayabilecek yeterlilikte değildi.

Belirtilen bu nedenler dolayısıyla, incelenen dönem boyunca tefeci faiz oranları olağanüstü derecede yüksek seviyelerde seyretmiştir.

İstanbul'da ise faiz oranlarının diğer şehirlerle kıyaslandığında görece düşük olduğu ve 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi'nde öngörülen % 9'luk orana daha yakın seyrettiği görülmektedir. Bu durum, İstanbul'un köklü ticari geçmişe sahip büyük bir şehir olması ve krediye erişim imkânlarının Anadolu şehirlerine göre daha gelişmiş bulunmasıyla açıklanabilir.

Ayrıca, bu dönemde bankalar müşterilerine verdikleri kredilerde yüksek faiz oranları uygularken, aynı müşterilerin bankalara yatırdıkları mevduatlara düşük faiz ödemişlerdir.

Tablo 4.3. 1929-1932 Yılları arasında Ziraat Bankası kredi faiz politikaları³⁷⁵

Yıllar	1929		1930		1931		1932 ³⁷⁶	
	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami
Vadeli Mevduat	4	7	6	8	6	8	6	8
Vadesiz Mevduat	2	3	2	3	3	3	3	3
Tasarruf Mevduatı	-	3,5	4	7	4	7	4	7

Ziraat Bankası, 11 Ağustos 1930 tarihli ve 93 sayılı genelgeyle, yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere mevduata uygulanan faiz oranlarını yükseltmiştir. Bu genelge ile birlikte bankanın şubeleri geniş yetkilerle donatılmıştır. Şubeler, söz konusu yetkiyi kullanarak güvenli bölgelerde mevduat faizlerini belirlenen oranlar çerçevesinde artırmış ve bu yolla mevduat miktarlarını yükseltmeye çalışmışlardır.

Bununla birlikte, birçok şube mevduata uygulanacak faiz oranlarını belirlerken mevduattan elde edilecek faydayı göz ardı etmiş, yetkilerini sonuna kadar kullanarak faiz oranlarını artırmıştır. Bu durum ise her bölgede olumlu sonuçlar doğurmamıştır. Bu nedenle merkez tarafından şubelere gönderilen yeni bir genelgeyle, yasal olarak izin verilen üst sınırlar dâhilinde mevduat faizlerini düşürme yetkisi yeniden teyit edilmiştir.

Ayrıca, kriz yıllarında banka işlemlerinin önemli ölçüde azalması nedeniyle yüksek faiz oranlarıyla toplanan mevduatın tamamı kullanılamamıştır. Bu çerçevede, söz konusu dönemde mevduat faizlerinin artırılması, banka açısından isabetsiz bir karar olarak değerlendirilmektedir.³⁷⁷

³⁷⁵ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.174,180; T.C. Ziraat Bankası, Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, s.48-49

³⁷⁶ Walker D Hines ve arkadaşları tarafından bankalara gönderilen anketlere Ziraat Bankası'nın verdiği cevapta ise faiz oranları,

6 aydan bir seneye kadar olan vadeli mevduat için % 3
1 sene veyahut bir seneden fazla mevduat için % 5
500 liradan fazla olmıyan tasarruf mevduatı için % 3 1/5
Vadesiz mevduat için % 2 olarak belirtilmiştir.”, Hines, V, s.29

³⁷⁷ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.174-175

Tablo 4.4. Bankaların mevduata uyguladığı faiz oranları 1932³⁷⁸

Bankalar	Vadeli %	Mevduat %	Vadesiz %	Mevduat %	Tasarruf %	Mevduatı
İstanbul Emniyet Sandığı ³⁷⁹	5-6,5		3		4	
Emlak ve Eytam Bankası	5-6,5		2-3		4	
Sümer Bank	5-6		3,5 - 4		4,5- 5	
İş Bankası	6,54		3,96		6,54	
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	6		4		-	
Osmanlı Bankası	3		1,5		-	
Selanik Bankası	İstanbul :3-4		İstanbul :1-2,5		-	
	İzmir : 4-5		İzmir :2-2,5			
	Samsun :3-4		Samsun :2-2,5			
	Mersin :4-6		Mersin :2-4			
	Adana :4-6		Adana :2-4			

Yukarıda belirtilen oranlar incelendiğinde, bankaların uzun vadeli kaynaklara daha fazla ihtiyaç duyduğu ve bu nedenle vadeli mevduatı cazip hâle getirmeye çalıştıkları görülmektedir. İstanbul Emniyet Sandığı, yalnızca 20 kuruş gibi düşük miktarlarda mevduat kabul etmekteydi.³⁸⁰ İş Bankası, tasarruf mevduatını artırma konusunda son derece aktif ve verimli bir şekilde faaliyet göstermiş; bu amaçla ayrı bir tasarruf servisi oluşturmuştur.³⁸¹ Adapazarı Türk Ticaret Bankası ise mevduat konusunda istikrarlı bir

³⁷⁸ Hines, V, s.29, 35, 38, 39, 42, 47, 49

³⁷⁹ İlgili dönemin incelendiği bir çalışmada Emniyet Sandıklarının faiz politikası farklı bir gelişim göstermiştir. Buna göre Emniyet Sandığı, 1921-1930 arası dönemde vadeli mevduata %9 oranında faiz vermektedir. 1931-1932 senesinde ise sandığın vadeli mevduata verdiği faiz oranı %8'e indirilmiştir. Buna karşı, verdiği borç paralara uyguladığı faiz oranı nispeten daha yüksek bir oranda seyretmiş, 1923-1930 arası dönemde %15 faiz politikası uygulanmıştır. 1930 yılına kadar bu faiz oranları verilen borçlarda uygulanmış, bu tarihten sonra faizler %17'ye çıkarılmıştır. Bu faiz oranı ise bir yıl sonra 1931 yılında %12'ye kadar indirilmiştir. Kuyucak, s.178 Yukarıdaki tabloda verilen rakamlar, bankalara gönderilen anketlere, bankaların verdiği cevaplardan ibaret olduğu için bu rakamlara temkinli yaklaşmakta yarar vardır.

³⁸⁰ Hines, V, s.24

³⁸¹ Hines, V, s.39

büyüme sağlayan bir şube yapısı oluşturmuştur.³⁸² Öte yandan Selanik Bankası, özellikle tasarruf mevduatıyla ilgilenen ayrı bir servise sahip değildi.³⁸³

4.4.Ekonomik Buhranının Etkilerine Karşı Alınan Tedbirler

4.4.1. Âli İktisat Meclisi'nin faiz raporları

Âli İktisat Meclisi, Başbakanlığa bağlı, 24 üye, bir genel sekreter ve üç yardımcından oluşan³⁸⁴ bir danışma kurulu³⁸⁵ olarak 27 Haziran 1927'de kurulmuştur.³⁸⁶ Meclisin birinci onursal başkanı Başbakan, ikinci onursal başkanı ise Ticaret Bakanıdır. Üyeler, her iki dönem için aralarından bir başkan ve bir başkan yardımcısı seçmektedir.³⁸⁷ Meclisin aldığı kararlar hükümet üzerinde bağlayıcı nitelik taşımamıştır.³⁸⁸ Âli İktisat Meclisi birçok ekonomik rapor hazırlamıştır. Daha önceki bölümde 1928 yılına ilişkin 1929 tarihli raporda geçen faiz konusu ele alınmıştı; bu nedenle burada bu konuya değinilmeyecektir. Bu bölümde odaklanılacak rapor, 1931 tarihli Zirai Kredi raporudur.

Raporda, zirai kredinin mevcut durumu değerlendirilmiş ve Ziraat Bankası ile özel kişiler (tüccar, tefeci) aracılığıyla uygulanan kredi sistemindeki işleyiş incelenmiştir.³⁸⁹ Rapora göre Türkiye'de tarımsal üretim yapan çiftçilerin üretim kapasitesi, yüksek faizli işlemler nedeniyle zayıflamaktadır. Bu durum, tarım kredisi yöntemlerinin düzenlenmesi ve iyileştirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Ziraat Bankası'nın mevcut kapasitesinin tüm çiftçilerin zirai kredi taleplerini karşılamaya yetmediği belirtilmiş; bu nedenle hem tarım teknikleri ve kredi yöntemlerinin geliştirilmesi hem de çiftçilere meslekî bilgi sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Aynı zamanda, bankanın malî gücünün artırılması için önlemler alınması tavsiye edilmiştir.

Raporda, Ziraat Bankası'nın uyguladığı kredi yöntemlerinde iyileştirilmesi gereken noktalar da ele alınmıştır. Bu iyileştirmelerde temel hedef, çiftçilerin sade ve basit işlemlerle, ihtiyaç duydukları anda üretim için gerekli krediyi bulabilmeleridir. Öne çıkan bir diğer husus, tarım ürünlerinin maliyetini etkileyen tarım kredilerinin bankalar

³⁸² Hines, V, s.42

³⁸³ Hines, V, s.49

³⁸⁴ Âli İktisat Meclisi Hakkında Kanun, (1927), T. C. Resmi Gazete, 640, 24 Temmuz 1927, Md.1

³⁸⁵ Âli İktisat Meclisi Hakkında Kanun, (1927), T. C. Resmi Gazete, 640, 24 Temmuz 1927, Md.4,6

³⁸⁶ 1170 nolu Ali İktisat Meclisi Hakkında Kanun 25 Haziran 1927 tarihinde mecliste kabul edilmiş ve 24 Temmuz 1927 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

³⁸⁷ Âli İktisat Meclisi Hakkında Kanun, (1927), T. C. Resmi Gazete, 640, 24 Temmuz 1927, Md.2

³⁸⁸ Âli İktisat Meclisi Hakkında Kanun, (1927), T. C. Resmi Gazete, 640, 24 Temmuz 1927, Md.6

³⁸⁹ Âli İktisat Meclisi Raporları, Zirai Kredi Meclisi, T.C Ali İktisat Umumi Kâtipliği, Ankara, 1931, s.5-7

tarafından üreticiye daha düşük maliyetle sağlanması gerekliliğidir. Bu kapsamda faiz oranlarının düşürülmesi gündeme gelmiş, ancak kısa dönemde bazı zorluklar bulunduğu belirtilmiştir. Bu zorluklar, dönemin para piyasasının durumu ile bankanın tarım kredilerinde sermayesi dışında kullandığı kaynakların temin şartlarıyla ilgilidir.³⁹⁰

Raporda ayrıca, bankanın millî bir kurum olarak ülkenin her köşesine yayılmış bir teşkilat ağı kurmak zorunda olduğu vurgulanmış; faaliyetlerin yalnızca kâr getirici bölgelere yoğunlaştırılamayacağı için genel giderlerin yüksek olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, sınırlı sermaye ile karşılanamayan tarım kredi ihtiyaçlarının dışarıdan faizle temin edilen kaynaklarla karşılanmasının, faiz oranlarında değişiklik yapılmasının önünde güçlü bir engel oluşturduğu belirtilmiştir. Heyet, hükümetin bankanın kaynaklarını genişletmesi hâlinde faiz oranlarının düşürülebileceğini vurgulamıştır.

Rapora göre, yukarıda belirtilen olumsuzluklara rağmen Türkiye’de tarım kredilerine uygulanan faiz oranları, komşu ülkelerin oranlarına kıyasla daha düşüktür. Örneğin, aynı dönemde Bulgaristan Ziraat Bankası, kredi kooperatiflerine %12 faiz oranıyla kredi sağlarken, Türkiye’de benzer kooperatiflere %10 oranında kredi verilmektedir.

Kongre heyeti, kısa vadeli üretim kredilerine ilişkin bu görüşlerin, arazi ıslahı ve geliştirilmesine yönelik uzun vadeli arazi kredileri için bu kadar kesin geçerli olmadığını belirtmiştir. Çiftçinin toprak sahibi olabilmesi veya mevcut toprağını tarıma daha uygun hâle getirebilmesi amacıyla uzun vadeli borçların daha düşük faizli olması, yerinde ve gerekli bir uygulama olarak değerlendirilmiştir.³⁹¹

4.4.2. Zirai Kredi Kooperatifleri’nin kuruluşu ve faiz politikası

Bir görüşe göre, planlı bir ekonomi politikası uygulamayı amaçlayan ülkeler, kooperatifleri ulusal planların bölgesel destekleyicileri olarak tasarlamışlardır.³⁹² Türkiye’deki kredi kooperatifleri deneyimi de ağırlıklı olarak bu amaç doğrultusunda gerçekleşmiştir.

İncelenen dönemde küçük üretici köylülerin bankalardan kredi alma konusunda yaşadıkları en önemli güçlük, yeterli bireysel teminat sağlayamamaları olmuştur. 1920’lerde Türkiye’deki tarım arazilerinin büyük çoğunluğunun henüz kazastrosu (kaydı)

³⁹⁰ Âli İktisat Meclisi Raporları, Zirai Kredi, s.8-10

³⁹¹ Âli İktisat Meclisi Raporları, Zirai Kredi, s.10-11

³⁹² Uluslararası Çalışma Örgütü, Az Gelişmiş Ülkelerin Ekonomik ve Toplumsal Kalkınmasında Kooperatiflerin Rolü, çev. Celal Uzel, Haluk Uzel, Türk Kooperatifçilik Kurumu, 1977, s.44

yapılmamıştır. Bu durumda, milyonlarca tarım üreticisinin elindeki arazilerin tapu senetleri de bulunmamaktaydı.³⁹³

Cumhuriyet hükümetleri, tarımda mülkiyet ilişkilerine müdahale etmeksizin, kendilerine en büyük hedeflerden biri olarak tarım ve köy kalkınmasını gerçekleştirmeyi seçmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Ziraat Bankası'nın sermayesi ve kredileri artırılmış, aşar vergisi kaldırılmış ve kooperatifleşme yolunda önemli bir adım olan 21 Nisan 1924 tarihli, 498 sayılı "İtibarı Zirai Birliği Kanunu" çıkarılmıştır.³⁹⁴

Tarım kredi kooperatifleri tarihinde önemli bir yere sahip olan bu kanun ile öncelikle küçük tarım üreticilerinin zirai kredi ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir.³⁹⁵ Kanunun en önemli noktası, kredilerin karşılıklı (zincirleme) kefalet yoluyla verileceğinin hükme bağlanmasıdır (Md. 4)³⁹⁶ İlgili kanunla, kredi kooperatiflerinin ülke çapında yaygınlaşması hedeflenmiş, fakat 1929 yılına kadar kurulan kredi kooperatiflerinin sayısı, "bazı nedenlerden dolayı"³⁹⁷ sınırlı sayıda kalmıştır.³⁹⁸

Bu nedenlerle hükümet, 1 Haziran 1929 tarihinde kredi kooperatiflerini daha sistemli ve işlevsel hâle getirmek amacıyla 1470 sayılı "Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu"nu yürürlüğe koymuştur. Kanunun komisyon raporunda, çıkarılma gerekçeleri ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Raporda, zirai kredi meselesinin Avrupa'da devlet yöneticileri ve iktisatçılar tarafından dikkatle incelendiği belirtilmiş; bunun nedeni olarak tarımsal krediye en çok çiftçilerin ihtiyaç duyduğu savunulmuştur. Komisyon raporuna göre, büyük kredi kurumları yalnızca sağlam ve maddi değeri olan, gerektiğinde nakde çevrilebilecek taşınır ve taşınmaz teminatlar karşılığında işlem yapmaktadır. Bu kurumlar, borçluların kişisel niteliklerine ve üretim güçlerine göre çok az işlem yapmaktadır. Oysa çiftçilerin büyük çoğunluğu, ihtiyaç duydukları krediyi alabilmek için yeterli banka teminatı gösterememektedir.

³⁹³ Tezel, s. 410

³⁹⁴ Avcıoğlu, I, s.477

³⁹⁵ Ademoğlu, s.45

³⁹⁶ İtibarı Zirai Birliği Kanunu (1924), Kanunlar Dergisi, 21 Nisan 1924

³⁹⁷ 1. Birliklerin kurulması için köy halkının çoğunluğunun birliklere katılımı şartı vardır. Köyün ileri gelen zenginleri ise ihtiyaç duydukları krediyi bankadan temin edebildikleri için küçük üreticinin kredi risklerine ortak olmak istememişlerdir.

2. Birliklerde zincirleme ve sınırsız sorumluluk bulunduğu için birliklere girişlerde üreticiler tereddüt yaşamışlardır.

3. İlgili kanunla, kurulacak kooperatiflerin kredi işinin yanında alım ve satım işlerini de yürütecek olması, Suphi Nuri, Kooperatif Yetirenler ve Bitirenler Davası, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1929, s.217 aktaran Ademoğlu, s.47

³⁹⁸ Tezel, s.410

Komisyon raporunda, bu durumun bankalar nezdinde güven kazanamayan çiftçileri para bulabilmek için faizci ve tefecilerin kucağına ittiği ve istismar ettirdiği belirtilmiştir. Raporda, zirai kredi kurumlarının henüz tam olarak kurulmadığı dönemlerde tefeciliğin, çiftçinin üretim gücünü ve dolayısıyla ülkenin ekonomik yapısını zedeleyen önemli bir sorun hâline geldiği vurgulanmıştır. Bu sorunun Türkiye’de yalnızca ücra köylerde değil, en verimli tarım bölgelerinde de etkili olduğu ifade edilmiştir. Raporda ayrıca, tefeciliğin etkili olduğu yerlerde faiz oranlarının yüksek olmasının, çiftçinin üretim gücünü olumsuz etkileyen başlıca faktör olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle, tefeciliğe karşı mücadele düşüncesi, gelişmiş ülkelerde zirai kredi sisteminin düzenlenmesi ve tarımda kredi kurumlarının kurulması fikrini doğurmuştur.³⁹⁹

Raporda, çiftçinin tefecilerin baskısından kurtarılması, ürününü uygun zamanda ve değerinde satabilmesi, emeğinin karşılığını alabilmesi, tarımı modernleştirmesi ve verimliliği artırması için çözüm yolları arayan iktisatçıların ve devlet adamlarının, bu amaca ancak yerel kredi birlikleri aracılığıyla ulaşabileceğini düşündükleri aktarılmıştır.⁴⁰⁰

Komisyon raporunda Türkiye’de zirai kredi fikrinin kökenlerinin, tefeciliğin yaygın olduğu bir dönemde aranması gerektiği vurgulanmış; Mithat Paşa’nın da çiftçiyi tefecilikten kurtarmak için Ziraat Bankası’nın kurulması girişiminde bulunduğu belirtilmiştir. Raporu hazırlayan komisyona göre, Mithat Paşa döneminde çiftçi, ihtiyaç duyduğu parayı temin edebilmek için yılda %900 gibi çok yüksek faiz ödemek zorunda kalmaktaydı.⁴⁰¹ Komisyon, ayrıca 1924 yılında kurulan İtibarı Zirai Birlikleri’nin neden başarısız kaldığını da ele almıştır. Özellikle sınırsız ve zincirleme sorumluluk ilkesinin kooperatiflerin gelişmesini engellediği ifade edilmiştir. Bu nedenle, İzmir gibi bazı vilayetlerde bu maddenin kaldırılması önerilmiş, ancak kooperatifçilik ilkeleriyle bağdaşmadığı için tamamen yasadan çıkarılmamıştır.⁴⁰²

³⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 12, 193 No’lu Komisyon Raporu, (1929), 1 Haziran 1929, s.1

⁴⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 12, 193 no.lu Komisyon Raporu, 1 Haziran 1929, s. 1-2.

⁴⁰¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 12, 193 no.lu Komisyon Raporu, (1929), 1 Haziran 1929, s.2

⁴⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 12, 193 no.lu Komisyon Raporu, (1929), 1 Haziran 1929, s.4

Bu faktörler neticesinde, 1 Haziran 1929 tarihinde 1470 sayılı “Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu” Meclis’te kabul edilmiş ve 5 Haziran 1929’da Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁴⁰³

Kanunun araştırma açısından dikkat çekici maddeleri bulunmaktadır. Kanun, 24 maddeden oluşmaktadır. 8. maddede kooperatiflerin yalnızca Ziraat Bankası’ndan kredi alabilecekleri hükme bağlanmıştır.⁴⁰⁴ İncelenen dönemde Ziraat Bankası, Tarım Kredi Kooperatifleri’ne sağladığı kredilerde 1938 yılına kadar %8 faiz uygulamıştır.⁴⁰⁵

Kanunun 9. maddesi ile kooperatifler üzerindeki Ziraat Bankası etkisi artırılmış; kooperatiflerin Ziraat Bankası’nın teftiş ve denetimi altında olduğu belirtilmiştir. 12. maddeye göre ise kooperatiflerin ortaklarına vereceği kredilerin faiz oranları, Ziraat Bankası’nın müşterilerine verdiği kredilerin faiz oranlarını geçemez.⁴⁰⁶

Kanunun 4. maddesine göre, kooperatife borçlu ortaklar, ürettikleri mahsulleri kooperatifin izni olmadan satamazlar. Ancak borçlunun mali durumu sağlam ise, kooperatif bu izni vermekten kaçınmaz. Kooperatif, borçlarını ortakların tüm mahsullerinden öncelikli olarak tahsil etme hakkına sahiptir. Onayın olmadan mahsul satan ortaklardan borçlar, %10 tazminat eklenerek tahsil edilir. Ayrıca ortakların kooperatifteki iştirak hisseleri karşılığında elde ettikleri faiz veya temettüleri, dış borçlar nedeniyle haczedilemez, devredilemez veya rehin gösterilemez; bu hisseler yalnızca kooperatife karşı teminat sayılır.⁴⁰⁷

İncelenen dönemde, Kredi Kooperatifleri’nin ortaklarına verdiği ödünç paralardan aldığı faiz oranları, 1931 yılına kadar %9 faiz ve bir defaya mahsus olmak üzere peşin %3 komisyon şeklinde uygulanmıştır. Komisyon oranları ve tahsil şekli, kısa vadelerle borçlanan ortakların aleyhine olduğundan, komisyonun sabit bir miktar üzerinden değil, borçlanma tarihi ile vade arasındaki gün sayısına göre yıllık %3 üzerinden hesaplanarak tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır. En az dört ay hesap edilerek tahsil edilecek komisyon tutarının lira başına bir kuruştan az olmaması öngörülmüştür. Bu uygulamalar 1933 yılına kadar devam etmiştir.⁴⁰⁸

⁴⁰³ Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu, (1929), T. C. Resmi Gazete, 1208, 5 Haziran 1929

⁴⁰⁴ Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu, (1929), T. C. Resmi Gazete, 1208, 5 Haziran 1929, Kredi Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s.1938

⁴⁰⁵ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.299

⁴⁰⁶ Kredi kooperatiflerince ortaklarına ikraz olunacak mebalığın faiz ve komisyonları ziraat bankalarının zirai ikraz muamelelerinde tatbik ettiği faiz ve komisyon nispetini tecavüz edemez., Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu, (1929), T. C. Resmi Gazete, 1208, 5 Haziran 1929

⁴⁰⁷ Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu, (1929), T. C. Resmi Gazete, 1208, 5 Haziran 1929

⁴⁰⁸ Atasagun, Türkiyede Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, s.418-419

Tarım Kredi Kooperatifleri'nin uyguladığı faiz oranları, komisyon oranları dikkate alınmadığında, 1887 Murabaha Nizamnamesi'ne paralel bir seyir izlemiştir. Bu nedenle devlet, banka ve işletmelerin bu oranları dikkate aldığı söylenebilir.

1930 yılının ilk yarısından itibaren, dünya buhranı nedeniyle Türkiye'de yaşanan iktisadi krizde Ziraat Bankası ve kredi kooperatifleri, üreticiler borçlarını ödemekte zorlandığı için ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır.⁴⁰⁹ Ayrıca, kooperatif idarelerine çoğunlukla tefeciler ve aracı tüccarlar girmiş, kooperatifleri kendi menfaatlerine göre yönlendirdiği iddia edilmiştir. Kooperatiften kredi alan köylü, aldığı parayı kooperatif yönetimindeki tefeciye kaptırmıştır. Bu durum, kooperatifleri adeta bir tefeci ve tüccar kurumu hâline getirmiştir.

Aynı şekilde, meclis idarelerine kasaba tüccarlarının girdiği kooperatifler de söz konusu olmuştur. Tökin'e göre, köylü, kasabada yaptığı satın alma işlemlerinin bedelini, bu kooperatiflerden aldığı kredilerle ödeyerek kooperatif idaresindeki tüccarlara kazandırmaktaydı. Kasaba tüccarları, kooperatifler sayesinde kendilerine adeta teşkilatlı bir pazar sağlamışlardır.⁴¹⁰

Ademoğlu'na göre, kooperatiflerin idare meclislerine tefeci ve tüccarların girmesi, kooperatiflerin denetlenmesi görevi verilen Ziraat Bankası'nın bu görevi yeterince yerine getiremediğini göstermektedir.⁴¹¹

4.4.3. 1930 Sanayi Kongresi'nde faiz konusu

1930 yılında toplanan Sanayi Kongresi'nde, sanayi kesiminin kredi sorunları gündemin ön sıralarında yer almıştır. Bu kongrede, incelenen döneme ilişkin sanayi sektörünün sorunları da ele alınmıştır. Kongreye katılan delegeler ve hazırladıkları raporlar, sanayi kesiminin sesi olmuştur.

⁴⁰⁹ Tezel, s.411

⁴¹⁰ Tökin, Türkiye Köy İktisadiyatı, s.150

⁴¹¹ Ademoğlu, s.65

Tablo 4.5. Sanayi kredisi, faiz ve komisyon oranları ve vadeleri⁴¹²

Şehir	Sanayi Kolu	Faiz+komisyon Oranları (Asgari-Azami)	Vade(Gün)
Türkiye geneli	Tüm Sanayi Kolları	%11-50	-
İstanbul	İstanbul Konserve Sanayi	%10-18	-
	Yünlü Dokuma Sanayi	%12-15	90- 240
Bursa	Bıçakçılar	%13-18	31-91
	İpek Böcekçiliği	%18	
	Yağhaneciler	%18	61
	Sabuncular	%18	61-91
	İpek Boceği	%18	
	Tohumcuları	%15	91
	İpekçilik	%18	31-61
Elazığ	Tüm sanayi grupları	%15	En çok 91
Denizli	Tüm sanayi grupları	%28	-
Gaziantep	Tüm sanayi grupları	%18	45-91
Kütahya	Tüm sanayi grupları	%12	-
İzmir	İzmir Zeytinyağı Sanayi	Asgari %17-18	-
		Ortalama %20-25	

1930 yılında toplanan Sanayi Kongresi'nde, sanayi kesiminin kredi sorunları gündemin ön sıralarında yer aldı. Kongrede üzerinde ittifak sağlanan başlıca konu, ülkede sanayi kredisi adıyla bir kredi türünün bulunmadığıdır.⁴¹³ Kongreye sunulan “İstanbul Pamuklu Dokuma Raporu”nda, sanayi kesiminin en küçük tüccarlar kadar bile kredi alamadığı vurgulandı. Rapora göre, Sanayi ve Maadin Bankası yalnızca kendi sanayi kuruluşlarına kredi sağlamakta, özel bankalara ise kredi vermemektedir. Ziraat Bankası, İş

⁴¹² Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.69, 152, 164,188, 288, 316, 369, 386, 461, 478, 507, 509, 523, 598, 612, 634, 644, 649

⁴¹³ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.23, 152, 164,188, 288, 316, 369, 386, 461, 477, 507, 509, 612, 629, 649, 653,

Bankası ve Emlak ve Eytam Bankası ise tüzüklerinde yeterli açıklık bulunmadığı için sanayi kesimine gerekli desteği sunamamaktadır.⁴¹⁴

Süreyya Paşa Fabrikası Müdürü Atıf Süreyya tarafından sunulan raporda, bazı bankaların fabrikalara açık kredi verdiği belirtilmiş, ancak bu kredilerden yararlanmanın güç olduğu ifade edilmiştir. Kredilerin bir hafta veya on beş gün önceden haber verilerek talep edilebilmesi, fabrikatörlerin her an krediyi geri ödemek üzere hazır bulunmasını gerektirmektedir. Bu nedenle söz konusu krediler yalnızca ani ihtiyaçlar için kullanılabilir. Raporda ayrıca, bankalar veya bankerlerin özellikle hammaddelere sağladıkları kredilerin yüksek maliyetli olduğu; faize eklenen komisyonlar, depo ve diğer giderlerin toplam faiz oranını çoğu zaman %15'in üzerine çıkardığı belirtilmiştir.

Fabrikaların vadeli olarak aldığı mallar karşılığında kullandığı iskonto kredisi, 1930'larda Türkiye'de sanayinin en çok yararlandığı kredi türü olmuştur. Kredilerin faizi yaklaşık %12 civarındadır; sanayi için yüksek sayılmasına rağmen, yıl boyunca çeşitli krizlere maruz kalması önemli bir sakınca olarak belirtilmiştir. Türk lirasının değer kaybı veya yurt dışındaki ekonomik krizler nedeniyle iskonto işlemlerinin durması durumunda, milli bankalardan alınan yanıtlar genellikle "mali durumlarının iyi olmadığı" veya "risklerinin olduğu" şeklindedir. Bu durum, sanayici açısından güven eksikliğine yol

Raporda, kumaş tüccarlarına fabrikatörlerin genellikle senet karşılığında, çoğu zaman 91 günü aşmamak kaydıyla kredi sağladığı, daha uzun vadeli kredi verilmesinin yüksek faiz oranları ve düşük iskonto limitleri nedeniyle mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Oysa yabancı tüccarlar, Türkiye'deki muadil kredi koşullarına kıyasla 6 ila 12 ay vadeli kredi verebilmekte ve gerektiğinde %8-10 faiz ekleyerek vade uzatabilmektedir. Bu koşullar altında, Türk tüccarı uzun vadeli ve esnek kredi imkânları sunan yabancı malını tercih etmektedir.

Hiçbir banka sanayi odaklı politika izlememektedir:

- **Ziraat Bankası:** Tarım ve ticaretle ilgilenir.
- **İş Bankası:** Ticari işlemler ve kısa vadeli kredilere odaklıdır.
- **Sanayi ve Maadin Bankası:** Sermayesi yalnızca kendi fabrikalarına bağlıdır; sanayiye kredi veremez.
- **Emlak ve Eytam Bankası:** Yapısı gereği sanayiye kredi sağlayamaz.

⁴¹⁴ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.23

- **Yabancı bankalar:** Ticari amaçlı çalışır; sanayiye katkı sağlamaz ve Türkiye ekonomisini uzaktan izlemeyi yeterli görür.

Sonuç olarak, sanayici zor durumda kaldığında kendisine destek olabilecek bankalar bulunmamaktadır.⁴¹⁵

Mevcut krediler yalnızca tüccara yöneliktir ve genellikle mevcut mallara karşılık verilen avanslar veya alacaklara karşı verilen avanslar şeklindedir. Bu krediler, ekonomik krizler nedeniyle neredeyse tamamen kesilmiştir. Sanayicilerin fabrika kurmak için tesis sermayesine ve işletmeyi sürdürmek için döner sermayeye ihtiyaç duyduğu, ancak bu ihtiyaçlara cevap verecek bir kurum veya kredi sisteminin bulunmadığı belirtilmiştir.⁴¹⁶

“İstanbul Şekerleme, Çikolata, Bisküvi, Tahini, Tahin Helvası Raporu” nda, Sanayi ve Maadin Bankası’nın yalnızca devlete ait sanayi işletmelerini desteklediği ve bir banka işlevi görmediği ifade edilmiştir. Özel sanayi işletmeleri kendi imkânlarıyla faaliyetlerini sürdürmek zorunda kalmıştır.⁴¹⁷

Sanayi ve Maadin Bankası’nın sanayi kesimine kredi vermekten ziyade sermaye topladığı ve bu durumun sanayici tarafından şikâyet konusu olduğu raporlanmıştır.⁴¹⁸

Dr. H. Yahya’nın sunduğu “Zeytinyağı-Nebati Yağı-Prine Yağı Raporu” nda, sanayi kredisi sorunları ile birlikte kredi faizlerinin Yunanistan ile karşılaştırılması yapılmıştır. İzmir ve çevresinde zeytinyağı üreticileri, sanayi kredilerini bankalardan veya büyük yabancı tüccarlardan temin etmekte, bu krediler için asgari %17-18, genellikle %20-25 faiz ödemektedir. Yahya, Yunanistan’da milli bankaların sanayiciyi desteklediğini, Türkiye’de ise sanayi kesimini destekleyen milli bir bankanın kurulması gerektiğini savunmuştur.⁴¹⁹

Maden sanayi alanında sunulan raporlarda bankaların kredi ve faiz politikaları eleştirilmiş, Türkiye’deki bankaların ticari kredilerde %9 faiz ve %10 komisyon uyguladığı belirtilmiştir. Bu krediler genellikle kısa vadeli olup, güvenilir kişilerin imzası karşılığında verilmiştir. Raporda, sanayi kredilerinin uzun vadeli ve düşük faizli olması gerektiği vurgulanmıştır.⁴²⁰

“Vilayet Raporları” nda, ilgili vilayetlerde faaliyet gösteren sanayi üreticileri ve küçük işletmeler de kredi ve faiz konularına değinmiştir. Bursa vilayeti raporlarında, bıçakçılar bankalarda kredi bulamadıklarını; çünkü işlerinde kazandıkları paranın

⁴¹⁵ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.69-70

⁴¹⁶ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.164

⁴¹⁷ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.188

⁴¹⁸ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.316

⁴¹⁹ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.386-387

⁴²⁰ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.461

bankaların talep ettiği %13 faiz ve komisyonu karşılamaya uygun olmadığını ifade etmiştir. O dönemde yasal olarak kabul edilen %9⁴²¹ faiz bile yüksek bulunmuş ve faiz oranlarının %6-7'ye indirilmesi arzu edilmiştir. Bu kapsamda, Sanayi ve Maadin Bankası veya Ziraat Bankası'nın şehirde şube açması ve uygulayacağı faiz oranının %6-7 civarında olması önerilmiştir.⁴²²

Bursa vilayetinde faaliyet gösteren çeşitli iş kollarına ilişkin raporlarda da benzer bilgilere yer verilmiştir. Üreticiler, ağırlıklı olarak %5-7 faizle uzun vadeli kredi sağlayacak bir milli bankaya ihtiyaç duyulduğu konusunda ortak görüş bildirmişlerdir.⁴²³

Bursa vilayetiyle ilgili raporlarda, şehirde uygulanan faiz oranlarının Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığı da görülmektedir. Örneğin, ipek işletmeleri tarafından hazırlanan raporda ipek fabrikatörü Mösyö Aleksandr Brot, bankaların %15-18 arası faiz ve komisyon uygulayarak kredi verdiklerini ve bunun karşılık kefaletli müteselsil yöntemiyle sağlandığını ifade etmiştir.⁴²⁴ Brot, bu bilgilerin ardından Avrupa'daki kredi faiz oranlarına da değinmiş; aktardığına göre Fransa'da üç aylık poliçe için yıllık faiz ve iskonto oranı %3,5, İngiltere'de %5,5, İtalya'da ise %6'dır.⁴²⁵

4.4.4. 1931 Birinci Ziraat Kongresi: tarım finansmanı ve faiz politikaları

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye tarımını olumsuz yönde etkilemiştir. Devlet, tarımda yaşanan güçlükleri daha iyi anlayabilmek amacıyla, bütün tarım kesimlerini temsil edecek bir girişime ihtiyaç duymuştur. Bu doğrultuda, 1931 yılında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından ülkenin tarımsal sorunlarını belirlemek ve çözüm önerileri geliştirmek amacıyla Birinci Ziraat Kongresi toplanmıştır.⁴²⁶

Cemiyet üyelerinin beyanatlarına göre, 1930 yılında düzenlenen Sanayi Kongresi olumlu sonuçlar vermiş, bu durum, Ziraat Kongresi'nin toplanmasına zemin

⁴²¹ Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi 1887 Murabaha Nizamnamesi ile kabul edilen %9 faiz oranı Cumhuriyet dönemi boyunca da uygulanmış, mahkeme davalarında bu oran yasal faiz olarak verilen kararlara kaynaklık etmiştir. Bu noktadan hareketle araştırılan dönemde yasal faiz oranlarının var olduğu, buna rağmen liberal bir dönem olduğu için bankaların belli bir serbestiyet içinde hareket edebildikleri görülmektedir. Buna ek olarak bütün bankaları bağlayıcı kararlar alan kurumların eksikliği de bankaların tam bir serbestlik içinde hareket etmelerini sağlayan önemli bir faktör olmuştur.

⁴²² Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.523

⁴²³ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.523,527,528, 537, 539

⁴²⁴ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.545-546

⁴²⁵ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, s.546

⁴²⁶ Türkan Çetin, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye'nin Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt:2, Sayı:6, 1996, s.215

hazırlamıştır.⁴²⁷ Birinci Ziraat Kongresi'nin hazırlıkları 1930 yılının Eylül ayında başlatılmış ve 5 Ocak 1931'de kongre düzenlenmiştir. Kongreye katılacak delegeler, Ziraat Odaları tarafından belirlenmiştir.⁴²⁸

Kongrede, ülke tarımını ilgilendiren her konuda tartışma ve öneri ortamı oluşturulmuş; pek çok konu⁴²⁹ üzerinde durulmuş ve raporlar sunulmuştur. Ziraat Odaları, çiftçilerin açıklanan gündem maddeleri çerçevesinde hazırlık yapmalarını sağlamak amacıyla mahalli kongreler düzenlemekle görevlendirilmiştir. Kongreyi düzenleyen Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, raporların bilimsel nitelikte olmasına özen gösterilmesini istemiştir.⁴³⁰

1931 Birinci Ziraat Kongresi'nde tartışılan başlıklar arasında Zirai Kredi konusu, önemli bilgiler içermektedir. Kongrede kredi faizlerine de yer verilmiş olmakla birlikte, daha önceki bölümde bu konuya ilişkin gerekli bilgilendirme yapıldığından, burada kredi üzerine hazırlanan encümen raporu ve Tarım Kredi Kooperatifleri'ne ilişkin raporlara genel hatlarıyla değinilmiştir.

Encümen raporuna göre, 1931 yılında yapılan kongrede, mal veya para üzerinden verilen tefeci kredilerinin aylık %3-12, yıllık ise %36-150 arasında değiştiği, ağırlıklı olarak ise %50-80 seviyelerinde gerçekleştiği belirtilmiştir.⁴³¹ Raporda tarıma verilen kredilerin kısa vadeli olduğu ve üretim amaçlı kullanıldığı vurgulanmış; arazi ıslahı ve benzeri amaçlarla uzun vadeli kredilerin gerekli olduğu ifade edilmiştir.

⁴²⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA) 490 - 1 - 0 - 0 / 1 - 4 - 3 - 4

⁴²⁸ Çetin, s. 215-216

⁴²⁹ Bu konular:

- 1) İstihsal(Üretim) şartları
- 2) Zirai kredi
- 3) Zirai vergiler
- 4) Fiyat teşekkülü(Oluşumu)
- 5) Satış teamülleri
- 6) Standart ve ambalaj meseleleri
- 7) Zirai teşekküller(Oluşumlar)
- 8) Zirai asayiş
- 9) Zirai tahsil ve zirai neşriyat
- 10) Nakliye tarifeleri
- 11) İktisadi yollar
- 12) Muafiyetler ve teşvikler
- 13) Zirai kanunlar
- 14) Hayvancılık
- 15) Umumi meseleler olarak sıralanmıştır., Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA) 490 - 1 - 0 - 0 /

1 - 4 - 3 - 7 aktaran Çetin, s.216

⁴³⁰ Çetin, s.216

⁴³¹ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s.2464.

Encümen raporu, Ziraat Bankası'nın zirai kredi haricinde ticari işlemler yürütmesine yönelik eleştirilere karşı çıkarak, bankanın ticari işlemleri, zirai kredi alanında kullanılamayan fonlarla yürüttüğünü belirtmiştir.⁴³² Ayrıca, bankanın kredi faiz politikaları, özellikle faiz oranları bakımından zaman zaman tartışma konusu olmuş, fakat kooperatifler ve ortaklarına uygulanan faiz oranlarının genel piyasa koşulları göz önünde bulundurulduğunda makul olduğu vurgulanmıştır. Encümen, bu görüşünü desteklemek için komşu devletlerin Ziraat Bankaları tarafından uygulanan faiz oranlarını örnek göstermiştir. Rapora göre, Bulgaristan Ziraat Bankası, Zirai Kredi Kooperatiflerine %12 faizle kredi sağlamakta, kooperatifler ise bu krediyi üyelerine %15 faizle kullandırmaktadır.

Rapor, Ziraat Bankası'nın görev yapısı gereği kâr etmesinin zor olduğunu; bankanın sadece kendi sermayesiyle değil, dış kaynaklardan %8'e kadar faizle topladığı mevduatla da çalıştığını belirtmiştir. Bankanın kamu kurumu niteliği ve geniş teşkilat yapısı nedeniyle kâr getirmeyen bölgelerde de hizmet sunmak zorunda olması, maliyetleri artıran bir faktör olarak raporda vurgulanmıştır. Bu nedenle, faiz oranlarının daha da düşürülmesinin bankanın zarar etmesine ve uzun vadede sermayesinin erimesine yol açabileceği; böyle bir durumun ise çiftçiye destek amacını zedeleyebileceği ifade edilmiştir.

Encümen raporu, özellikle uzun vadeli kredi gerektiren arazi ıslahı gibi büyük tarımsal yatırımlar için kredi faizlerinin düşük olması gerektiğini belirtmiş ve yüksek faiz yükü altında çiftçilerin bu tür girişimlerde bulunmasının pratikte mümkün olmadığını savunmuştur.⁴³³

Raporda, yalnızca Ziraat Bankası'nın değil, çiftçiye borç veren diğer kişi veya kurumların (örneğin tüccar, tefeci, özel bankalar) da aynı şartlarda borç ertelemesine gitmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ziraat Bankası borçları ertelediğinde diğer alacaklılar bunu yapmazsa çiftçi yine zorluk yaşayacaktır. Bu nedenle hükümetten, genel ve uyumlu bir borç erteleme düzeni kurulması talep edilmiştir.⁴³⁴

Kongrede Zirai Kredi Kooperatifleri'nin faaliyetleri de ele alınmıştır. Hazırlanan raporlar, kooperatifçilik kısmında belirtilen bilgiler çerçevesinde değerlendirilmiş, ek olarak kooperatiflerden borç alınma usulleri detaylı şekilde incelenmiştir. Raporda, şehir ve kasaba merkezli kooperatiflerin, ortaklarından ve ortak olmayan kişilerden, %7'yi

⁴³² Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s.2470

⁴³³ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s.2472

⁴³⁴ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s.2474

aşmamak kaydıyla mevduat kabul edebileceği belirtilmiş; bu uygulamanın, söz konusu bölgelerde kooperatiflerin finansman kaynaklarını çeşitlendireceği ifade edilmiştir.⁴³⁵

4.5.Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının Kuruluşu ve Faiz Politikası

4.5.1. Osmanlı Devleti'nde merkez bankası kurma girişimleri

Türkiye'de merkez bankası kurma fikri, Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır.⁴³⁶ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk bankanın ortaya çıkmasının temel nedeni, Osmanlı parasının istikrarsızlığı nedeniyle dış ödemeler dengesinin sürekli olarak bozulma eğiliminde olmasıydı.⁴³⁷ Osmanlı Devleti, dış ödemeler dengesini istikrara kavuşturmak amacıyla, Osmanlı lirası ile İngiliz Sterlini arasındaki kuru sabit tutmayı birincil hedef olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda, dönemin finansal aktörlerinden olan sarrafların desteği alınmış ve Fransız sermayesiyle kurulan Bank-ı Dersaadet (Dersaadet Bankası) ortaya çıkmıştır. Ancak, 1848'de Fransa'da patlak veren devrim hareketleri, bu bankanın mali yapısını olumsuz etkilemiş ve bankayı iflasa sürüklemiştir. Banka, Kırım Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce faaliyetlerine son vermiştir. Tüm bu siyasi ve ekonomik zorluklara rağmen, Bank-ı Dersaadet, Osmanlı parasının İngiliz Sterlini karşısında görece bir istikrar kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.⁴³⁸

Bank-ı Dersaadet'in kapanmasının ardından, Osmanlı parasının İngiliz Sterlini karşısındaki değeri sterlin lehine yükselmiştir. Bu durum, yeni bir bankanın kurulması gerektiğini gündeme getirmiş ve sonuçta İngiliz sermayeli Bank-ı Osmani (Ottoman Bank) ortaya çıkmıştır. Bankanın merkezi Londra'da bulunuyordu. Kuruluşundan yedi yıl sonra, Bank-ı Osmani, Bank-ı Osmanii Şahane adını alarak bir merkez bankası statüsü kazanmıştır.⁴³⁹ Bu yeni banka, Osmanlı Merkez Bankası olarak İstanbul'da faaliyet göstermeye başlamış ve imtiyaz süresi 30 yıl olarak belirlenmiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s.1938

⁴³⁶ Özellikle Tanzimat sonrasında sarrafların rollerinin bankalarca üstlenilmesiyle para ve kredi alanlarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Kurulan bankaların sermayeleri, sarraflar, yabancı girişimciler ve devletin bankalar lehine koyduğu yeni kurallardan oluşmaktaydı.”, Tekeli ve İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, s.52

⁴³⁷ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 3. Baskı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 1997, s.53

⁴³⁸ Tekeli ve İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s.53-54

⁴³⁹ Tekeli ve İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s.54-55

⁴⁴⁰ Tekeli ve İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s.57

Bank-ı Osmanii Şahane, kuruluşuyla birlikte geniş yetkilerle donatılarak, her türlü bankacılık işlemini yürütme yetkisine sahip olmuştur. Osmanlı hükümeti, bankaya tanınan imtiyaz süresi boyunca, bu yetki alanına giren faaliyetlere müdahale etmeyeceğine dair garanti vermiştir. Banka, devlet hazinesinin işlerini yürütme sorumluluğunu da üstlenmiş ve bu çerçevede devlet gelirlerinin tahsilatı ile hazinenin banka aracılığıyla gerçekleştirdiği havalelerin ödemeleri bankanın görevleri arasında yer almıştır. Ayrıca, banka hazine bonolarını iskonto etme yetkisini de üstlenmiş ve bu işlemler için %6 oranında iskonto faizi uygulanması kararlaştırılmıştır. Banka, iç ve dış borçların faiz ve anapara ödemelerini gerçekleştirme yükümlülüğüyle de sorumlu tutulmuş; karşılığında %0,5 oranında komisyon alma hakkı tanınmıştır. Devlet, bankanın karından herhangi bir pay talep etmeyi kabul etmiştir. Taraflar arasında çıkacak uyuşmazlıklarda, devlet-banka ilişkilerinde hakem heyeti, banka ile üçüncü şahıslar arasındaki uyuşmazlıklarda ise Osmanlı mahkemeleri yetkili kılınmıştır.⁴⁴¹

İkinci Meşrutiyet dönemi, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında, dış borçlanma, para politikası ve kambiyo denetimine ilişkin uygulanan politikaların neden olduğu sorunlar, devleti ulusal bir merkez bankası ve ulusal bir bankacılık sistemi kurmaya yönlendirmiştir.⁴⁴² Bu süreçte, maliye bakanı Cavit Bey önemli bir rol oynamıştır. İttihatçıların milli ekonomi politikası çerçevesinde başlatılan ulusal bir banka kurma çabaları, Cavit Bey'in liderliğinde, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın kurulmasıyla sonuçlanmıştır.⁴⁴³

Maliye Bakanı Cavit Bey, 1918 yılı bütçe görüşmelerinde, Osmanlı Bankası'nın devlet bankası olma ayrıcalığının 1924 yılında sona ermesinin ardından, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın bu pozisyonu devralacağına dair ümidini dile getirmiştir.⁴⁴⁴

Kuruluşunun ilk yıllarında başarılı olan banka, Birinci Dünya Savaşı sonrasında siyasi desteğini kaybetmiştir. Ancak, varlığını sürdürmüş ve Kurtuluş Savaşı'nın ardından güçlü bir mali yapıyla faaliyetlerine devam etmiştir. Banka, savaş sonrasında kurulan

⁴⁴¹ Tekeli ve İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s.58

⁴⁴² Tekeli ve İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s.136

⁴⁴³ Tekeli ve İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s.141

⁴⁴⁴ Tekeli ve İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s.147

Türkiye İş Bankası'na örnek olmuş ve 1927 yılında Türkiye İş Bankası ile birleşme yoluna gitmiştir.⁴⁴⁵

4.5.2. 1923-1930 arası dönemde merkez bankası kurma girişimleri

1923–1930 yılları arasındaki ekonomik koşullar, Türkiye'nin merkez bankası kurma açısından elverişli olmadığı bir dönemi işaret etmektedir. Ayrıca, Düyun-u Umumiye İdaresi'ne taraf olan devletlerle olan diplomatik ilişkilerde hassas bir tutum izlenmesi gerekliliği ve Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası örneğinde olduğu gibi hazırlıksız atılan adımların başarısızlıkla sonuçlanma olasılığı, merkez bankası kurulması sürecinin gecikmesine yol açmıştır.⁴⁴⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde, Osmanlı Devleti'nden miras kalan dış borçlar ile Tekâlif-i Milliye Emirleri çerçevesinde halktan alınan gönüllü katkıların geri ödenmesi, devletin mali yükünü artıran önemli bir etken olmuştur.⁴⁴⁷ Bu borç yükünü karşılamakta yaşanan güçlükler, yabancı devletlerin ve uluslararası şirketlerin Türkiye'ye kredi verme konusunda temkinli yaklaşımlarına neden olmuştur. Uzun süre dış kaynak bulamayan Türkiye, ilk dış kredisini kibrit tekelinin devri karşılığında The American-Turkish Investment Corporation (Amerikan-Türk Yatırım Şirketi)'nden almış ve bu kapsamda 10 milyon dolar temin etmiştir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte yapılan bu ilk dış borçlanma, ilerleyen yıllarda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluş finansmanında kullanılmıştır.⁴⁴⁸

Gerçekte, merkez bankası kurma fikri ilk olarak 1923 tarihli Türkiye İktisat Kongresi'nde gündeme gelmiş ve bu konu kongreye sunulan raporlarda dile getirilmiştir. Ancak, kongrede bu fikir netlik kazanamamıştır.⁴⁴⁹

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden miras kalan dış borç yükümlülüklerini üstlenmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde savaşın yarattığı sosyoekonomik dönüşümler, özellikle

⁴⁴⁵ Tekeli ve İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s.148

⁴⁴⁶ Hasan Kazdağlı, "T.C Merkez Bankası'nın Kuruluş Tarihçesi ve 1934-1938 Dönemindeki Para Politikası'nın Var Yöntemiyle Analizi", H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, 1996, s.33

⁴⁴⁷ Tekeli ve İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s.178-179

⁴⁴⁸ Tekeli ve İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s.180

⁴⁴⁹ Tekeli ve İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s.246-247

nüfus yapısında ciddi değişimlere neden olmuştur. Ticaret ve finans dünyasında etkin rol oynayan Ermeni ve Rum azınlıkların büyük ölçüde ülkeden ayrılması, ekonomik yapının yeniden şekillendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, devlet ticaretin sürdürülebilirliğini sağlamak ve ekonomik canlılığı artırmak amacıyla yerli girişimcileri ve tüccarları desteklemeyi öncelikli bir politika haline getirmiştir. Bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için güçlü ve işlevsel bir kredi ve bankacılık sistemine duyulan ihtiyaç belirgin biçimde ortaya çıkmıştır. Ulusal sermayeye dayalı bir iş dünyasının oluşabilmesi, ancak yerli bankacılık yapılarının kurulmasıyla mümkün olabilecekti. Bu süreç, İttihat ve Terakki dönemiyle başlatılan millî bankacılık girişimlerinin devamı olarak hayata geçirilebilirdi.⁴⁵⁰

Cumhuriyet'in ilk yıllarında bankacılık sektörünün yapısını şekillendiren temel gelişmeler, 1924–1926 yılları arasında Türkiye İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası ile Emlak ve Eytam Bankası'nın kurulması, Osmanlı Bankası'nın ayrıcalıklı statüsünün uzatılması ve Ziraat Bankası'na yeni bir yasal çerçeve kazandırılması olmuştur.⁴⁵¹

Bu dönemde merkez bankasının kuruluşuna yönelik çabalar özellikle 1926 yılından sonra yoğunlaşmıştır. Türkiye'nin ihracatının üçte birini oluşturan ve yabancı bankaların Türkiye'ye kredi verirken teminat olarak gösterdiği tütün fiyatlarındaki düşüş, fiyat dengesini bozmuş ve kredi darboğazına yol açmıştır. Türk lirası ile ithalatta kullanılan İtalyan lirasındaki fiyat dalgalanmaları, Türk ihracatçıları tarafından şikayet konusu olmuştur. Son olarak, Dünya Ekonomik Bunalımı ile gelen ekonomik dalgalanmalar, milli kredi kurumları ve genel olarak bir merkez bankası kurulması fikrini desteklemiş ve bu yöndeki girişimler hız kazanmıştır.⁴⁵²

Merkez bankası kurulacağına dair ilk resmi açıklama, 5 Kasım 1927 tarihinde, Üçüncü İsmet İnönü Hükümeti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunan hükümet programında yapılmıştır. 1929 yılında patlak veren dünya ekonomik bunalımı, Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiş ve merkez bankası çalışmalarını hızlandırma ihtiyacını doğurmuştur. Bu doğrultuda hükümet, Almanya Reichsbank Genel Müdürü Dr. Hjalmar

⁴⁵⁰ Tekeli ve İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s.162-163

⁴⁵¹ Tekeli ve İlkin, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, s.187

⁴⁵² Tekeli ve İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, s.130-131

Schacht'ı danışman olarak Türkiye'ye davet etmiş, ancak Schacht yoğun programı nedeniyle yerine yardımcısı K. Müller'i önermiştir.⁴⁵³

Müller'in hazırladığı rapor, Türkiye'nin mevcut ekonomik durumu ile bağımsız bir merkez bankası kurma koşullarının uygunluğunu değerlendirmiştir. Raporda, merkez bankası kurulması için gerekli temel kriterler; yüksek üretim düzeyi, dış ticaret dengesini sağlayan bir ödemeler bilançosu ve ekonomik dalgalanmalara dayanıklı bir kamu maliyesi olarak tanımlanmıştır. Türkiye'de bu unsurların henüz yeterince mevcut olmadığı vurgulanarak, kısa vadede merkez bankası kurulmasının uygun olmadığı görüşü dile getirilmiştir.

Dr. Schacht ise raporuna eklediği değerlendirmede, para değerinin korunması için bir merkez bankasına ihtiyaç duyulmadığını belirtmiş, ancak ekonomik iyileşme programlarının başarıyla uygulanmasının ardından bir merkez bankasının hızla kurulmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Ocak 1930'da Maliye Bakanlığı'na sunulan bu rapor, aslında çok önceden merkez bankası kurma kararı almış olan hükümetin beklentilerini karşılamamıştır. Bunun sonucunda, Türkiye dış uzman desteğiyle merkez bankası kurma çalışmalarını sürdürmeye devam etmiştir.⁴⁵⁴

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, Türkiye'de özellikle yerel ölçekte faaliyet gösteren bankaların iflaslarıyla derin bir etki yaratmıştır. 1926 ile 1929 yılları arasında, pek çok yerel banka mali kriz nedeniyle faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Bu finansal çöküşün başlıca sebepleri, tarıma dayalı kırsal ekonominin, doğal afetler (özellikle kuraklık) nedeniyle üretim kayıpları yaşaması ve küresel ekonomik daralmanın etkisiyle tarım ürünleri fiyatlarında meydana gelen ciddi düşüşlerdir.

Bu olumsuz ekonomik koşullar, çiftçilerin yerel bankalardan aldıkları kredileri geri ödeme kapasitelerini zayıflatmış; borçların geri ödenememesi, sermaye yapıları zayıf olan küçük bankaların mali dengesini bozmuştur. Sonuç olarak, bu dönemde kırsal ekonominin kırılganlığı ile bağlantılı olarak pek çok yerel banka iflasa sürüklenmiş ve Türkiye'de bankacılık sektörü ciddi bir sınavdan geçmiştir.

Hükümet, yaşanan ekonomik bunalım karşısında paranın istikrarını sağlamak ve bankacılık sektöründeki bozulmayı gidermek amacıyla bir dizi yasal düzenlemeye başvurmuştur. Aynı zamanda, 1927 yılında başlatılan merkez bankası kurma girişimleri bu süreçte hız kazanmıştır. Merkez bankası çalışmalarının tamamlanması sürecine kadar,

⁴⁵³ Kazdağlı, s.33-34

⁴⁵⁴ Kazdağlı, s.34

bankacılık sisteminde oluşabilecek boşluğu gidermek için, ilgili kurumun bazı görevlerini üstlenecek bir *Bankalar Konsorsiyumu* oluşturulmuştur.⁴⁵⁵

Konsorsiyum, bazı noktalarda başarılı olmuş, bazı noktalarda ise başarısızlıkla karşılaşmıştır. Bankalar Konsorsiyumu, Türk lirasının değerini korumaya yönelik politikalar izlemiş; hükümetin ithalata getirdiği kısıtlamalar, 1929 sonrasında dış borç transferlerinin durdurulması ve İtalya ile Sovyetler Birliği'nden sağlanan kısa vadeli krediler, izlenen politikaların uygulanmasında kolaylaştırıcı unsurlar olmuştur. Ancak, döviz talebinin artmasına rağmen, konsorsiyumun elinde yeterli miktarda Türk lirası bulunmaması, döviz piyasasına müdahaleyi sınırlayan bir faktör oluşturmuştur. Döviz arzının artması durumunda bu dövizlerin piyasadan satın alınacak yerel para kaynağının yetersizliği, müdahalelerin etkinliğini azaltmıştır. Buna karşılık, döviz talebinin arttığı ve Türk lirasının değer kaybettiği dönemlerde yapılan döviz satışları sonucunda elde edilen Türk lirasının piyasada bloke edilememesi, para arzının daraltılmasını ve döviz talebinin frenlenmesini engellemiştir. Bu yetersizliklerin yarattığı parasal istikrarsızlığı gidermek amacıyla, 25 Eylül 1930 tarihinde çıkarılan bir düzenleme ile hükümete ve dolaylı olarak konsorsiyuma, yalnızca altın ya da altına çevrilebilir döviz karşılığında para ihraç etme yetkisi verilmiştir.⁴⁵⁶

4.5.3. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşu ve faaliyetleri

Devlet bankası kurulması ve dış borç meselelerinde İtalya'dan destek sağlanması amacıyla, bu ülkenin eski bakanlarından Kont Volpi'den yardım talep edilmiştir. Volpi'den beklenenler arasında, Düyun-u Umumiye ile olan ilişkilerin yeniden düzenlenmesi, bu kurumun merkez bankası kurulması sürecine engel teşkil etmemesinin sağlanması ve İtalya'dan kredi temin edilmesi gibi stratejik başlıklar yer almaktaydı. Kont Volpi, Türkiye'de bir devlet bankasının kurulmasının gerekli olduğuna dair olumlu bir rapor sunmuş; böylece Türkiye, Düyun-u Umumiye İdaresi'ne taraf ülkelere biri olan İtalya'dan bu yönde destek almayı başarmıştır.⁴⁵⁷

Kont Volpi'nin merkez bankasının kurulmasına ilişkin olumlu değerlendirmesi sonrasında, bu alandaki hazırlık süreci hız kazanmıştır. Merkez bankasına dair yasa tasarısının hazırlanması uzun bir zaman almış; tasarı tamamlandıktan sonra hem yerli

⁴⁵⁵ Yay, s.300-301

⁴⁵⁶ Yay, s.301-302

⁴⁵⁷ Kazdağlı, s.34

bankaların görüşleri alınmış hem de yabancı uzmanların değerlendirmelerine başvurulmuştur. Tasarının incelenmesi görevi, geçmişte Ziraat Bankası'nda görev yapmış olması nedeniyle Türkiye'yi yakından tanıyan Lozan Üniversitesi profesörlerinden Leon Morf'a verilmiştir.

Prof. Morf, hükümetin hazırladığı tasarıda yer alan bazı maddelere itirazda bulunmuştur. Özellikle, yabancı bankalar ve şirketlere hisse senedi alma zorunluluğu getirilmesini ve daha önce çıkarılmış kâğıt paraların, merkez bankası tarafından basılacak yeni banknotlarla aynı kategoride değerlendirilmesini eleştirmiştir. Ona göre, zorunlu hisse satışı bankanın itibarını zedeleyebilir ve para değerinin düşmesine neden olabilirdi. Ayrıca, mevcut kâğıt para ihracının devletin sorumluluğunda kalması gerektiğini ve merkez bankasının yalnızca altına dayalı banknot ihraç etmesi gerektiğini önermiştir.

Öte yandan, o dönemde Türkiye'de bulunan Fransız iktisatçı Prof. Charles Rist, Prof. Morf'un önerdiği ikili para sistemine karşı çıkmıştır. Rist, tedavüldeki tüm paranın Merkez Bankası'nın yetkisine bırakılmasının daha uygun olacağını savunmuştur. Ayrıca, sermaye temininde yaşanan zorluklar nedeniyle, tasarıda öngörülen 25 milyon liralık banka sermayesinin 15 milyona düşürülmesini önermiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası yasa tasarısı, bu iki uzmanın değerlendirme ve eleştirileri doğrultusunda yeniden şekillendirilmiş⁴⁵⁸ ve 26 Mayıs 1930 tarihli İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) toplantısında Meclis'e sunulmasına karar verilmiştir.⁴⁵⁹

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 11 Haziran 1930 tarihinde kabul edilen ve 30 Haziran 1930 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 1715 sayılı yasa ile kurulmuştur. Banka, ilgili kanunun 1. maddesinde belirtildiği üzere, Türkiye'de banknot ihracı yetkisini tek başına elinde bulundurmak üzere anonim şirket statüsünde kurulmuştur. Bankanın banknot ihraç imtiyazı 30 yıl olup, bu sürenin dolmasına 5 yıl kala ilgili imtiyaz uzatılabilecektir.⁴⁶⁰

İlgili kanunun 2. maddesinde ise bankanın kuruluş amaçları sıralanmıştır. Buna göre, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, ülke ekonomisinin gelişimine katkı sağlamak amacıyla kurulmuş olup, görev ve sorumlulukları şu şekilde belirlenmiştir:

1. İskonto oranlarını belirlemek, para piyasasının işleyişini ve para dolaşımını düzenlemek,

⁴⁵⁸ Kazdağlı, s.34-35

⁴⁵⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2 / 11 - 37 - 11

⁴⁶⁰ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930

2. Hazine işlemlerini yürütmek,
3. Hükümetle iş birliği içinde, Türk para biriminin gelecekteki istikrarını temin etmeye yönelik gerekli tüm önlemleri almak.⁴⁶¹

Ayrıca kanunun 3. maddesiyle, bankanın merkezinin Ankara'da bulunacağı, genel kurul ve yönetim kurulu toplantılarının da Ankara'da gerçekleştirileceği hükme bağlanmıştır.⁴⁶²

1715 sayılı kanuna göre bankanın sermayesi 15 milyon lira olarak belirlenmiştir. Banka sermayesi, hisse senetleri dört farklı sınıfa ayrılmıştır. A sınıfı hisse senetleri hazineye tahsis edilmiştir ve bu sınıf, toplam sermayenin %15'ini aşamaz. B sınıfı hisse senetleri, Türkiye'de faaliyet gösteren milli bankalara ayrılmıştır. C sınıfı hisse senetleri, banka sermayesinin %10'u ile sınırlı olup, milli bankalar dışındaki bankalar ile imtiyazlı şirketlere tahsis edilmiştir. Son olarak, D sınıfı hisse senetleri Türk Ticaret Kurumları ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan gerçek ve tüzel kişilere aittir.⁴⁶³

Merkez Bankası ile tesis edilen sistemin, çeşitli toplumsal kesimlerin talepleri ve gelişen olaylar doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. Bankanın devletle olan ilişkileri, özellikle ticaret bankalarının beklentileri ve talepleri doğrultusunda belirlenmiştir. Hükümete tahsis edilen hisse senetlerinin toplam sermayenin %15'ini geçmemesi hususu, hem yerli bankaların hem de banka yapısına dair çeşitli raporlar hazırlayan yabancı uzmanların, devlet ile Merkez Bankası arasındaki ilişkilere yönelik vurgu ve kaygılarının etkisini göstermektedir. Bu durum, devletin Merkez Bankası üzerindeki denetimini sınırlayarak bir denge oluşturma çabasıyla özel sektörün menfaatlerinin korunmasına yönelik hassasiyetin bir yansımasıdır.⁴⁶⁴

Kazdağlı'nın aktardığına göre, 1715 sayılı yasa ile banka, devletin hazinedarlık görevini üstlenmiştir. Bu kapsamda, devletin hem yurt içi hem de yurt dışı ödemeleri ile

⁴⁶¹ “Memleketin iktisadî inkişafına yardım gayesile tesis olunan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının vazifesi aşağıda gösterilmiştir:

1 - İskonto fiatını tesbit ve para piyasasını ve tedavülünü tanzim etmek;

2 - Hazine muamelelerini ifa etmek;

3 - Hükümetle müştereken Türk evrakı nakdiyesinin müstakbel istikrarına matuf bütün tedbirleri ittihaz eylemek.”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930

⁴⁶² Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930

⁴⁶³ Kazdağlı, s.35; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930, Md. 21,22,23,24,25,26,27,28,29,30

⁴⁶⁴ Yay, s.303

para alım ve transfer işlemlerini yürütmekte, tüm hazine işlemlerini organize etmektedir.⁴⁶⁵ Ayrıca, Hazine ve inhisar (tekeli) idarelerine ait nakitler Merkez Bankası'na yatırılmaktadır. Merkez Bankası, devlet kurumları mevduatlarına faiz vermez. Özel mevduata verilecek faiz oranı ise %2'yi geçemez.⁴⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, diğer merkez bankalarında olduğu gibi iskonto ve reeskont işlemleri gerçekleştirebilmekte,⁴⁶⁷ tahvil ve altın karşılığı bankalara avans sağlayabilmektedir.⁴⁶⁸ Banka, banknot çıkarma ve devlet mevduatını tutma yetkisi sayesinde, özel mevduat toplama faaliyetlerine yönlendirilmemiş ve bu sayede diğer ticari bankalarla rekabet içine girmemiştir. Bu durum, bankanın bankalar üzerinde üstün ve ayrıcalıklı bir konumda kalmasını sağlamıştır.

İlgili kanunun 50. maddesi kapsamında, banka yönetim kurulu; bankanın kabul edeceği nitelikteki senetler ile ticari belgeler için uygun iskonto oranlarını, ayrıca devlet tahvilleri karşılığında sağlanacak avanslara uygulanacak faiz oranlarını belirleme yetkisine sahiptir. Yönetim kurulu, gerektiğinde bu oranlarda değişiklik yapma inisiyatifine de sahiptir. Belirlenen oranlar, Türkiye Cumhuriyeti genelinde geçerlidir ve bankanın merkez teşkilatı ile şubeleri arasında herhangi bir farklılık söz konusu olmaksızın tek tip şekilde uygulanır.⁴⁶⁹

Yasa kapsamında, Merkez Bankası'nın faaliyet alanları belirli sınırlamalara tabi tutulmuştur. Bu sınırlamalar; bankanın karşılıksız kredi kullandırmaması ve avans vermemesi,⁴⁷⁰ hisse senetleri teminat gösterilerek avans açmaması, sermayeyi uzun süre bağlayan taşınmaz, maden, makine, mobilya ve taşıt alımı gibi yatırımlara ilişkin senet ve belgeleri reeskonta kabul etmemesi şeklinde sıralanabilir.⁴⁷¹ Ayrıca, bankanın, yasal düzenlemelerde açıkça belirtilenler dışında kendi adına ticari faaliyette bulunması veya başka şirket ve kurumlara ortak olması da yasaklanmıştır. Bununla birlikte, bankanın kendi hisse senetlerini satın alması veya portföyünde bulunan senetlerin vadesi dolduğunda

⁴⁶⁵ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930, Md. 34

⁴⁶⁶ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanununun Bazı Maddelerinin Tadiline ve Bu Kanuna Bazı Hükümler İlavesine Dair Kanun, (1932), T. C. Resmi Gazete, 2141, 6 Temmuz 1932, Md. 51

⁴⁶⁷ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930, Md.38

⁴⁶⁸ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930, Md. 35

⁴⁶⁹ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930

⁴⁷⁰ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930, Md. 42

⁴⁷¹ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930, Md. 44

bunları yenilemesi mümkün değildir.⁴⁷² Banka, alacaklarından dolayı mülkiyetine geçen taşınmazları ise en geç üç yıl içinde elden çıkarmak zorundadır.⁴⁷³

İlgili kanunun 74. maddesinde belirtildiği şekliyle, İskonto ve Kredi Komisyonu, Banka İdare Meclisi Başkanının başkanlığında toplanmakta olup, kurulun yapısı, İdare Meclisi tarafından seçilecek iki üye ile Genel Müdür ve Genel Müdür Yardımcısı dahil olmak üzere toplam beş kişiden oluşmaktadır. Bu komisyon, sürekli görevli bir organ olarak faaliyet göstermekte ve bankanın iskonto, reeskont ve faiz oranlarına ilişkin politikaları ile kredi uygulamalarını, ana sözleşme hükümleri ve İdare Meclisince belirlenen yetkiler çerçevesinde belirleyip düzenlemekle sorumludur.⁴⁷⁴

1715 sayılı yasanın 84. maddesine göre, Merkez Bankası, her hafta mali durumunu özetleyen bir bülten yayımlamakla yükümlüdür. Bu bülten, yalnızca Türkiye'deki resmî ve özel gazetelere değil, aynı zamanda yurtdışındaki emisyon (ihracat) bankalarına, menkul kıymet borsalarına, ticaret odalarına ve ilgili diğer kurumlara da iletilir. Bültende yer alan bilgiler şunlardır:

- Bankanın kasasındaki nakit varlıklar,
- Altın rezervlerinin toplamı,
- Altına dayalı döviz pozisyonu,
- Yurt içindeki ödemeye hazır senetlerin toplamı,
- Yurt dışındaki mevduatlar,
- Talep edilebilecek diğer değerler,
- Ödenmiş sermaye, ihtiyat akçeleri, dolaşımdaki banknot miktarı,
- Borçlar ve diğer yükümlülükler.⁴⁷⁵

İlgili yasanın 85. maddesinde ise yayımlanacak haftalık bültende, dolaşımdaki banknotların karşılığını oluşturan altın rezervlerinin oranının (yüzde cinsinden) açıkça

⁴⁷² Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930, Md.45

⁴⁷³ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930, Md. 46

⁴⁷⁴ “İskonto ve kredi encümeni, idare meclisi reisinin riyaseti altında ve idare meclisi tarafından intihap edilecek iki aza ile umum müdür ve umum müdür muavinininden müteşekkil olmak üzere beş azadan mürekkeptir. İskonto ve kredi encümeni daimî surette Bankanın iskonto, mükerrer iskonto ve faiz hatlerini ve kredi işlerini nizamnamei esasî veya idare meclisi tarafından tesbit edilecek salâhiyetler dahilinde tayin ve tanzim eder.”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930

⁴⁷⁵ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930

belirtilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, 85. maddede o dönemde geçerli olan iskonto ve faiz oranlarının da şeffaf bir şekilde yer alacağı belirtilmiştir.⁴⁷⁶

İlgili yasanın 86. maddesine göre, Merkez Bankası, iskonto, yeniden iskonto ve faiz oranlarında yaptığı değişiklikleri derhal Maliye Bakanlığı'na bildirecektir. Bu değişiklikler kamuoyuna duyurulmak üzere Resmî Gazete'de yayımlanacak ve aynı zamanda menkul kıymet borsalarında ilan edilecektir.⁴⁷⁷

Kanunun devamında, Maliye Bakanlığı'nın denetim yetkisine değinilmiştir. Buna göre, 87. maddeye göre, Maliye Bakanlığı (o dönemdeki adıyla Maliye Vekâleti), Merkez Bankası'nın tüm işlem ve hesaplarını dilediği anda denetleme hakkına sahiptir. Bu kapsamda, Bakanlık her türlü bilgi ve belgeyi bankadan talep edebilir ve Banka bu talepleri karşılamakla yükümlüdür.⁴⁷⁸

Çıkarılan ilgili yasa ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın, doğrudan bir devlet bankası olarak yapılandırılması yerine, kamu otoritesine karşı belirli ölçüde özerkliğe sahip bir anonim şirket modeli temelinde kurulması tercih edilmiştir. Bu yasal düzenleme ile Merkez Bankası'nın devletle olan ilişkileri, özel sektör bankalarının endişelerini azaltacak şekilde sınırlandırılmıştır. Özellikle, Hükümet adına tahsis edilen hisse oranının toplam sermayenin %15'ini aşmaması, banknot ihracının katı düzenlemelere tabi tutulması ve kamu kuruluşlarına ait mevduatların on yıl süreyle millî bankalarda kalmasına olanak tanınması gibi hükümler, söz konusu özerklik anlayışının pratikte nasıl şekillendirildiğini göstermektedir.

1715 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, dönemin uluslararası merkez bankacılığı eğilimlerinin izlerini taşımaktadır. Özellikle 1922 yılında düzenlenen Cenova Konferansı'nda ortaya konulan merkez bankacılığı ilkelerinin bu yasal düzenlemede etkili olduğu görülmektedir. Bu dönemde küresel ölçekte para istikrarını sağlama yönündeki artan çabalar, söz konusu yasanın birçok maddesinde karşılık bulduğu dikkat çekmektedir.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ “Neşredilecek olan bültende tedavülde bulunan banknotların karşılığını teşkil eden altın miktarının yüzde nisbeti ve iskonto ve faiz hatleri de vazıhan gösterilecektir.”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930

⁴⁷⁷ “Banka, iskonto, mükerrer iskonto ve faiz, hatlerini değiştirdikçe Maliye Vekaletini haberdar edecek ve keyfiyeti Resmî Gazete ile ilân ve borsalara talik eyleyecektir.”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930

⁴⁷⁸ “Maliye Vekaleti istediği anda bankanın her nevi muamele ve hesaplarını teftiş ve murakabe etmek hakkını, haizdir. Bu hususta her nevi malumat bankadan talep edilebilir.”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanunu, (1930), T. C. Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930

⁴⁷⁹ Kazdağlı, s.36

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) 1930 yılında kuruluşunun tamamlanması ve 1931 yılında faaliyete geçmesiyle birlikte, Banka'nın üstlendiği temel işlevler netlik kazanmıştır. İlk yıllarda TCMB'nin başlıca görevleri; Türk Lirası'nın değer istikrarını sağlamak, iç fiyat düzeylerinde dengeyi korumak, faiz oranlarını düşük seviyelerde tutmak ve para ile kredi arzını düzenlemek şeklinde belirlenmiştir. Ancak uygulamada, Banka'nın en fazla öncelik verdiği husus, Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısındaki değerinin korunması olmuştur.⁴⁸⁰

1715 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu'nun 1930 yılında yürürlüğe girmesi, merkez bankacılığın kurumsal yapısını oluşturarak faiz politikalarının teknik ve özerk bir zeminde belirlenmesini sağlamıştır. Kanunun 2. maddesinde Merkez Bankası'nın iskonto oranlarını tayin etme ve para piyasasını düzenleme görevleri açıkça belirtilmiş, böylece faiz politikalarının siyasi müdahalelerden uzak tutulması amaçlanmıştır. Özellikle 49. ve 50. maddelerle, Banka'nın iskonto ve senet mukabili avans işlemlerinde uygulanacak faiz oranlarını İdare Meclisi kanalıyla belirleyip ülke çapında standartlaştırması, merkezi bir faiz politikasının benimsendiğini göstermektedir. Ayrıca, 51. madde ile kamu mevduatına faiz ödenmemesi ve özel mevduat faizinin %2 ile sınırlandırılması, Merkez Bankası'nın kredi maliyetlerini dengeleyici ve genişlemeci baskıları kontrol edici bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Kanunun 42-45. maddeleri ise Banka'nın karşılıksız kredi vermemesi, ticari girişimlere katılmaması ve senetlere kefil olmaması hükmüyle, para politikası kararlarının mali çıkar çatışmalarından bağımsız olarak alınmasını güvence altına almaktadır. Bu bağlamda, 1715 sayılı Kanun, Türkiye'de faiz politikalarının modern iktisadi prensipler doğrultusunda belirlenmesi için kurumsal temelleri atmış ve mali sistemde öngörülebilirlik ile istikrarın esas alındığı bir dönemin başlangıcını temsil etmektedir.

Faiz politikası bağlamında, İskonto ve Kredi Encümeni (maddeler 74-75) faiz ve iskonto oranlarının belirlenmesi, değiştirilmesi veya düzenlenmesinden sorumlu olup, bu politika banka bünyesindeki özel bir kurul tarafından titizlikle denetlenmektedir. Faiz oranlarında yapılacak değişiklikler öncesinde Maliye Vekâletine (günümüzde Maliye Bakanlığı) bildirimde bulunulması zorunlu olup, söz konusu değişiklikler Resmi Gazete ve borsa ilanları aracılığıyla kamuoyuna duyurulmakta, böylece şeffaflık temin edilmektedir (madde 86). İdare meclisi ve encümen kararlarının kayıt altına alınması ve denetim

⁴⁸⁰ Kazdağlı, s.36-37

süreçlerinin işletilmesi, faiz ve kredi politikalarının hukuka uygun ve disiplinli bir şekilde yürütüldüğünü göstermektedir. Ayrıca, devletin, özellikle Maliye Bakanlığı'nın faiz oranlarının belirlenmesi ve değiştirilmesinde güçlü denetim ve onay yetkisine sahip olması, bu politikaların ekonomik ve siyasi hedeflerle uyumlu biçimde şekillenmesini mümkün kılmaktadır. Bunun yanı sıra, bankanın temettü dağıtımı ve genel faaliyetlerinde tasarruf ile ihtiyat akçelerine önem vermesi, finansal istikrarın korunmasına yönelik bir yaklaşımı yansıtarak, faiz politikasının sürdürülebilirlik ve risk yönetimi boyutlarını ortaya koymaktadır.

5. DEVLETÇİLİK DÖNEMİ FAİZ POLİTİKASI (1932-1938)

5.1.Devletçiliğe Geçiş

1929 sonrasında Türkiye’de, özellikle iç ve dış pazarlara daha yoğun biçimde yönelmiş bölgelerin tarımsal kesiminde ortaya çıkan ve kısa sürede kent ekonomisine de yansıyan ekonomik sıkıntılar, devlet öncülüğünde sanayileşme stratejisinin benimsenmesinde belirleyici bir etken olmuştur.⁴⁸¹ Boratav'a göre, 1929 yılında himayecilikle başlayan iktisadi politika değişikliği, 1932 yılından itibaren,⁴⁸² 1939 yılına kadar uygulanan devletçilik anlayışına dönüşmüştür.⁴⁸³

Atatürk’ün 30 Kasım 1930 ile Mart 1931 arasında gerçekleştirdiği üç aylık yurt gezisi, devletçiliğe geçişin önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu gezi sırasında Atatürk, ülkenin mevcut ekonomik koşullarını daha yakından gözlemleme fırsatı bulmuş ve ziyaret ettiği bölgelerde Ziraat Bankası’nın küçük tarım üreticilerine kredi vermediği, buna karşılık şehirdeki tüccarların kolaylıkla kredi alabildiği şikâyetlerini dinlemiştir. Bu kredilerin ise fahiş faiz oranlarıyla köylü üreticilerine borç olarak verildiği belirtilmiştir. Böylece köylünün, tefeci ve tüccarın egemenliği altında kaldığı ifade edilmiştir. Ayrıca, tarım ve kredi kooperatiflerinin yönetiminin de murabahacı tüccarların eline geçme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu dile getirilmiştir.⁴⁸⁴

Yurt gezisi sırasında Türkiye'nin ekonomik sorunları ve çözüm yolları tartışılmış, ekonomide radikal bir politika değişikliğinin gerekliliği anlaşılmaya başlanmıştır.⁴⁸⁵

Mustafa Kemal Atatürk, 1931 yılı Ocak ayında yurt gezisi sırasında yaptığı bir konuşmada ilk kez devletçilik ilkesini Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHP) resmî programı çerçevesinde açıkça dile getirmiştir. Atatürk, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın izleyeceği ekonomik politikanın temelini "devletçilik" olarak tanımlarken, bu yaklaşımın yalnızca bir siyasi tercih değil, aynı zamanda toplumsal bir gerçekliğin ifadesi olduğunu vurgulamıştır. Atatürk, halkın devletten çeşitli ihtiyaçlarını karşılamasını doğal bir hak olarak gördüğünü belirterek bunu "teban devletçiliği" olarak tanımlamış ve toplumsal bilinç ile parti programı arasında köklü bir uyum olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, devletçiliğin

⁴⁸¹ Pamuk, Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, s.188

⁴⁸² Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s.144

⁴⁸³ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s.137

⁴⁸⁴ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s.144-147

⁴⁸⁵ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s.150

sadece yukarıdan dayatılan bir politika değil, halkın tarihsel ve sosyolojik eğilimleriyle bütünleşmiş bir yaklaşım olduğu düşüncesi dile getirilmiştir.⁴⁸⁶

Söz konusu dönemde yalnızca iktisadi devlet işletmeciliğiyle sınırlı kalmayan, eğitim, sağlık ve emek alanlarını da kapsayan planlı devletçiliği savunan Kadro Hareketi (1931–1934), bu fikirlerini Kadro dergisi aracılığıyla kamuoyuna sunmayı ve siyasal karar alma süreçlerinde etkili olmayı hedeflemiştir. Hareket, yaşanan dönüşümün teorik savunuculuğunu yapmayı amaçlamış, devletin toplum üzerindeki düzenleyici ve dönüştürücü işlevini vurgulayan yazılarıyla, planlı kalkınma anlayışının fikri savunuculuğunu üstlenmiştir.⁴⁸⁷ Kadro dergisinde yayımlanan yazılar, devletçilik lehine görüşler çerçevesinde olmuştur.

Bir yazıda, Türkiye’deki tarımın ana karakterinin liberalizm ve bireysellik olduğu ifade edilmiştir. Bu yazıda, kendi menfaatini her şeyin önünde gören bireylerin toplumu kaosa sürüklediği belirtilmiş ve 1929’daki ekonomik buhran, bireysel çıkarların toplum çıkarlarının önüne geçtiği zaman ortaya çıkacak sorunlara örnek olarak verilmiştir.⁴⁸⁸ Derginin aynı sayısında yayımlanan bir diğer yazı, bu görüşü desteklemektedir. Yazıya göre, ulusal bir yapının inşası ve bu yapıyı hayata geçirecek olan devletin bakış açısından, bireyin başıboşluğu ve kuralsız bir düzende hareket etmesi, milli bütünlüğün sağlanması açısından geriye dönük bir durumu ifade eder. Bireyin özgürlüğü, milletle birlikte anlam kazanmakta; refah ise toplumsal birliğin içinde mümkün hale gelmektedir.⁴⁸⁹

Bir başka sayıda, Tör, devletçilik ilkesinin tarım sektöründe nasıl uygulanabileceğini tartışmıştır. Tör, Türkiye’deki tarımsal üretimin mevcut yapısını incelemiş ve tarımın kârlı olmamasının, bu sektörün yapısal özelliklerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Bu nedenle tarımın kârlı bir faaliyet alanına dönüşebilmesi için yapısal bir dönüşüm gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁹⁰ Tör’e göre, serbest ticaret, Türkiye’deki tarım üretimi açısından genellikle olumsuz bir etki yaratmıştır. Türkiye’deki bazı önemli ihraç mallarının ticareti, az sayıda yabancı ve Türk karşıtı zümre tarafından kontrol edilmekte ve bu zümre, Türk köylüsünün sırtından geçinmektedir.⁴⁹¹ Görüldüğü gibi Tör, özellikle 1923-1929 arasındaki dönemde

⁴⁸⁶ Hüseyin Yayman, “Türkiye’de Devletçilik Politikasının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, Sayıştay Dergisi, Sayı 36, 2000, s.96

⁴⁸⁷ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, 9. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1985, III, s. 368

⁴⁸⁸ Vedat Nedim Tör, “Ziraat Siyasetimizde Liberalizmden Devletçiliğe”, Kadro, Sayı:19, 1933, s.20-21

⁴⁸⁹ İsmail Hüsrev Tökin, “Milli Kurtuluş Devletçiliği”, Kadro, Sayı:19, 1933, s.31

⁴⁹⁰ Tör, “Devletçi Bir Ziraat Siyasetinin Ana Prensipleri”, s.17

⁴⁹¹ Tör, “Devletçi Bir Ziraat Siyasetinin Ana Prensipleri”, s.18

uygulanan politikaların tam karşıtı olan görüşler ileri sürmüş ve o dönemin ekonomik yapısını eleştirmiştir. Tör, devletçi bir tarım politikasının temel ilkelerinden birinin, üretimin kârlı hâle getirilmesi olduğunu savunmuştur.⁴⁹²

Bu bağlamda, devletçi anlayışa dayalı bir ziraat politikasında, tarım faaliyetlerinin bireysel bir uğraş olmaktan çıkarak, milletin ortak meselesi olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Tör'e göre, Türk tarımının geleceğini şekillendirecek olan aktör, birey değil; milletin yüksek menfaatlerini temsil eden ve bu çıkarları yönlendirme gücüne sahip olan devlettir.⁴⁹³

Tör aynı yazısında, tarım ve sanayi işbirliğinin önemine de değinmiş, devletçi bir ekonomi politikasında milli ziraatin, milli sanayiye ham madde sağlaması gerektiğini savunmuştur. Türkiye'deki mevcut sanayi üretiminde kullanılan ham maddelerin çoğunlukla dışarıdan ithal edildiğini belirterek, Türkiye'deki zirai üretimin sanayi kesiminin ham madde ihtiyacını karşılayacak teknik ve bilgiye sahip olmadığını ifade etmiştir. Tör, tarım sektöründeki teknik bilgi ve deneyimin kazanılmasında etkili olabilecek tek yönetsel yaklaşımın, devletin doğrudan müdahalesine dayanan devletçi politikalar olduğunu belirtmiştir.

Tör, Türkiye'deki sanayi üretiminin tarımsal ürünlere dayandığını ifade etmiş ve hammaddesi tarımdan gelen sanayi üretiminin seyrinin, tarımsal üretim seviyesine bağlı olduğunu savunmuştur. Bu nedenle üretim amacına uygun nitelikte ham madde sağlayamayan bir tarımsal yapıya dayanan sanayi faaliyetlerinin, diğer üretim koşulları ne denli elverişli olursa olsun, verimli ve sürdürülebilir bir şekilde işleminin zor olacağı belirtilmiştir.

Son olarak, Tör üretimin düzenlenmesinin yalnızca tarımsal açıdan değil, aynı zamanda sanayi sektörü bakımından da zorunlu olduğunu savunmuş ve bu düzenlemenin, millî ekonominin yapısal bütünlüğünün sağlanması açısından temel bir gereklilik olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, bu düzenleme, ekonomik sektörler arasındaki ilişkilerin kesintisiz ve uyumlu bir şekilde işlemesi için de önemlidir.⁴⁹⁴

Derginin başka bir sayısında, tarım-sanayi ilişkisine değinen Tör, geleneksel tarım anlayışının, modern üretim tekniklerine dayalı sanayileşme politikasına uyum sağlama

⁴⁹² Tör, "Devletçi Bir Ziraat Siyasetinin Ana Prensipleri", s.16

⁴⁹³ Tör, "Devletçi Bir Ziraat Siyasetinin Ana Prensipleri", s. 13-14

⁴⁹⁴ Tör, "Devletçi Bir Ziraat Siyasetinin Ana Prensipleri", s.18-19

konusunda zorluklar taşıdığını savunmuş ve planlı sanayinin, planlı tarımsal üretim gerektirdiğini belirtmiştir.⁴⁹⁵

Aydemir'e göre, 1930 sonrası dönemde devlet, toplum yararına, tamamen bir toplumsal kalkınma yerine, iktisadi kalkınmayı önceleyen bir düzenleme sürecine girmiştir. Bu süreç, devletin iktisadi siyasetinde önemli yankılar uyandırmış ve liberalizm fikri, bazı yönetici kadrolar arasında uzun süre suç ve vatan hainliğiyle özdeşleştirilmiştir.⁴⁹⁶

5.2. Türkiye’de Devletçilik Uygulamalarının Sektörel Etkileri

5.2.1. Tarım

Zarakolu'na göre, Büyük Buhran döneminde tarım ürünlerinin değer kaybetmesi, çiftçilerin Ziraat Bankası ve yerel esnafa olan borçlarını ödeyememelerine yol açmıştır. Bu durumda Ziraat Bankası, tarıma açtığı kredileri daraltmak zorunda kalmış ve alacaklarını tahsil etmek amacıyla çiftçilere beş yıl vadeli ödeme fırsatı sunmuştur. Ancak 1932 yılından itibaren, çiftçilerin borçlarını ürünle ödeme kabul edilmiştir. Bu uygulamadan istenilen sonuç elde edilemeyince, 1935 yılında yürürlüğe giren 2814 sayılı Türkiye Ziraat Bankası'nın İpotekli ve Müteselsil Kefaletli Ziraat Alacaklarının Taksitlendirilmesine Dair Kanun ile 1931 yılının sonuna kadar vadesi gelen Ziraat Bankası alacaklarının, %3 faiz oranı ile 15 yıl süreyle tahsil edilmesi hedeflenmiştir. Zarakolu'nun aktardığına göre, söz konusu kanun gereğince, banka kaybı her yıl devlet bütçesinden 1 milyon liralık ödenekle karşılanacaktır.⁴⁹⁷

Devletin tarım sektörüne müdahalesinin bir diğer önemli yönü, Tarım Kredi Kooperatiflerinin etkinleştirilmesi ve yaygınlaştırılması olmuştur. Bu yapılar sayesinde, devlet, tarım sektörünün ihtiyaç duyduğu krediyi temin etmeye çalışmış ve kayıt dışı kredi veren kişi ve kurumları etkisiz hale getirmeyi amaçlamıştır.

1930'ların ortalarından itibaren, kooperatifçiliği desteklemek amacıyla Ziraat Bankası, çiftçilerin borçlarını taksitlendiren 1935 tarihli 2814 ve 1937 tarihli 3186 sayılı

⁴⁹⁵ Tör, “Sanayi Planından Sonra Ziraat Planı”, Kadro, Sayı:35-36, 1934-1935, s.27

⁴⁹⁶ Aydemir, III, S.370

⁴⁹⁷ Avni Zarakolu, “1929-1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982, s.101

kanunları çıkarmış;⁴⁹⁸ bunun yanı sıra, kredi politikasında bazı değişikliklere gitmiş ve arazi karşılığında borç vermek yerine, ürün, senet ve tahvil karşılığı borç vermeye başlamıştır. Bu değişiklikler, küçük çiftçilerin desteklenmesi amacıyla yapılmış olsa da, Silier'e göre, mahalli bankaların etkisi ve küçük köylülerin senet ve tahvil gösterme durumlarının olmaması nedeniyle girişilen uygulamaların çiftçi lehine etkisi sınırlı olmuştur.⁴⁹⁹

Bu durumda küçük çiftçiler, ihtiyaç duydukları krediyi tefecilerden temin etmek zorunda kalmışlardır. Silier'e göre, 1930'lar boyunca murabahacılık (tefecilik) yoluyla, büyük toprak sahipleri ve tüccarlar hızlı bir sermaye artışı yaşamıştır. Murabahacı kelimesi, günlük dilde "vurgunculuk" ve "ihtikârcılık"⁵⁰⁰ ile eş anlamda kullanılmasının başlıca nedeni de, bu sermaye artışının olağanüstü hızla ve kısa sürede gerçekleşmiş olmasıdır.⁵⁰¹

1930'ların sonunda, Tarım Kredi Kooperatiflerinin sayısında önemli bir artış görülmüştür. Silier'e göre, 1929-1938 yılları arasını kapsayan dönemde, Ziraî Kredi Kooperatifleri sayısı 65'ten 586'ya kadar çıkmıştır. Bu kooperatiflerin yarısından fazlası ise ülkenin batısında ve Karadeniz'in fındık bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Silier, bu verilerden hareketle, kooperatiflerin daha çok ihracata dönük üretim yapılan bölgelerde yoğunlaştığını savunmuştur. Ayrıca, kooperatiflerin Ziraat Bankası ve diğer küçük yerel bankaların etkisinde gelişmesi, bu yapıların küçük ve orta ölçekli üreticilerin çıkarlarını gözetken kararlar almasını engellemiştir.⁵⁰²

1932 yılında kurulan ve önceleri Ziraat Bankası'na bağlı olan, daha sonra 1938 yılında bağımsız bir kamu kuruluşu olarak Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) adını alacak olan kurumsal düzenleme,⁵⁰³ dönemin diğer önemli gelişmelerindendir. 1932-1938 yılları arasında, Ziraat Bankası'nın hububat piyasasına yönelik alım-satım faaliyetleri, piyasa

⁴⁹⁸ Resmi Gazete, 24 Haziran 1934, sayı 3036, "Silier, ilgili kanunun Resmi Gazete'de yayımlanma tarihini 1934 yılı olarak belirtmiştir. Ancak yapılan taramalarda, söz konusu kanunun Resmi Gazete'de 1935 yılında yayımlandığı anlaşılmaktadır.", ve 31 Mayıs 1937, sayı 3618 aktaran Silier, s. 90

⁴⁹⁹ Silier, s.90

⁵⁰⁰ İhtikar, kökenini Arapça "hakr" fiilinden alan bir kavram olup, sözlük anlamıyla bir malın fiyat artışından kazanç elde etme amacıyla stoklanması ve böylece piyasaya arzının bilinçli şekilde ertelenmesi anlamına gelmektedir. Aynı kökten türeyen "hukr" ve "hukre" gibi kelimeler de benzer şekilde stoklama ve arzı geciktirme anlamı taşımaktadır. Bu tür eylemi gerçekleştiren kişilere literatürde "muhtekir" denilmekle birlikte, bazı klasik kaynaklarda "hakîr" veya "hakkâr" gibi biçimlerde de geçmektedir., Cengiz Kallek, "İhtikar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2000, XXI, s.560

⁵⁰¹ Silier, 94

⁵⁰² Silier, s.91

⁵⁰³ Kepenek ve Yantürk, s.71

düzenleyici bir rol üstlenmiş ve devletin bu alandaki müdahale ihtiyacı somut biçimde ortaya çıkmıştır. Bu deneyimden sonra, tarım piyasalarının daha sistemli bir şekilde denetlenmesi ve yönlendirilmesi amacıyla, yalnızca bu işle görevlendirilecek bağımsız bir kurumun kurulmasına karar verilmiştir.⁵⁰⁴

Ziraat Bankası, yalnızca çiftçinin ürettiği malı satın almakla kalmamış, aynı zamanda çiftçiye uygun fiyata tohum da satmıştır. Bu konuda yaşanacak herhangi bir banka zararının ise Ziraat Bakanlığı tarafından karşılanacağı taahhüt edilmiştir.⁵⁰⁵ Ayrıca, hükümet, Ziraat Bankası'na olan borcunu ödeyemeyen, doğal afetler veya imkânları yetersiz olan çiftçilerin borçlarını erteleme konusunda da çeşitli girişimlerde bulunmuştur.⁵⁰⁶

Kepenek ve Yantürk'e göre, genel olarak, söz konusu dönemde tarımsal üretim artışı, nüfus artış hızına paralel bir seyir izlemiştir. Yaşanan olumsuzluklara rağmen, bu dönemde Türkiye'de kitlesel bir açlık durumu söz konusu olmamıştır.⁵⁰⁷

5.2.2. Sanayi

1930'lu yıllarda uygulanan devletçilik politikalarının geniş toplumsal kesimler üzerinde etkili olduğu genel kabul görmekle birlikte, ekonominin tüm alanlarını kapsayan kapsamlı bir devletçi sanayi üretiminden söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde devlet yatırımlarının önemli bir bölümü, demiryolu ve karayolu gibi ulaştırma altyapı projelerine yönlendirilmiş; sanayiye ayrılan pay ise sınırlı kalmıştır. Nitekim devlet yatırımlarının yalnızca dörtte biri sanayi sektörüne tahsis edilmiştir. Bu durum, devletçilik dönemindeki sanayileşme girişimlerinin sınırlı düzeyde kaldığını ortaya koymaktadır.

Pamuk'un değerlendirmelerine göre, 1930'larda benimsenen devletçilik politikalarının sanayileşme ve ekonomik toparlanma üzerindeki etkileri oldukça sınırlı olmuştur. Resmi istatistiklere göre, 1938 yılı itibarıyla imalat sanayi, madencilik ve enerji sektörlerinde toplam istihdam yaklaşık 600 bin kişiyle, ülke iş gücünün yalnızca yüzde

⁵⁰⁴ Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, Toprak Mahsulleri Ofisi Kuruluşunun 85'inci Yıl Dönümünü, 13.07.2023, <https://www.tmo.gov.tr/kurum-haber/740/toprak-mahsulleri-ofisi-kurulusunun-85inciyladonumunu#:~:text=13%20Temmuz%201938%20y%C4%B1l%C4%B1nda%2C%20Mustafa,Kurul u%C5%9F%20y%C4%B1l%C4%B1n%C4%B1%20kutluyor,>

⁵⁰⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2/ 84 - 78 - 2; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 84 - 68 - 13; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 84 - 68 - 4

⁵⁰⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 86 - 15 - 3; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 84 - 67 - 7; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 84 - 65 - 15; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 82 - 10 - 7; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 82 - 6 - 4; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 80 - 95 - 6

⁵⁰⁷ Kepenek ve Yantürk, s.72

10'unu kapsamaktadır. Bu istihdamın ise sadece yüzde 10'u, yani toplam istihdamın yaklaşık yüzde 1'i devlet kuruluşları tarafından sağlanmıştır. Aynı dönemde, imalat sanayisindeki istihdamın yaklaşık yüzde 75'i küçük ölçekli özel işletmeler tarafından karşılanmıştır.⁵⁰⁸ Bununla beraber dönem boyunca sanayi üretimi önemli bir gelişme göstermiştir. İlgili dönemde sanayi hamlesi, hükümet gözetiminde ve Celal Bayar başkanlığında, İktisat Vekâleti (bakanlık) merkezli olarak gerçekleştirilmiştir. Yürütülen sanayi politikası, sanayileşmeye devletin öncülük edeceği; ancak özel sektörün de dışlanmayacağı bir anlayışla şekillendirilmiştir.⁵⁰⁹

Bu politika çerçevesinde devlet, sanayileşmeyi topyekün bir şekilde, bütün kesimlerin dahil olacağı bir seferberlik ruhuyla ele almıştır.⁵¹⁰ Bu doğrultuda, İş Bankası ve Ziraat Bankası bu modele kredi vermeye ve oluşturulacak işletmelerde söz sahibi olmaya özendirilmiştir.⁵¹¹ 1932 yılında kurulan Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası, yeni kurulan Sümerbank'ın bünyesine alınmış,⁵¹² Sümerbank, bir bankadan çok, kurulan sanayi işletmelerinin bir yönetim merkezi olmuştur.⁵¹³

1934 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile Türkiye'de sanayi yatırımları bir plan doğrultusunda yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde devletin temel amacı, ithal edilen malların Türkiye'de üretilmesi olmuştur. Bunun yanı sıra devlet, sanayi yatırımlarını yaparken ham maddeye yakınlık ve kurulacak işletmelerde bölgesel dengeyi gözetmeye özen göstermiştir.⁵¹⁴

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer alan sanayi yatırımları, henüz plan aşamasındadır. Bu yatırımlar arasında:

- **Kimya sanayisi:** Gemlik (suni ipek), Zonguldak (semikok), Isparta (gülyağı), İzmit (kibrit, süper fosfat, klor ve süt kostik).
- **Toprak sanayisi:** Kütahya (seramik), Paşabahçe/İstanbul (cam ve şişe), çeşitli iller (çimento).
- **Demir sanayisi:** Karabük.
- **Kâğıt sanayisi:** İzmit.
- **Kükürt sanayisi:** Keçiözümlü.

⁵⁰⁸ Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, s.188-190

⁵⁰⁹ Bilsay Kuruç, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, 1. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1978, s.106

⁵¹⁰ Kuruç, s.107

⁵¹¹ Kuruç, s.107-108

⁵¹² Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s.264

⁵¹³ Kuruç, s.108

⁵¹⁴ Kepenek ve Yentürk, s.69-70

- **Süngercilik:** Bodrum.
- **Pamuklu dokuma:** Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli, Malatya (iplik ve kumaş), Iğdır (iplik).
- **Yün ipliği (kamgarn):** Bursa (Merinos).
- **Kendir sanayisi:** Kastamonu.

Plan, bu alanlarda devlet eliyle sanayi tesislerinin kurulmasını hedeflemiştir. Plana göre, 20 fabrika kurulması öngörülmüştür.⁵¹⁵

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında öngörülen projelerin büyük bir bölümü Sümerbank tarafından üstlenilmiş; şişe ve cam ürünleri ile semi-kok fabrikası gibi bazı yatırımlar ise İş Bankası aracılığıyla hayata geçirilmiştir. Dokuma sanayi ise plan doğrultusunda Sümerbank çatısı altında örgütlenmiştir. Yatırımların yaklaşık %25'i Sovyetler Birliği'nden sağlanacak tesis ve kredilerle, %5'i İş Bankası aracılığıyla, geri kalan %70'lik kısım ise doğrudan Sümerbank üzerinden,⁵¹⁶ devlet bütçesi kullanılarak finanse edilmiştir.⁵¹⁷

Ayrıca, temel ilke olarak, yatırımların ağırlıklı olarak iç kaynaklarla finanse edilmesi benimsenmiştir. Ancak bu çerçevede, Sovyetler Birliği'nin yanı sıra, İngiltere'den de 13 milyon sterlin tutarında ithalat kredisi temin edilmiştir. Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın kuruluşunda bu dış kredi belirleyici bir rol oynamıştır. Ayrıca, tüketim mallarına getirilen vergiler de planın finansmanında önemli bir iç kaynak işlevi görmüştür.⁵¹⁸

⁵¹⁵ Ferruh Önder, "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk - Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt:15, Sayı:60, 2017, s.158

⁵¹⁶ Serpil Kahraman, (1929-1939) İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005, s.60

⁵¹⁷ Metin Kopar, Cumhuriyet Dönemindeki Bütçeler, Mustafa Öztürk ve Ahmet Aksın(Ed.), İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Fırat Üniversitesi Matbaası, Elazığ, 2013, s.398

⁵¹⁸ Perihan Ünlü Soylu ve Özlem Yaktı, "Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı", History Studies, 2012, s.376

Tablo 5.1. Birinci beş yıllık sanayi planı ile kurulan en büyük işletmeler⁵¹⁹

Kuruluş	Açılış Tarihi
Kayseri Bez Fabrikası	1935
Bakırköy Bez Fabrikası	1934 (yenilenerek açıldı)
İzmit Kâğıt Fabrikası	1936
Paşabahçe Cam Fabrikası	1935
Zonguldak Semikok Fabrikası	1935
Konya-Ereğli Bez Fabrikası	1937
Nazilli Basma Fabrikası	1937
Bursa Merinos Fabrikası	1938
Gemlik Suni İpek Fabrikası	1938
Karabük Demir Çelik Fabrikası	1937
Malatya Bez Fabrikası	1939

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında öngörülen yatırımlar, plan süresi sonunda büyük ölçüde hayata geçirilmiştir. Pamuklu dokuma sanayisi alanında, Bakırköy fabrikasına ek olarak Konya, Kayseri ve Nazilli’de pamuk ipliği ve kumaş üretim tesisleri kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. Bunun yanı sıra, 7.000 iğ kapasiteli Bursa Merinos yün ipliği fabrikası, Malatya pamuklu dokuma kombinası ve Gemlik’te suni ipek üretim tesisi inşa edilmiştir. İstanbul Paşabahçe’de şişe cam fabrikası, Isparta’da gülyağı üretim tesisi, Zonguldak’ta semikok fabrikası, İzmit’te kâğıt fabrikası, Keçiözümlü’de kükürt madeni işletmesi ve Bodrum’da süngerçilik şirketi de faaliyet göstermeye başlamıştır.⁵²⁰

⁵¹⁹ Kahraman, s.62

⁵²⁰ Kahraman, s.62

İlgili dönemde inşa edilen bu işletmeler, o dönemin koşulları göz önüne alındığında son derece ileri bir teknolojiyle kurulmuş; böylece üretim kapasitesi ve ürün niteliği açısından etkin bir yapıya sahip olmuştur.⁵²¹

Kopar'a göre, Birinci Sanayi Planı ile öncelikle sanayileşme hedeflenmiştir. Büyük oranda başarılı olan bu plan, sanayinin yanı sıra maden ve enerji alanında da önemli başarılar elde edilmesini sağlamıştır. Plan ile ithalat %30 oranında azaltılmış, sanayi sektörünün milli gelir içindeki payı ise %10'dan %16'ya çıkmıştır.⁵²²

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarıyla uygulanması, devleti ikinci bir beş yıllık plan hazırlamaya cesaretlendirmiştir; ancak hazırlanan bu plan, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya konulamamıştır.

5.2.3. Madencilik

Türkiye Cumhuriyeti, ilgili dönemde madencilığe geçmiş dönemlere göre daha fazla önem vermiştir. Dönem boyunca devletçi sanayileşme adımlarının dövize olan ihtiyacı arttırması, devleti bu alanda adım atmaya zorlamıştır. Hem yerli özel sermayenin yetersizliği hem de yabancıların ilgisizliği, devleti madencilik sektöründe tek girişimci olarak adım atmaya itmiştir.⁵²³

1930'larda devlet, madencilik sektörünü düzenlemek ve bu sektörde daha aktif olabilmek için 1935 yılında üst üste üç yasal düzenleme yapmıştır. Bu düzenlemeler şunlardır: 2804 sayılı Maden Teknik ve Arama Enstitüsü Kanunu, 2805 sayılı Etibank Kanunu ve 2818 sayılı Maden Nizamnamesi ile 608 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun. İki ilk kanun 14 Haziran 1935 tarihinde Meclis'te kabul edilip 22 Haziran 1935 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Son yasal düzenleme ise 14 Haziran 1935 tarihinde Meclis'te kabul edilen ve 24 Haziran 1935 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 2818 sayılı Maden Nizamnamesi ile 608 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun'dur.⁵²⁴

Özellikle Etibank'ın kuruluşu, devletin madencilik alanındaki en önemli girişimi olmuştur.⁵²⁵

⁵²¹ Kepenek ve Yantürk, s.69

⁵²² Kopar, Atatürk Dönemi İktisadi kalkınma, s.62-64

⁵²³ Kepenek ve Yantürk, s.72

⁵²⁴ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s.281-284

⁵²⁵ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s.282

İlgili dönemde madencilik alanındaki gelişmeler, millileştirme ve maden arama ve işletme faaliyetleri çerçevesinde şekillenmiştir. Devlet, madencilik alanındaki faaliyetlerini iki şekilde yürütmüştür. İlk olarak, 1936 yılında Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi'nde bulunan Alman sermayesine ait hisse senetleri alınmış ve bu hisseler Etibank'a devredilmiştir. Bununla birlikte, bir diğer önemli adım, Fransızlara ait Ereğli şirketinin millileştirilmesi olmuştur. Fransızlarla yapılan sözleşme gereği, bu şirkete ait olan Ereğli Limanı, Zonguldak-Çatalağzı demiryolu ve kömür madeni işletmeleri 3.500.000 lira karşılığında hükümete devredilmiştir.⁵²⁶ Daha sonra, kamulaştırma yoluyla başta krom ve demir olmak üzere madencilik alanında üretim ve arama çalışmalarını yaygınlaştırmıştır. Ayrıca, petrol bulmaya yönelik ısrarlı çalışmaların sonucunda ilk kez Batman'ın Raman Dağı'nda bir kuyu açılmıştır. Bu kuyu, günlük yaklaşık 10 ton üretim kapasitesine sahiptir.⁵²⁷

5.3. 1932–1938 Döneminde Kamu Yatırımları ve Finansman Politikaları

Zarakolu'na göre, 1932-1938 yılları arasında devlet, bir yandan özel sektörü teşvik edici ve koruyucu önlemler almış, diğer yandan sanayi, madencilik, elektrik altyapısı ve ulaştırma gibi stratejik alanlarda doğrudan girişimlerde bulunmuştur. Hükümet, bu kapsamda altyapı yatırımlarını artırmış ve çeşitli finansman kurumları kurarak ekonomik faaliyetlere aktif şekilde katılmıştır. Devletin bu rolü, hem geleneksel yapıda çalışan köylü işletmelerinin hem de şehirlerdeki küçük esnaf ve sanatkârların yanı sıra, ileri teknolojiye ve yüksek sermayeye dayalı modern işletmelerin gelişimini desteklemiş ve para ile kredi sisteminin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Ancak, gerek devletin gerekse özel girişimcilerin yaptığı yatırımların, ülke içindeki birikime oranla yüksek olması ve çok sayıda banka kurulmasına rağmen kredi sisteminin bu yatırımları finanse etmekte yetersiz kalması, devletin kredi piyasasına müdahale etmesini ve çeşitli düzenlemelere başvurmasını zorunlu kılmıştır.⁵²⁸

İncelenen dönemde devlet, Türk ekonomisini yabancı sermayenin etkisinden arındırmak amacıyla, demiryolu ve maden işletmeleri gibi stratejik alanlarda faaliyet gösteren yabancı imtiyazlı şirketlerin elindeki işletmeleri satın alarak kamulaştırmıştır. Aynı şekilde, büyük şehirlerdeki elektrik, tramvay ve telefon hizmetleri de

⁵²⁶ Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s.280

⁵²⁷ Kepenek ve Yantürk, s.72-73

⁵²⁸ Zarakolu, Cumhuriyet'in 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, s. 51-52

devletleştirilmiştir. Bu süreçle eş zamanlı olarak, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konmuş ve kapsamlı altyapı yatırımlarına başlanmıştır. Tüm bu girişimler, kamu sektörünün ciddi düzeyde kredi ihtiyacı doğurmuştur. Ancak, düşük verimlilikle yürütülen bu yatırımların, özel bankalardan piyasa faiz oranlarıyla kredi temin edilerek finanse edilmesi gerçekçi bulunmamıştır. Bu nedenle, devlet kamu yararını gözeterek kredi tahsis süreçlerine doğrudan müdahale etme yoluna gitmiştir.⁵²⁹

1930 sonrasında devletin ekonomik yaşama müdahalesi belirgin şekilde artmıştır. Bu süreçte, bir yandan demiryolları, madenler, büyük şehirlerdeki havagazı, elektrik, telefon ve tramvay işletmeleri gibi daha önce yabancı şirketlerin elinde bulunan işletmeler satın alınarak kamuya aktarılmıştır. Diğer yandan, sanayi, madencilik, elektrikleşme, ulaşım, şehir ve kasabaların bayındırlaştırılması ile eğitim alanlarında devlet eliyle önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir.

Bu durum, kamu kesiminin kredi piyasasından olan taleplerini artırmıştır. Görece düşük verimlilik gösteren kamu yatırımlarının, piyasa koşullarında belirlenen faiz oranlarıyla borçlanarak finanse edilmesi uygun görülmediği için, Merkez Bankası doğrudan kamuya kredi açmış; ayrıca bankalarda toplanan mevduatların bir kısmının kamuya yönlendirilmesini sağlayacak önlemler devreye sokulmuştur.

Örneğin, 1933 yılında çıkarılan 2243 sayılı Mevduatı Koruma Kanunu ile bankalara, farklı vadelerdeki tasarruf mevduatları için belirli oranlarda nakit karşılık ayırma yükümlülüğü getirilmiştir. Buna göre, vadesiz ve en fazla bir ay vadeli mevduatlar için %30, bir aydan fazla bir yıldan az vadeli mevduatlar için %20, bir yıl ve daha uzun vadeli mevduatlar için ise %10 oranında kasa mevcudu bulundurma şartı getirilmiştir. Ancak bu uygulama, 1934'te kabul edilen 2457 sayılı ve 1935'te kabul edilen 2806 sayılı kanunlarla değişikliğe uğramıştır. Bu kanunlarla, bankaların ayırdığı nakit karşılıkların %50'sinin, Hazine'nin onayı alınması şartıyla faiz getiren devlet tahvilleri gibi menkul kıymetlere yatırılması kabul edilmiştir. Böylece, başlangıçta sadece mevduat sahiplerinin haklarını korumaya yönelik olan bu karşılık sistemi, zamanla devletin finansman ihtiyacını karşılamaya yönelmiştir. 1936 yılında yürürlüğe giren 2999 sayılı Bankalar Kanunu ise bu yükümlülüğü tüm mevduat türlerini kapsayacak şekilde genişletmiştir. Kanunla birlikte, bankaların genel nakit rezervlerine ek olarak, topladıkları mevduatın en az %15'i kadarını

⁵²⁹ Zarakolu, Cumhuriyet'in 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, s.175

devlet borçlanma tahvillerine veya benzeri faiz getiren kıymetli evraklara ayırmaları zorunlu hale getirilmiştir.

Devletin bankalardan ek karşılık ayırmalarını istemesindeki temel amaç, mevduat sahiplerini korumak ve ikinci bir likidite kaynağı oluşturmaktır. Nitekim 2999 sayılı Bankalar Kanunu'nun 26. maddesinin 3. fıkrasında yer alan "Mevduatın azalması hâlinde, munzam karşılığın nakde çevrilmesi gereken kısmı, banka tarafından talep edildiğinde Hazine tarafından derhâl ödenir" hükmü, bu amacı açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bu uygulamanın esas hedefi, kamu yatırımları için düşük maliyetli kaynak yaratmaktır.⁵³⁰

Yay'a göre, 1938 yılına kadar faiz oranlarının yüksek seyretmesinin temel nedeni, devletin yürüttüğü millileştirme politikaları ve sanayi yatırımlarının önemli ölçüde finansman gerektirmesidir. Bu durum, para talebini artırmıştır. Aynı dönemde uygulanan sıkı para politikası ile kısa ve uzun vadeli yabancı sermaye girişlerinin azalması, piyasadaki kaynakların yetersiz kalmasına yol açmış ve faiz oranlarının düşmesini engellemiştir.⁵³¹

1933'te kabul edilen 2279 sayılı Kanun'la ödünç para verme işlerinde azami faiz oranı %12 olarak belirlenmişti. Ancak bu işlere ilişkin komisyon, ücret ve diğer giderler eklendiğinde, gerçek kredi maliyeti bu oranın üzerine çıkmaktaydı. Bu durum dikkate alındığında, devletin aynı dönemde çıkardığı iç borçlanma tahvillerine %6-7 faiz ödemesi, görece düşük maliyetli bir finansman yolu olarak değerlendirilmiştir. 1930-1938 arası dönemde ülkede sermaye birikiminin sınırlı, faiz oranlarının ise yüksek olması, devletin kredi dağılımına daha fazla müdahale etmesine neden olmuştur.⁵³²

5.4. Merkez Bankası'nın Faiz Politikası

Devletçilik politikasının etkili olduğu dönemde, Merkez Bankası para politikasına önem vermiş ve yapılan iktisadi yatırımların kamu bütçesi üzerindeki yükünü hafifletmeye çalışmıştır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, 1930'lu yıllarda mevduat ve kredi faizlerinin tavan oranlarını belirlemek henüz Merkez Bankası'nın yetkisinde değildi.⁵³³ 1930-1960

⁵³⁰ Zarakolu, Cumhuriyet'in 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, s. 52-54

⁵³¹ Yay, s.310

⁵³² Zarakolu, Cumhuriyet'in 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, s. 53-54

⁵³³ Timur Önder, Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması, (TCMB Uzmanlık Tezi), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s.102

döneminde mevduat ve kredilere uygulanacak faiz oranları, devlet tarafından, kamu yararı gözetilerek ve kanunlar aracılığıyla belirlenmiştir.⁵³⁴

Merkez Bankası, kuruluşunu takip eden yıllarda reeskont faiz oranı ile altın karşılığı verilen avanslara uygulanan faiz oranlarını zaman zaman değiştirerek, ticari bankaların belirlediği faiz oranlarını dolaylı yoldan etkilemeye çalışmıştır. Bu dönemde T.C. Merkez Bankası'nın kredi işlemlerinde uyguladığı faiz oranı ile bankalarda uygulanan faiz oranları arasında önemli farklılıklar görülmektedir. Çelebican, bankanın faize müdahale aracı olarak elinde bulunan tek araç olan reeskont oranlarını değiştirmekte çekingen davrandığını ileri sürmüştür.⁵³⁵

Atasagun da Merkez Bankası iskonto oranları ile bankaların genel kredi işlemlerinde borçlulardan aldığı faiz oranları arasında belirgin farklar olduğunu tespit ederek Çelebican'la aynı görüşü paylaşmaktadır. Ancak Atasagun, Türkiye'deki faiz oranları üzerinde Merkez Bankası'nın iskonto oranlarının yeterli etkiye sahip olmadığını savunmuştur. Bunun başlıca nedeni olarak, reeskont mekanizmasından Türkiye'deki kredi teşkilatının henüz geniş ölçüde yararlanamamasını göstermiştir.⁵³⁶

Buna karşın Atasagun, 1933'ten itibaren para piyasasında yaşanan bazı yapısal değişimlerin, kredi faizlerinin belirlenme süreci üzerinde etkili olmaya başladığını ifade etmektedir. Ona göre, Merkez Bankası'nın uyguladığı iskonto politikası, tasarruf mevduatına ödenen faiz oranlarındaki dönemsel dalgalanmalar ve kredi kurumlarının işleyiş biçimi ile yönetim giderleri, bu değişimin başlıca etkenleri arasında sayılmaktadır.⁵³⁷

⁵³⁴ Önder, s.103

⁵³⁵ Çelebican, s.33-34

⁵³⁶ Atasagun, Türkiye'de Ziraî Borçlanma ve Ziraî Kredi Politikası, s.414-415

⁵³⁷ Atasagun, Türkiye'de Ziraî Borçlanma ve Ziraî Kredi Politikası, s.416

Tablo 5.2. Merkez Bankası iskonto ve altın üzerine avans faiz oranları (1932-1938)⁵³⁸

Yıl	İskonto		Altın Üzerine Avans	
	Ortalama Faiz (%)	Not	Ortalama Faiz (%)	Not
1932	8-7	Yılın ikinci yarısında faiz oranı 8'den 7'ye indirildi.	6,75- 5.50	Yılın ikinci yarısında faiz oranı 6, 75'ten 5.50'ye indirilmiştir.
1933	7-5,5	Mart ayında 5, 5'e çekilerek yıl boyunca bu düzeyde korundu.	5,5- 4,50	Mart ayında 4, 5'e çekilerek 1938'e kadar bu oran korunmuştur.
1934	5,5	-	4,5	-
1935	5,5	-	4,5	-
1936	5,5	-	4,5	-
1937	5,5	-	4,5	-
1938	4,0	-	3,0	-

Merkez Bankası'nın iskonto ve altın avansı karşılığı uyguladığı faiz oranları, 2279 ve 3399 sayılı kanunlarda belirtilen oranların altında seyretmiştir. Banka bu yolla piyasada geçerli olan kredi faiz oranlarını aşağı çekmeye çalışmış, ancak piyasa koşullarında yetersiz kalan bu politika istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Bankaların uyguladığı iskonto faiz oranları ile Merkez Bankası'nın belirlediği iskonto faiz oranları arasındaki fark giderek açılmış ve bu durum, Merkez Bankası'nın piyasa faizleri üzerindeki etkisini önemli ölçüde sınırlandırmıştır.

1933 yılından itibaren iskonto faiz oranlarında gözlenen düzenli düşüş, Türkiye'nin benimsediği planlı kalkınma stratejileri ve devletçi ekonomi anlayışının gerektirdiği mali yapının desteklenmesi amacıyla uyumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Devletçilik politikasının en yoğun biçimde uygulandığı dönemde kredi ihtiyacı üst seviyelere çıkmış; ancak piyasaya fazla para sürülmesi durumunda enflasyonun yükseleceği öngörüldüğünden, mevcut emisyon oranlarının korunmasına özen gösterilmiştir. Kuyucak'ın aktardığına göre, piyasada 1932 yılında 148.582 lira değerinde

⁵³⁸ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Haftalık Bülten Ocak-Mart, No:6, Ankara, 1933, s.7, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Haftalık Bülten Temmuz-Eylül, No:16, Ankara, 1935, s.9, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Haftalık Bülten Temmuz-Eylül, No: 24, Ankara, 1937, s.11

banknot bulunurken, bu miktar 1938 yılında 193.979 liraya yükselmiştir. Banknot hacmindeki artış 1939 sonrasında ise hızla ivme kazanmıştır.⁵³⁹

Türkiye’de Merkez Bankası’nın uyguladığı iskonto faiz oranlarının yanı sıra, farklı şehirlerde geçerli olan iskonto oranlarına değinmeden önce, ilgili dönemde faaliyet gösteren bankaların genel görünümünü ortaya koymak faydalı olacaktır.

Tablo 5.3. *Türkiye’de 1938 yılı sonu itibariyle bankalar ve şube sayıları*⁵⁴⁰

Bankanın İsmi	Kuruluş Tarihi	Merkezi	Hukuki Şekli	Şube Sayısı
Sümer Bank	1933	Ankara	Kamu Kurumu	1
Ziraat Bankası	1888	Ankara	Anonim Şirket	261
Denizbank	1938	Ankara	Anonim Şirket	1
Emlak ve Eytam Bankası	1928	Ankara	Anonim Şirket	2
Türkiye İş Bankası	1924	Ankara	Anonim Şirket	41
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	1914	Ankara	Anonim Şirket	13
Eskişehir Bankası	1916	Akşehir	Anonim Şirket	1
Türkiye Halk Bankası	1938	Ankara	Kamu Kurumu	-
Türkiye İmar Bankası	1928	İstanbul	Anonim Şirket	-
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1928	İzmir	Anonim Şirket	5
Akhisar Tütüncüler Bankası	1924	Akhisar	Anonim Şirket	1
Akseki Ticaret Bankası	1927	İzmir	Anonim Şirket	2
Eskişehir Bankası	1927	Eskişehir	Anonim Şirket	-
Konya Türk Ticaret Bankası	1920	Konya	Anonim Şirket	-
Efes Bank LTD.	1933	Zonguldak	Limited Şirket	2
Adapazarı Emniyet Bankası	1919	Adapazarı	Anonim Şirket	2
Manisa Bağcılar Bankası	1917	Manisa	Anonim Şirket	-
Denizli İktisat Bankası	1927	Denizli	Anonim Şirket	-
Afyonkarahisar Terakii Servet Bankası	1926	Afyonkarahisar	Anonim Şirket	-
Konya Ahali Bankası	1917	Konya	Anonim Şirket	-
Konya İktisadi Milli Bankası	1912	Konya	Anonim Şirket	-
Mersin Ticaret Bankası	1929	Mersin	Anonim Şirket	-
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	1926	Niğde	Anonim Şirket	-
Şarkikaraağaç Bankası	1928	Ş.Karaağaç(Isparta)	Anonim Şirket	-

⁵³⁹ Kuyucak, s.397

⁵⁴⁰ Zarakolu, Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, Tablo IV

Tablo 5.3. (Devam) *Türkiye’de 1938 yılı sonu itibariyle bankalar ve şube sayıları*⁵⁴¹

Ermenek Ahali Bankası	1927	Ermenek(Karaman)	Anonim Şirket	-
Elazığ İktisat Bankası	1929	Elazığ	Anonim Şirket	-
Diýarbekir Bankası	1931	Diýarbakır	Anonim Şirket	-
Emvalı Gayrimenkul ve İkrizat Bankası	1914	İstanbul	Anonim Şirket	-
Bor Esnaf Bankası	1928	Bor (Niğde)	Anonim Şirket	-
Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası	1929	Lüleburgaz(Kırklareli)	Anonim Şirket	-
Kırşehir Ticaret Bankası	1931	Kırşehir	Anonim Şirket	-
Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	1928	Ürgüp (Nevşehir)	Anonim Şirket	-
İstanbul Küçük İstikrazat Sandığı	1923	İstanbul	Anonim Şirket	1
Milli Aydın Bankası	1914	Aydın	Anonim Şirket	-
Nevşehir Bankası	1927	Nevşehir	Anonim Şirke	-
Kocaeli Halk Bankası	1927	İzmit	Anonim Şirket	-
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	1912	Bor (Niğde)	Anonim Şirket	-
Belediyeler Bankası	1933	Ankara	Kamu Kurumu	-
Etibank	1935	Ankara	Kamu Kurumu	-
Osmanlı Bankası	1863	İstanbul	Anonim Şirket	62
Selanik Bankası	1888	İstanbul	Anonim Şirket	5
İstanbul Emniyet Sandığı	1868	İstanbul	Kamu Kurumu	-

Tablo incelendiğinde, 1932–1937 yıllarında Türkiye’de bankacılık sektörünün yapısı belirginleşmektedir. Bankaların çoğunluğu Ankara ve İstanbul merkezli olup, finansal faaliyetler büyük ölçüde bu şehirlerden yürütülmektedir. Özellikle Ziraat Bankası, 261 şubesiyle hem kırsal hem şehir alanlarında yaygın bir ağ kurmuş, devletin tarımsal kredi ve kalkınma politikalarındaki aracılığını ortaya koymuştur. Diğer bankaların şube sayıları ise genellikle çok sınırlı olup, çoğu sadece bir veya birkaç şube üzerinden hizmet vermektedir. Bu durum, özel banka faaliyetlerinin taşra alanlarında sınırlı kaldığını ve yerel ölçekte hizmet verdiğini göstermektedir.

Hukuki yapıya bakıldığında, bankaların çoğu anonim şirket olarak kurulmuşken, bazıları devlet tarafından yönetilen kurumlar şeklindedir (Sümer Bank, Türkiye Halk Bankası, Belediyeler Bankası, Etibank). Bu durum, özellikle altyapı, tarım ve sanayi gibi alanlarda devletin doğrudan finansal destek sağlama çabasını yansıtmaktadır.

Bankaların isimleri ve bulundukları bölgeler, yerel ekonomik ihtiyaçlarla yakından ilgilidir. Örneğin “Çiftçi ve Tüccar Bankası” veya “Ahali Bankası” gibi adlar, bankaların

⁵⁴¹ Zarakolu, Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, Tablo IV

hedef kitlesini ve işlevini açık biçimde göstermektedir. Şube sayısı ve merkez dağılımı, 1932–1937 yıllarında bankacılık hizmetlerinin büyük ölçüde sınırlı bir altyapı üzerinden yürütüldüğünü ve devlet bankalarının bu boşluğu doldurmaya çalıştığını ortaya koymaktadır.

Tablo 5.4. *Türkiye’nin farklı şehirlerinde uygulanan iskonto faiz oranları (3 aylık senetler için)*⁵⁴²

	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Ankara	8-15	8-12	9-12	9-12	6-12	6-12	-
İstanbul	8-15	8-12	8-12	8-12	8-12	8-12	-
İzmir	8-15	8-12	7-12	8-12	8-12	8-12	-
Antalya	12-18	10-12	10-12	10-12	10-12	10-12	-
Mersin	9-15	9-12	9-12	9-12	8-12	8-12	-
Adana	12-18	12	12	12	12	12	-
Antep	12-15	10,5-12	9-12	9-12	9-12	9-12	-
Mardin	10,5-12	10,5-12	10,5-12	10,5-12	10,5-12	10,5-12	-
Diyarbakır	12-18	10-12	10-12	10-12	10-12	10-12	-
Kars	15-18	10-12	10-12	12	12	12	-
Trabzon	15-18	12	12	12	12	12	-
Samsun	9-15	9-12	9-12	9-9	9-12	8-12	-
İnebolu	15-18	12	12	12	12	12	-
Konya	14-18	12	12	12	10,5-12	10-12	-
Sivas	15-18	12	12	12	12	9-12	-
Kayseri	12-18	8-12	9-12	9-12	9-12	9-12	-
Elazığ	15-20	12	12	12	12	12	-
Van	-	-	-	-	-	12	-

1932–1938 yılları arasında Türkiye’nin farklı şehirlerinde uygulanan iskonto faiz oranları, şehirlerarasında dikkat çekici farklılıklar göstermektedir. Dönemin başında bazı merkezlerde faiz oranlarının oldukça yüksek seviyelerde olduğu, ancak 1933’ten itibaren

⁵⁴² Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Haftalık Bülten Temmuz-Eylül, No: 24, Ankara, 1937, s.39

belirgin bir düşüş eğiliminin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bu gelişme, yalnızca Merkez Bankası'nın iskonto politikalarının değil, aynı zamanda devletin planlı kalkınma ve devletçi ekonomi anlayışının da bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Söz konusu dönemde bankaların uyguladığı iskonto faiz oranları, 2279 ve 3399 sayılı kanunlarda öngörülen hükümlerle büyük ölçüde paralellik göstermiştir. Bankaların yasal sınırları gözetmesi, kredi piyasasında faiz oranlarının belirli ölçüde istikrar kazanmasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, ekonomik merkez niteliği taşıyan büyük şehirlerde faiz oranlarının daha erken dönemde ve daha belirgin oranlarla düşüşe geçtiği, kırsal bölgelerde ise bu dönüşümün daha yavaş ve sınırlı kaldığı görülmektedir.

Özellikle Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde faiz oranlarının görece düşük düzeylerde seyretmesi ve düşüş sürecinin daha erken başlaması dikkat çekicidir. Buna karşın, Diyarbakır, Mardin, Elazığ ve Kars gibi taşra şehirlerinde faiz oranlarının daha yüksek seviyelerde korunması ve düşüşün sınırlı ölçüde gerçekleşmesi, bölgesel ekonomik gelişmişlik farklılıklarının kredi piyasasına doğrudan yansımaları şeklinde yorumlanabilir.

1930'ların ortalarına gelindiğinde, bazı şehirlerde faiz oranlarının alt sınırının %8'e kadar gerilediği, üst sınırların ise giderek daraldığı görülmektedir. Özellikle 1936 sonrası dönemde, birçok şehirde faiz aralıklarının 10–12 bandına sıkışması, kredi piyasasında görece bir istikrarın sağlandığını göstermektedir. Bununla birlikte, Van gibi bazı şehirlerde ancak 1937'den itibaren veri bulunması, finansal kurumların bölgesel yayılımındaki sınırlılıklara işaret etmektedir.

Genel olarak tablo, Türkiye'de 1930'lu yıllarda devletin faiz politikaları yoluyla kredi piyasalarında istikrar yaratma ve sermaye maliyetini düşürme çabasının, özellikle büyük şehirlerde daha belirgin biçimde sonuç verdiğini, ancak kırsal bölgelerde aynı etkinin daha geç ve sınırlı ölçüde hissedildiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 5.5. *Çeşitli ülkelerde ortalama resmi iskonto faizi oranları (%)*⁵⁴³

	1930	1931	1932	1933	1934	1935
	Ortalamalar					
Türkiye ⁵⁴⁴	-	-	8-7	7,5-5,5	5,5	5,5
Arnavutluk	9	8,5	8	8	7,50	7,50
Almanya	4,93	6,86	5,21	4	4	4
İngiltere	3,42	3,93	3	2	2	2
Avusturya	5,75	7,21	6,86	5	4,75	3,50
Belçika	2,96	2,50	3,47	3,50	2,93	2
Bulgaristan	10	9,05	8,58	8	7	6
Şili	6,41	7,36	5,23	4,50	4,53	4,50
Danimarka	4,19	4,22	4,50	3,50	2,50	3,50
Dantzig	5,04	5,59	4,53	4	3,28	6
İspanya	5,73	6,24	6,41	6	5,91	5
Estonya	7,76	6,83	5,57	5,50	5,37	5
ABD	3,04	2,12	2,81	3,50	1,54	1,50
Finlandiya	6,49	6,25	6,77	6	4,46	4
Fransa	2,71	2,11	2,5	2,50	2,66	3
Yunanistan	9	9,89	10,63	9	7	7
Macaristan	5,92	6,89	5,74	4,50	4,50	4
İtalya	5,93	5,88	5,56	4	3,10	5
Japonya	5,39	5,40	5,30	4,38	3,65	3,65
Letonya	6	6	6	5,5-6	5,50	5,5-6
Litvanya	-	-	-	7	6	6
Norveç	4,54	4,66	4,68	4	3,50	3,50
Flemenk(Hollanda)	3,21	2,48	2,65	2,50	2,50	6
Lehistan(Polonya)	7,21	7,50	7,21	6	5	5
Portekiz	7,71	7,30	6,63	6,50	5,48	5
Romanya	9	8,25	7,17	7	5,93	4,50
İsveç	3,72	4,09	4,39	3,50	2,50	2,50
İsviçre	2,89	2,03	2	2	2	2,50
Çekoslovakya	4,44	4,80	5,15	3,50	3,50	3,50
Rusya	8	8	8	8	8	8
Yugoslavya	5,70	6,46	7,50	7,50	6,82	5

1930–1935 dönemi uluslararası iskonto faiz oranları incelendiğinde, ülkeler arasında dikkat çekici farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Batı Avrupa ülkelerinde faiz oranlarının görece düşük seviyelerde seyrettiği, buna karşılık Balkanlar ve Doğu Avrupa’da oranların belirgin biçimde yüksek kaldığı anlaşılmaktadır.

Örneğin, İngiltere, Fransa, Belçika, İsviçre ve Hollanda gibi gelişmiş finans merkezlerinde iskonto oranları %2–4 aralığında istikrar kazanmıştır. Bu durum, söz konusu

⁵⁴³ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Haftalık Bülten Ocak-Mart, No: 6, Ankara, 1933, s.66

⁵⁴⁴ Bu döneme ait veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın uyguladığı iskonto faiz oranlarını göstermektedir. Söz konusu dönemde Merkez Bankası, devletin resmi bankası niteliğinde olduğundan, bu oranlar aynı zamanda Türkiye’de geçerli olan resmî iskonto oranları olarak kabul edilmektedir.

ülkelerde para piyasalarının görece dengeli işleyişi ve merkez bankalarının uyguladığı etkin para politikaları ile açıklanabilir. Buna karşın, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya gibi ülkelerde oranların %7–10 bandında seyrettiği görülmektedir. Bu tablo, ekonomik yapının kırılganlığı ve finansal piyasalardaki güven eksikliğinin faiz oranlarını yüksek tuttuğunu göstermektedir.

Almanya ve Avusturya gibi Orta Avrupa ülkelerinde ise dönemsel dalgalanmalar öne çıkmaktadır. 1931 dünya ekonomik bunalımı ile birlikte bu ülkelerde faiz oranlarında geçici yükselişler yaşanmış, ancak sonraki yıllarda oranlar yeniden düşüş eğilimine girmiştir. Benzer biçimde, Şili, Danimarka ve Japonya gibi Avrupa dışı ülkelerde de küresel krizin etkisiyle dalgalı bir seyir gözlenmektedir.

ABD’de 1930–1935 döneminde faiz oranlarının %3’ün altına kadar gerilemesi, 1929 Büyük Buhranı sonrasında uygulanan genişletici para politikalarının bir yansımasıdır. Buna karşılık Sovyetler Birliği’nde (Rusya) oranların sürekli %8 düzeyinde sabit kalması, devletçi ekonomi anlayışının ve merkezî kontrol mekanizmalarının bir göstergesi niteliğindedir.

Genel olarak bakıldığında, 1930–1935 döneminde dünya genelinde iskonto faiz oranlarının, özellikle 1929 krizi sonrası, gelişmiş ülkelerde düşüş eğilimi gösterdiği; buna karşılık ekonomik açıdan daha kırılgan ülkelerde yüksek seviyelerin korunduğu söylenebilir. Bu tablo, dünya ekonomisinin kriz sonrası yeniden yapılanma sürecinin bölgesel farklılıklarını ortaya koymaktadır.

Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan faiz oranlarının Türkiye’ye kıyasla daha düşük düzeylerde seyrettiği görülmektedir. Buna karşılık Doğu Avrupa ülkelerinde uygulanan oranlar, Türkiye’deki seviyelere daha yakın bir seyir izlemiştir. Batı Avrupa ülkelerinde ise daha düşük faiz politikalarının tercih edilmesi, bu ülkelerin yüksek ekonomik gelişmişlik düzeyleri ile açıklanabilir. Doğu Avrupa ülkeleri, Türkiye’ye benzer biçimde, Batı Avrupa’ya kıyasla daha geri kalmış bir ekonomik yapı sergilemişlerdir.

Tablo 5.6. Türkiye’de bankaların şehir bazlı mevduat faizleri %⁵⁴⁵

	Vadesiz Mevduat				3 Ay Vadeli				6 Ay Vadeli				1 Yıl Vadeli				2 Yıl Vadeli			
	1934	1935	1936	1937	1934	1935	1936	1937	1934	1935	1936	1937	1934	1935	1936	1937	1934	1935	1936	1937
Ankara	1,5-3	0-4	1-4,5	1-4,5	1,4-5	1-5	3-4,5	3-6,25	2,5-5	2,5-6,5	3-5,5	3-6,5	3,5-6,5	-	4-6,5	3,5-6,5	3,5-6,5	3,5-6,5	4-6,5	5-6,5
İstanbul	0-4,5	1-4,5	1-4,5	1-4,5	1,5-5	2-5	2-4,5	2-4,5	3-5,5	-5,	3,5,5	3-5,5	4-6,5	4-6,5	4-6,5	4-6,5	4-6,5	4-6,5	6,5	- 4-6,5
İzmir	2-4	2-4	2-4	2-4	2,5-5	2,5-5	2,5-4,5	2,5-4,5	3-6	3-6	3-5	3-5	4,5-7	2-7	5-6,5	5-6,5	6	6	6	6
Antalya	1-5	2-5	1-4	1-4	2-6	2-6	2-4,5	2-4,5	2-6,5	2-6,5	3-5	3-5	3-7	2-7	4,5-6	4-6	3-8	3-8	5-6	5-6
Mersin	2-3	2-3	2-3	2-3	3-4,5	3-4,5	3-4,5	3-4,5	4,5-5	4,5-5	4,5-5	4,5-5	5-5,5	5-5,5	5-5,5	5-5,5	5-6,5	5-6,5	5-6,5	5-6,5
Adana	1,5-2	1,5-2	2	2	2-4,5	2-4,5	2-4,5	2-4,5	4-4,5	4-4,5	4	4	3-5	3-5	3-5	3-5	3-5	3-5	3-5	3-5
Antep	2-3,5	2,3,5	2-3,5	1,5-3,5	4,5	3-4,5	-	3-3,5	-	-	-	-	5	5	5-6	4-6	6	6	6	5-6
Mardin	-	-	-	-	1	1	1	1	-	-	-	-	1,5	1,5	1-1,5	1-1,5	2	2	2	2
Diyarbakır	2-4	2-4	2-4	2-4	4-4,5	4-4,5	4-4,5	-4,5	-	-	-	-	4,5-5,5	4,5-5,5	4-5,5	4-5,5	5-6,5	5-6,5	5-6,5	5-6,5
Kars	2-3,5	1-3,5	1-2	1-2	4,5	2-4,5	3-3,5	3-3,5	-	-	-	-	5-5,5	3-5,5	3-4	3-4	6-6,5	3-6,5	4-4,5	4-4,5
Trabzon	1-4	1-4	1-3	1-3	2-4	2-4	2-3,5	2-3,5	2-4	2-4	2-4	2-4	2-5	2-5	2-4	3-4	3-6	3-6	3,5-5	3,5-5
Samsun	1-3	1-3	1-2,5	1-2,5	2-2,5	2-2,5	1-5	1-5	3-5	3-5	1-5	1-5	3-5	3-5	1-5	1-5,5	4,5	4,5	1-5	1-5,5
İnebolu	2-3,5	2-3,5	1-2	1-2	2-5	2-5	2-4	2-4	3-5	3-5	-	-	3-6	3-6	3-5	3-5	3-6,5	3-6,5	3-5,5	3-5,5
Konya	2-4	2-4	1-2	1-2	4,5	4,5	3,5	3,5	5	5	4	4	5-5,5	5	3,5-5	3,5-5	6-6,5	5,5-6	4-6,5	4-6,5
Sivas	1-1,5	1-1,5	1-2,5	1-3	2-2,5	2-2,5	2-2,5	1-3,5	2	2	2	2-4	2-4	2-4	2-4	2-4	2-4,5	2-4,5	2-4,5	2-6,5
Kayseri	2-4	2-4	1,5-3	1,5-3	3-4	3-5	3-5	2-5	4-5	-5	4-5	4-5	3-5	3-5,5	3-5,5	3-5,5	4-6	4-6	4-6	4-6
Elazığ	1-2	1-2	1-2	1-2	-	-	-	-	2	2	2	2	3-5	3-4	3-4	3-4	4-5,5	4-5	4-5	4-5
Van	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	3	3	3	3

⁵⁴⁵ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Haftalık Bülten Temmuz-Eylül, No:16, Ankara, 1935, s.48-49, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Haftalık Bülten Temmuz-Eylül, No: 24, Ankara, 1937, s.30-31,

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, 1934–1937 döneminde Türkiye’deki bankacılık uygulamalarında görülen faiz oranlarının, hem vade sürelerine hem de coğrafi bölgelere göre belirgin farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu farklılıklar, dönemin ekonomik koşulları, finansal merkezlerin gelişmişlik düzeyi ve bölgesel likidite imkânlarıyla doğrudan ilişkilendirilebilir.

1930’lu yıllarda Türkiye’de uygulanan mevduat faiz oranları, şehirler arasında dikkat çekici farklılıklar göstermiştir. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi ülkenin önde gelen finans merkezlerinde faiz oranları daha geniş aralıklarla belirlenmiş ve piyasa koşullarına göre esneklik sergilemiştir. Örneğin, 1934 yılında İstanbul’da iki yıllık vadeli mevduatlara %4 ile %6,5 arasında faiz uygulanırken, aynı vadelerde İzmir’de oranların %6’ya kadar yükseldiği görülmektedir.

Buna karşılık, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki kentlerde – örneğin Mardin, Van, Elazığ ve Kars’ta – faiz oranları oldukça dar bir aralıkta kalmış ve genellikle düşük seviyelerde seyretmiştir. Mardin örneğinde olduğu gibi, vadeden bağımsız olarak faiz oranlarının %1 ile %2 arasında sabitlenmesi, bu bölgelerde finansal işlemlerin sınırlı bir hacme sahip olduğunu göstermektedir.

İç Anadolu ve Karadeniz şehirlerinde (Sivas, Kayseri, Samsun, Trabzon gibi) ise daha dengeli fakat büyük merkezlere kıyasla daha düşük oranların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, söz konusu bölgelerdeki tasarruf eğilimleri ile kredi talebinin görece sınırlı kalmasıyla açıklanabilir.

1934’ten itibaren dört yıllık süreçte mevduat faiz oranlarında giderek daralan bir hareket aralığı dikkat çekmektedir. Bu daralma, özellikle Merkez Bankası’nın piyasaya müdahale kapasitesinin artması ve finansal istikrarı sağlama yönündeki çabalarının etkili olmaya başladığını ortaya koymaktadır.

1935 sonrasında birçok kentte vade uzadıkça beklenen faiz artışlarının sınırlı kaldığı gözlenmiştir. Bu gelişme, faiz eğrisinin daha yatay bir görünüm kazandığını ve devletin, tasarruf sahiplerini yüksek getiri beklentileriyle yönlendirmekten ziyade daha temkinli bir politika izlediğini göstermektedir.

Sonuç olarak, 1934–1937 dönemi Türkiye’nin bankacılık sisteminin kurumsallaşma sürecine girdiği, ancak finansal hizmetlerin coğrafi dağılımında önemli dengesizliklerin sürdüğü bir geçiş evresini temsil etmektedir. Mevduat faizleri hem vade süresine hem de yerel koşullara bağlı olarak farklılaşmıştır. Büyük şehirlerde daha rekabetçi ve likit piyasa

koşulları faiz oranlarını çeşitlendirirken, kırsal bölgelerde düşük ve sınırlı oranlar, ekonomik yapının ve bankacılık altyapısının henüz yeterince gelişmediğini yansıtmaktadır.

Atasagun'a göre, incelenen dönemde Türkiye'de kredi faiz oranları serbest piyasa koşullarında şekillenmemiş,⁵⁴⁶ doğrudan devletin hukuki düzenlemeleri çerçevesinde belirlenmiştir. Bu alanda sınırlı ölçüde bazı değişimler gözlemlense de, devletin belirleyici ve yönlendirici rolü dönem boyunca büyük ölçüde varlığını sürdürmüştür.⁵⁴⁷

5.5.Devletçilik Döneminde Türkiye'nin Faiz Politikası Belirleme Girişimleri

5.5.1. Tefecilikle mücadelede devletin attığı adımlar

Fahiş faiz uygulamalarına karşı devlet, bir yandan yasaklama ve kural koyma yoluna gitmiş, diğer yandan da kredi taleplerine cevap verecek kurumların geliştirilmesine çalışmıştır. Bu çerçevede çıkarılan kanunlardan ilki, 8 Haziran 1933 tarihinde kabul edilen 2279 sayılı *Ödünç Para Verme İşleri Kanunu*, diğeri ise *Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu* olup, üçüncüsü de *Küçük Sanatlar Kanunu Projesi*'dir. Bu iki kanun ve son proje, orta sınıfın korunması amacıyla, ceza, hukuk ve ekonomi ilkelerinin belirlenmesinde benzer bir yaklaşım sergilemektedir.⁵⁴⁸

5.5.1.1. 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu

Gelişmekte olan birçok ülkenin karşılaştığı temel ekonomik sorunlardan biri olan sermaye yetersizliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönem kalkınma stratejilerinin de başlıca engellerinden biri olmuştur. Cumhuriyet yönetimi, ekonomik kalkınmanın itici gücü olarak gördüğü tasarruf birikimini artırma çabalarına özel bir önem vermiştir. Ancak toplumun tasarruf kapasitesindeki yapısal sınırlılıklar, kredi kaynaklarının maliyetini yükselterek ekonomik faaliyetlerin genişlemesini engellemiş; bu da devletin kredi piyasalarına doğrudan müdahale etmesini zorunlu hâle getirmiştir.⁵⁴⁹

1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi, 1926 tarihli Medeni Kanun, yine 1926 tarihli Borçlar Kanunu ve Ticaret Kanunundaki ilgili hükümlerin tefecilikle mücadelede yeterli olmadığı görülmüş, bu nedenle daha etkili ve ihtiyaca cevap verecek bir kanun çıkarılması

⁵⁴⁶ Bu çerçevede söz konusu edilen kredi piyasasının, esasen yasal ve düzenlenmiş piyasa olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, aynı dönemde yasal düzenlemelerin dışında işleyen gayriresmî kredi piyasasında tefecilerin, resmi sınırların oldukça üzerinde faiz oranlarıyla kredi sağladıkları da bilinmektedir.

⁵⁴⁷ Atasagun, Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, s.415

⁵⁴⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Türkiye'de Kooperatifçilik, İstanbul Üniversitesi Yayınlar, İstanbul, 1953, s.156

⁵⁴⁹ Zarakolu, Cumhuriyet'in 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, s.161

için girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimlerin sonucu olarak, 30 Mayıs 1933'te 2279 sayılı “Ödünç Para Verme İşleri Kanunu” meclise sunulmuştur.

Komisyon raporu

294 numaralı Komisyon Raporu'nda, ilgili kanunun gerekçeleri ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Raporda, bir ülkenin mevcut kredi koşullarının ekonomik gelişme üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu vurgulanmış ve bu nedenle kredi sisteminin iyileştirilmesi ile geliştirilmesinin hükümetin öncelikli hedeflerinden biri olduğu ifade edilmiştir. Komisyon ayrıca yüksek faiz oranlarına dikkat çekmiş; yapılan gözlemler ve ilgili bakanlığın edindiği bilgiler doğrultusunda, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi birkaç büyük şehir dışında, pek çok yerde bankaların uyguladığı faiz oranlarının %38'e kadar yükseldiğini belirtmiştir. Daha da önemlisi, bu yüksek oranların normal kabul edilmesi ve bunun üzerinde kalan farkların tekelleri davranışlarla istismar edilmesidir. Raporda, söz konusu durumun ülke ekonomisini durma noktasına getirdiği, toplumsal yapıyı derinden sarstığı ve acil tedbirlerin alınması gerektiği açıkça dile getirilmiştir.

Komisyonla göre, milli üretim hâlen ağır bir faiz yükü altındadır. Ancak en zorlayıcı koşullar altında kalan kesim, küçük ölçekli krediye ihtiyaç duyan gruplardır. Bankaların faaliyet alanı dışında kalan tüccar, küçük zanaatkar, çiftçi, memur ve benzeri toplumsal kesimler için mevcut küçük kredi kuruluşlarının sayısı sınırlıdır. Bu nedenle çoğunluğun başvurabileceği tek kaynak tefecilerdir. Tefecilerin uyguladığı faiz oranlarının aylık %5 ile %10 arasında değiştiği, bu yüksek maliyetin doğal kazanç imkânlarıyla karşılanmasının mümkün olmadığı ve bu durumun borçluları iflas ile yoksullaşma riskiyle karşı karşıya bıraktığı belirtilmiştir. Raporda ayrıca geçmişteki murabaha düzenlemelerinin ve mevcut küçük kredi mevzuatının sorunun yaygınlığını azaltmada etkili olmadığı da vurgulanmıştır. Bu çerçevede, tefeciliğin sınırlandırılması ile birlikte yeni kredi kurumlarının kurulması gerekliliği dile getirilmiştir.⁵⁵⁰

Komisyon raporu, bazı konularda özeleştiride içermektedir. Rapora göre, ekonomik sorunların yalnızca ekonomik önlemlerle çözülebileceği anlayışı benimsenmiş, ülkede faiz

⁵⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtima:2, Cilt:10, 294 no.lu Komisyon Raporu, 30 Haziran 1933, s.1

oranlarına doğrudan bir üst sınır getirilmemiştir. Bu yaklaşım, murabaha nizamnamesindeki uygulamalarla paralellik göstermektedir.⁵⁵¹

5 Haziran 1933 tarihli ve 1/738 esas numaralı karar doğrultusunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde Adliye ve İktisat Encümenlerinin iştirakiyle oluşturulan Muhtelit Encümen tarafından görüşülen *Ödünç Para Verme İşleri Kanunu Tasarısı*, yalnızca bu iki encümenin değil, aynı zamanda Bütçe Encümeni'nin de gündemine alınmıştır. Günümüzde “Plan ve Bütçe Komisyonu” adıyla faaliyet gösteren bu encümende, kanun teklifinin gerekçeleri kapsamlı şekilde müzakere edilmiştir.

Komisyonun özellikle üzerinde durduğu husus, tasarının dayandığı iktisadi gerekçelerdir. I. Dünya Savaşı sonrasında üretim stoklarının tükenmesi ve talebin olağanüstü artışı, dünya genelinde fiyatların hızla yükselmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler geçici bir üretim artışı ve ekonomik canlanma sağlasa da, 1929'da başlayan ve kısa sürede küresel ölçekte derinleşen ekonomik bunalım bu eğilimi tersine çevirmiştir. Türkiye de söz konusu krizin etkilerinden ciddi biçimde etkilenmiştir.

Krizin yansımalarından biri, finansman kaynaklarına erişimin zorlaşması ve borçlanma maliyetlerinin yükselmesidir. Büyük şehirlerdeki yerli ve yabancı sermayeli büyük bankalar faiz oranlarını ortalama %9 düzeyinde tutarken, küçük bankalar ve bireysel kredi verenler çok daha yüksek oranlarla borç vermiştir. Bu durum kredi piyasasında yapısal bir dengesizlik doğurmuş; hem üretim kapasitesinin düşmesine hem de hanehalkının alım gücünün zayıflamasına yol açmıştır. Fiyatların sürekli gerilediği bir ortamda faiz oranlarının sabit kalması, ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğini neredeyse imkânsız hâle getirmiştir.⁵⁵²

Ödeme gücünün zayıflaması, ipotekli taşınmazların satışını zorunlu kılmış; bu da mülklerin gerçek değerlerinin çok altında el değiştirmesiyle sonuçlanmıştır. Özellikle %15'in üzerinde faizle borçlananlar ödeme güçlüğüne düşmüş ve mülklerini yok pahasına kaybetme tehlikesiyle karşılaşmıştır. Bu durumun, toplumsal yapı üzerinde ciddi sosyoekonomik sorunlar doğurabileceği öngörülmüştür.

Söz konusu tehlikeyi hafifletmek amacıyla, ipotekli borçların beş yıl süreyle ertelenmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca, bazı tefecilerin ipotek gibi güçlü teminatlarla yetinmeyip taşınmazların devrini talep etmeleri de dikkat çekmiştir. İlk bakışta bir satış

⁵⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtima:2, Cilt:10, 294 no.lu Komisyon Raporu, 30 Haziran 1933, s.2

⁵⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtima:2, Cilt:10, 294 no.lu Komisyon Raporu, 30 Haziran 1933, s.18

işlemi gibi görünen bu uygulamalar incelendiğinde, asıl amacın mülkiyet devrinden çok alacaklının ipoteğe başvurmadan mülk üzerinde doğrudan hak elde etmesi olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle, bu tür işlemlerin ipotekli borç kapsamında değerlendirilmesi ve erteleme hükmünün bu durumlara da uygulanması gerekli görülmüştür.⁵⁵³

Hazırlanan kanun tasarısının temel amacı, üretici ile tüketici arasında bozulan dengeyi yeniden tesis etmek, kredi piyasasında daha adil ve öngörülebilir bir işleyiş sağlamaktır. Faiz oranlarının makul bir çerçevede düzenlenmesi, kredi maliyetlerinin düşürülmesi ve ekonomik faaliyetlerin teşvik edilmesi tasarının ana hedefleri arasında yer almıştır.

Komisyon, tasarının hedeflerini genel hatlarıyla olumlu karşılamış ve teklifi esas itibarıyla uygun bulmuştur. Yapılan görüşmelerde bazı maddeler üzerinde değişiklik önerileri getirilmiş, bazı hükümler ise daha bütünlüklü bir yapı sağlamak amacıyla yeniden sıralanmıştır. Sonuçta, tasarı revize edilmiş şekliyle kabul edilmiştir.⁵⁵⁴

Meclis görüşmeleri

Kanun teklifinin 8 Haziran 1933 Perşembe günü Meclis gündemine alınmasıyla birlikte, maddelerin görüşülmesine başlanmıştır. Maddeler genel olarak kabul edilmiş, ancak bazı maddelerde düzeltme ve eklemeler yapılmıştır. Meclis Genel Kurulu'nda özellikle 9. madde üzerine yoğun tartışmalar yaşanmıştır.

Kanun teklifine göre 9. madde ile ödünç para verme faaliyetlerinde, 16. madde kapsamında belirtilen komisyon ve hesap masrafları da dâhil edilmek suretiyle uygulanabilecek azami faiz oranı %12 olarak belirlenmiştir. Bu üst sınırın aşılmasını zorunludur. Ancak %12'nin üzerindeki faiz oranları için, belirli dilimler çerçevesinde alınacak fazlalıkların belli bir oranı ilgili vilayet özel idareleri tarafından tahsil edilerek kamu gelirine aktarılacaktır. Buna göre:

- %12 ile %15 arasındaki fazla faiz için %25,
- %15 ile %18 arasındaki fazla faiz için %35,
- %18 ile %20 arasındaki fazla faiz için %50,
- %20 ile %25 (dâhil) arasındaki fazla faiz için %90 oranında kesinti uygulanacaktır.

⁵⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3, İctima:2, Cilt:10, 294 no.lu Komisyon Raporu, 30 Mayıs 1933, s.3

⁵⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3, İctima:2, Cilt:10, 294 no.lu Komisyon Raporu, 30 Mayıs 1933, s.18

- %25'in üzerindeki tüm faiz fazlalıkları ise tamamıyla kamu geliri olarak özel idareler tarafından alınacaktır.

Ayrıca özel idareler tarafından toplanan meblağların dağılımı da düzenlenmiştir. İzin beyannamesine uygun şekilde toplanan tutarların %25'i ile beyannamenin aksine olduğu tespit edilen ve borçlunun bildirimi sonucu tahsil edilen tutarların %50'si, faiz ödeyen borçlulara iade edilecektir. İlgili borçlular, özel idarelerin ilan yoluyla yapacağı bildirimden itibaren altı ay içinde başvuruda bulunarak paylarını alabilecektir. Belirtilen süre içinde başvuru yapılmaması hâlinde, bu meblağlar özel idarenin tasarrufunda kalacaktır.

9. madde üzerine söz alan Bolu milletvekili Şükrü Gülez, 16. maddede faiz işlerine tahsis edilen sermayeler için bir milyondan fazla olanlarda komisyon oranına dair herhangi bir hüküm bulunmadığını ileri sürmüştü, “%12’lik azami faiz oranı içerisinde komisyon bedeli de dâhil midir?” sorusunu yöneltmiştir. Evet, cevabı aldıktan sonra, 16. maddede komisyon oranına dair bir düzenleme bulunmadığını ifade etmiştir.

Konya milletvekili Refik Koraltan ise, 9. madde hakkında söz alarak, bu düzenlemenin yürürlük tarihinden önce yapılmış borçlar için de geçerli olup olmayacağını sormuştur. Dönemin İktisat Vekili Celâl Bayar, kanunun yalnızca yayımlandığı tarihten itibaren uygulanacağını, geçmişte yapılmış ve sözleşmeye bağlanmış borç verme işlemlerinin kapsam dışında kalacağını açıklamıştır.⁵⁵⁵

İzmir milletvekili Hüsnü Kitapçı ise söz konusu maddede belirlenen %12’lik faiz oranının tefeciler için uygun olduğunu, zira bu kişilerin halka kredi sağlarken paralarını birçok yere dağıttıklarını ve bir kısmını geri alamadıklarını belirtmiştir. Ancak bankalar açısından %12 oranının yüksek olduğunu savunmuştur.⁵⁵⁶ Ona göre, bankaların en kârlı dönemlerinde dahi faiz oranları %9–12 arasında seyretmiştir. %9’un üzerindeki faiz oranlarında iş yapanlara yeterli kazanç sağlanamayacağı, hatta düşüş yaşanabileceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla bankalar için uygun azami faiz oranının %9 olması gerektiğini, daha fazlasının halkın ödeme gücünü aşacağını vurgulamıştır.⁵⁵⁷ Kitapçı ayrıca, tefecilerin bankalardan %12 ile aldıkları kredileri halka %15 ve üzeri faiz oranıyla vermek zorunda

⁵⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.92

⁵⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.93

⁵⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.92

kalacaklarını belirterek, bankaların ülke menfaatine uygun hareket etmeleri için %9 oranının yeterli olduğunu dile getirmiştir.⁵⁵⁸

Görüşmelerin devamında Koraltan tekrar söz alarak, Adliye Komisyonu'nun 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi'nin hâlâ yürürlükte olduğuna dair görüşünü hatırlatmıştır. *“Raif Beyefendi'ye soruyorum: Murabaha Nizamnamesi'ne göre alınması gereken %9 yerine, daha önce yapılmış sözleşmeler nedeniyle bu oran %30, %40, %50 hatta %100'e kadar çıkarılmışsa, tefecilerin yaptığı bu işlemten dolayı alacaklıların baskısı ve eziyeti neden devam etsin?”* sorusunu yöneltmiştir.

Koraltan'a göre, madem Murabaha Nizamnamesi yürürlükte, o hâlde %9 oranına komisyon ve diğer masraflar da dâhil edilerek faiz %12'yi geçmemelidir. *Bugüne kadar bu şekilde yapılmış işlemler nizamnamenin genel hükümleri dâhilinde kabul edilebilir. Ancak bunun üstüne çıkarak %12'den %100'e kadar sözleşmeye bağlanmış olsa dahi, bu durum kanuna aykırı ve gayrimeşrudur; mutlaka yeni kanun kapsamına alınmalıdır. Aksi hâlde fayda sağlanamaz.*

Koraltan, *“Murabaha Nizamnamesi'nin yürürlükte olduğu kabul edildiğine göre, bu madde uyarınca alınması gereken faiz ve diğer ücretlerin azami sınırı %12'yi geçmemelidir. Bu sınır aşıldığında, alacaklı tarafından bildirilmesi hâlinde, kanuni yollara başvurulmalıdır. Kanunun gereği budur.”* diyerek sözlerini tamamlamıştır.⁵⁵⁹

Koraltan'ın açıklamalarının ardından, Adliye Encümeni adına söz alan Trabzon milletvekili Raif Karadeniz, mevcut durumun daha iyi anlaşılabilmesi için ilgili kanunun gerekçesine değinmiştir. Karadeniz, Türkiye'de kredi ihtiyacının oldukça yüksek olduğunu; memurların, çiftçilerin, küçük esnafın ve genel olarak tüm vatandaşların bu krediye ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır.

Karadeniz'e göre, ülkenin kredi ihtiyacı bugüne kadar bir yandan bankalar, diğer yandan da ödünç para vermekle uğraşan özel kişiler (tefeciler) tarafından karşılanmıştır. Ancak kredi ihtiyacının şiddeti nedeniyle, Murabaha Nizamnamesi'nin %9'un üzerinde faiz alınmasını yasaklayan hükümleri yeterince uygulanamamış; bu nedenle kişiler %100'e varan oranlarda tefecilerden borçlanmak zorunda kalmıştır.

Karadeniz, söz konusu tefecilerin hükümetin her türlü denetiminin dışında faaliyet yürüttüklerini, yalnızca kendi biriktirdikleri sermayeyi başkalarının ihtiyacını fırsata çevirerek artırmaya çalıştıklarını ve bu yolla dürüst insanları zor durumda bıraktıklarını

⁵⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.93

⁵⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.93-94

dile getirmiştir. Bununla birlikte Karadeniz, hükümetin tefecilerle mücadele yollarını aradığını, ancak onların faaliyetlerini tamamen yasaklamaktan özellikle kaçındığını ifade etmiştir. Zira bu faaliyetlerin bütünüyle durdurulması durumunda, ülkenin kredi ihtiyacının ağır darbe alacağı ve mevcut ekonomik buhranın daha da şiddetleneceği görüşünü ileri sürmüştür.

Karadeniz, konuşmasının devamında tefeciler meselesine adaletli bir yaklaşım sergilenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, tefeciler arasında Murabaha Nizamnamesi'nde öngörülen %9 oranına riayet edenler bulunduğu gibi, %100 faiz talep edenlerin varlığı da inkâr edilemez bir gerçektir. Bu nedenle tüm tefecilere aynı ölçüde olumsuz bir yaklaşım sergilenmenin doğru olmayacağını belirtmiştir.

Karadeniz ayrıca, hem bu tür kişilerin fahiş faiz uygulamalarının engellenmesi hem de ekonomik faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinin önüne geçilmemesi amacıyla tedbir alınmasının zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, hazırlanan yasa tasarısı da tam olarak bu iki bakış açısını temel alarak hazırlanmış ve Meclis gündemine getirilmiştir.⁵⁶⁰

Karadeniz, konuşmasında ayrıca İzmir milletvekili Hüsnü Kitapçı'nın beyanlarına değinerek, 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi'nde öngörülen %9 faiz oranına yeni yasada neden uyulmadığını açıklamıştır. Ona göre, söz konusu nizamname %9'un üzerindeki oranları yasaklamış olsa da, uygulamada bu oran tefeciler tarafından düşük bulunmuş ve çeşitli yollarla çok daha yüksek oranlarda faiz talep edilmiştir. Benzer sorunların yeni yasada da yaşanmaması için, ülkenin mevcut kredi ihtiyacı dikkate alınarak daha gerçekçi bir sınır belirlenmiş ve bu oran %12 olarak tespit edilmiştir. Karadeniz'e göre, kredi ihtiyacı karşısında faiz oranı ne kadar düşürülürse, kötüye kullanım ve hile eğilimi de o ölçüde artmaktadır.

Karadeniz, Kitapçı'nın bir diğer önerisi olan bankalara %9 faiz uygulanması talebine de karşı çıkmıştır. Ona göre, böyle bir uygulama toplumsal sınıflar arasında karmaşaya yol açacağından pratikte mümkün değildir. Ayrıca, Kitapçı'nın eleştirdiği %12'nin üzerindeki faiz oranlarının kısmen kabul edilmesine ilişkin düzenlemeye değinen Karadeniz, burada esasen %12 oranının temel sınır olarak belirlendiğini, ancak ülkenin kredi ihtiyacını bütünüyle karşılamak amacıyla %15'in yasal oran olarak kabul edilmediğini belirtmiştir.

⁵⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.94

Çünkü böyle bir düzenleme, aşırı faiz uygulamalarına yasal zemin kazandırmak anlamına gelecektir.

Karadeniz, yasanın uygulanmasında bazı sorunların çıkabileceğini de dile getirmiştir. Özellikle tefecilerin bu oranlara uymayacağını öngördüğünü ifade eden Karadeniz, bu nedenle %12'nin üzerine çıkılması durumunda, fazladan kazanılan tutarın belirli oranlarda (%25 vb.) özel idarelere aktarılmasının zorunlu tutulduğunu savunmuştur.

Karadeniz, elde edilen bu %25'lik payın Halk Sandıkları ile Halk Bankası'nın sermayesinde kullanılacağını ifade etmiştir. Ayrıca, tefecilikle yalnızca yasaklar aracılığıyla mücadele etmenin mümkün olmadığını, bunun yanında alternatif çözümler geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, krediye duyulan ihtiyaç yüksek olduğu sürece, yüksek faizle borç veren kişiler varlığını sürdürecektir. Bu kişilerle etkin bir şekilde rekabet edebilmenin tek yolu ise halkın kredi ihtiyacını doğrudan karşılayacak mekanizmaların oluşturulmasıdır.⁵⁶¹

Karadeniz, aynı konuşmada, Koraltan'ın bir diğer önerisi olan ilgili kanunun geçmişte yapılmış sözleşmelere de uygulanması fikrine karşı çıkmıştır. Ona göre, eğer geçmişte düzenlenen bir sözleşmede faiz oranı %9'un üzerinde belirlenmişse, bu durum zaten yürürlükte olan 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi'ne göre yasak ve suç teşkil etmektedir. Dolayısıyla %9'un üzerindeki tüm faiz oranları geçersizdir.

Karadeniz bu noktada bir başka ayrıntıya da değinmiş, 1926 tarihli Ticaret Kanunu'na göre bireysel ticari sözleşmelerde faiz oranının serbest bırakıldığını hatırlatmıştır. Ancak, asıl amaçlarının köylüleri ve çiftçileri korumak olduğunu vurgulamış, onların da mevcut yasalar çerçevesinde zaten koruma altında bulunduğunu savunmuştur. Karadeniz'e göre, bu nedenle, yeni kanunun yayımlanmasından önce yapılmış tüm sözleşmelere geriye dönük olarak uygulanması, tarafların önceden öngörmediği bir durum nedeniyle sözleşmelerin iptali anlamına gelecektir ki bu da hem mülkiyet hakkına hem de adalet ilkesine aykırıdır.⁵⁶²

Karadeniz, konuşmasının devamında, 2279 sayılı Kanun'un Murabaha Nizamnamesi'ni neden yürürlükten kaldırmadığına da değinmiştir. Ona göre, 2279 sayılı Kanun yalnızca ödünç para verme işlemlerini düzenlemekte, Murabaha Nizamnamesi ise

⁵⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.94

⁵⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.95

“adi muamele” olarak adlandırılan sıradan ve günlük borç-alacak ilişkilerinde hâlâ geçerliliğini korumaktadır.⁵⁶³

İlgili kanun üzerine yapılan oturumda yeniden söz alan Koraltan, Ticaret Kanunu’nun genel hükümlerine göre faiz sözleşmelerinde serbestlik bulunduğunu, tarafların diledikleri şekilde ve oranda faiz belirleyebildiğini belirtmiştir. Borçlar Kanunu’na göre ise faiz sözleşmesi yapılmamışsa uygulanacak faiz oranının %5’i aşamayacağını ifade etmiştir. Murabaha Nizamnamesi doğrudan adi işlemler için geçerli olup, burada faiz oranı en fazla %9’dur. Ancak uygulamada, Murabaha Nizamnamesi’ne aykırı şekilde %100, %200, hatta %300 gibi aşırı faiz oranlarıyla işlemler yapılabildiği görülmüştür. Bu nedenle söz konusu işlemlerin, Murabaha Nizamnamesi’nin temel hükmüne döndürülmesi gerektiğini savunmuştur. En uygun çözümün, bu durumun 2279 sayılı Kanun’un 9. maddesinde açıkça belirtilmesi olduğunu, bunun mümkün olmaması hâlinde ise kanuna ek bir madde konulabileceğini dile getirmiştir. Koraltan’a göre düzenlemenin temel amacı, adi hukuki işlemlerde uygulanması gereken ve Murabaha Nizamnamesi uyarınca azami %9 olarak belirlenen faiz oranının fiiliyatta çok daha yüksek seviyelerde uygulanarak bir tür ekonomik baskı ve sömürü aracına dönüşmesini engellemek, özellikle dar gelirli kesimleri bu tür istismarlardan korumaktır.⁵⁶⁴

Tekrar söz alan Karadeniz, Türkiye’de yürürlükte bulunan kanunların, tefecilerin sınırsız bir serbestlik içerisinde faaliyet göstermelerini engelleyecek hükümler barındırdığını ifade etmiştir. Ona göre, mevcut durumda tefeci ile yapılan bir sözleşmede faiz oranı %9’un üzerinde belirlenmiş olsa dahi, borçlu kişi mahkemeye başvurduğunda faiz üst sınırı Murabaha Nizamnamesi uyarınca %9 üzerinden hesaplanmaktadır. Ancak tefeciler, faizi peşin alarak anaparaya eklemekte ve bu yolla yıllık faiz oranı %9’un çok üzerine çıkmaktadır. Karadeniz, bu tür durumlarda ortaya çıkan mağduriyetin nasıl giderilebileceği üzerinde durmuştur. Buna göre, mağdur olan kişiler Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu çerçevesinde mahkemeye başvurur ve anaparaya eklenmiş yüksek faizi gösteren bir belge sunarlarsa, mahkeme onların lehine karar verir. Belge sunulamaması hâlinde ise mahkeme yemin teklif eder; yemin eden taraf gerçeği söylemediği takdirde ağır bir sorumluluk altına girmekte, durumun ortaya çıkması hâlinde ciddi cezalarla karşılaşmaktadır.⁵⁶⁵

⁵⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.95

⁵⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.95

⁵⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.95-96

Bu noktada söz alan İktisat Vekili Mahmut Celal Bayar, ilgili kanunun en karmaşık ve tartışmalara yol açan maddesinin 9. madde olduğunu belirtmiştir. Bayar'ın aktardığına göre, gerek karma komisyonlarda gerekse diğer komisyonlarda bu madde üzerinde uzun değerlendirmeler yapılmış, farklı görüşler ortaya konulmuştur. Nihayetinde tüm komisyon üyeleri temel ilkeyi oybirliğiyle kabul etmiş; görüş ayrılıkları yalnızca faiz oranlarının belirlenmesine ilişkin yöntemsel detaylarda yoğunlaşmıştır. Bu bakımdan, tartışmalar ikincil bir boyut taşımakta olup üzerinde uzlaşılan temel prensip yasa tasarısının esasını oluşturmuştur. Bayar'a göre ilgili kanunun ruhunu ve temelini oluşturan madde de bu 9. maddedir.

Bayar, söz konusu maddenin neden bu şekilde düzenlendiğini açıklarken, Türkiye'de kredinin hukuki niteliği konusunda hukukçular arasında dahi bir görüş birliği bulunmadığını belirtmiştir. Bir kesim hukukçu kredi ilişkisinin arz ve talebe bağlı olduğunu savunurken, diğer bir kesim bunun belirli kayıt ve şartlara tâbi olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bayar, mevcut durumda yürürlükte olan Murabaha Nizamnamesi'nin faizin %9 olduğunu ve bu oranın aşılmaması gerektiğini öngördüğünü hatırlatmıştır. Ancak hükümet, faiz oranlarının fiiliyatta %9'un üzerinde seyrettiğinin farkındadır. Bayar, bu durumun yalnızca hükümet tarafından değil, hâkimler ve kolluk kuvvetlerince de bilindiğini, resmi faiz oranının uygulanamamasının temel nedeninin ise faizin piyasa koşullarında arz-talep dengesi çerçevesinde belirlenmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Ona göre, zorlayıcı sınırlamalar piyasa gerçekleriyle bağdaşmamaktadır.

Bayar, hükümetin uygulanabilir ve sürdürülebilir bir oran belirlemeye özen gösterdiğini, bu nedenle faiz oranlarını belirlerken keyfi davranmaktan kaçındığını belirtmiştir. Belirlenen oranın hayatın gerçekleriyle uyumlu olduğunu, aksi takdirde Murabaha Nizamnamesi'nde olduğu gibi uygulanamayacak bir faiz oranının ortaya çıkacağını savunmuştur. Bayar, yasada öngörülen %12 faiz oranının yüksek olduğunu kabul etmiş; ancak bu oranın belirlenmesinin temel gerekçesinin, %12'nin altında veya üstünde faiz işlemlerinin fiilen uygulanamayacak olması olduğunu açıklamıştır. Ona göre, %12 oranı, normal kredinin en yüksek sınırı olarak kabul edilmiştir.⁵⁶⁶

Bayar, kredi faizlerinin büyük şehirler ile Anadolu'nun kırsal bölgelerinde farklı oranlarda gerçekleştiğini belirtmiştir. Büyük şehirlerde, özellikle bankaların rekabet hâlinde bulunduğu yerlerde faiz oranları %7,5 ile %12 arasında değişmekte; ortalama ise

⁵⁶⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.96-97

%8,5 veya %9 düzeyinde seyretmektedir. Buna karşılık, İç Anadolu'daki işlemlerde faiz oranı %15'ten başlamakta, çoğunlukla %18'e ulaşmakta ve %22'ye kadar çıkmaktadır. Bu nedenle, normal kredi sistemini zedelememek amacıyla %12 oranı benimsenmiştir.

Bayar, belirledikleri oranın uygulanabilir olduğunu savunmuş; büyük şehirlerde güçlü ve köklü bankaların bu oranı aşmayacaklarına dair güvence vermiştir. Ona göre, kredi koşulları borçluların ödeme kapasitelerine ve güvenilirliklerine göre değişmekte, kimi müşteriler %7,5'in üzerinde faiz ödemek istememekte, bazıları ise %12'nin üzerinde faiz teklif etse bile banka tarafından kredilendirilmemektedir. Bu durum, tamamen bireylerin ödeme gücüyle bağlantılıdır.

Bayar, kırsal kesimdeki kredi oranlarına değinerek küçük bankaların sağladığı kredilerde faiz oranlarının %18'den başladığını, %38'e kadar yükselebildiğini, bu oranların kriz dönemlerinde de olağan zamanlarda da geri ödenebilir nitelikte olmadığını ifade etmiştir. Ona göre, bu denli yüksek faiz yükü borçluları kaçınılmaz olarak iflasa sürüklemekte, hiçbir iş kolu bu yükün altından kalkmamaktadır. Hükümetin aldığı tedbirlerin ise zorlayıcı değil, yönlendirici bir baskı unsuru olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bayar, hükümetin amacının faiz oranlarını piyasa koşullarını göz ardı ederek dayatmak olmadığını; küçük bankaları iflasa sürüklemeyecek, fakat aynı zamanda yüksek faizle ekonomik hayatı istismar etmelerine de izin vermeyecek makul bir seviyeye çekmek olduğunu belirtmiştir. Bu seviyeye ulaşabilmek için küçük bankaların birleşmeleri, giderlerini azaltmaları ve hissedarlarına yüksek temettüleri dağıtma alışkanlıklarından vazgeçmeleri gerektiğini dile getirmiştir. Aksi hâlde, doğrudan radikal önlemler alınması bu bankaların yıkılmasına, kredi hacminin daralmasına ve ihtiyaç sahiplerinin daha da zor durumda kalmasına yol açacaktır.

Bayar, ayrıca tefecilik meselesine değinmiş; tefecilerin uzun süredir başıboş bir şekilde faaliyet gösterdiklerini, hükümetin ise bugüne kadar herhangi bir sınırlama getirmediğini ifade etmiştir. Ancak bu duruma daha fazla göz yumulamayacağını, toplumsal yoksulluğu istismar eden tefecilerin yaptırımlarla karşılaşacaklarını belirtmiştir.

Konuşmasının devamında Bayar, kredi sisteminin yapısını analiz etmiş ve alınan tedbirlerin olumlu yönlerine değinmiştir. Ona göre, Türkiye'de esasen büyük krediden ziyade küçük krediye ihtiyaç duyan kesimler sorun yaşamaktadır. Küçük kredi talep edenler büyük bankalara erişimde güçlük yaşamakta, daha fazla çaba ve zaman harcamak zorunda kalmaktadır. Buna karşılık büyük kredi talep edenler avantajlı bir konumda

bulunmaktadır. Bayar, alınan tedbirlerin küçük kredilerin sağlanmasını kolaylaştıracak ve bu kesimlerin ihtiyaçlarını karşılayacak kurumların oluşturulmasına yönelik olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁷

Bu konuşmanın ardından 9. madde üzerine söz alan Çanakkale Milletvekili Ziya Cevher Etili, tefecilerin ve küçük taşra bankalarının uyguladığı fahiş faiz oranlarını halkı kemiren bir felaket olarak nitelendirmiştir. Etili, %100 faiz oranıyla temsil edilen bu ekonomik esareti kabul etmeyeceklerini vurgulamış, ekonomik köleliğin fiziksel kölelik kadar reddedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, halkı ağır faiz yükünden kurtarmak, siyahilerin kölelikten kurtarılmasıyla eşdeğer bir önem taşımaktadır. Etili, ilgili kanunun 9. maddesini sert bir şekilde eleştirmiş, bu maddenin tefeciliğe karşı mücadele yerine tefeciliğe alan açtığını savunmuştur. Ayrıca Edirne, Çanakkale, Gelibolu ve Ayvalık gibi bölgelerde yabancı unsurların yürüttüğü tefecilik faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir. Bu kişilerin yalnızca %100 faiz almakla kalmadığını, aynı zamanda halkın getirdiği tahılı ve eşyaları değerinin yarısına satın alarak faizi %500'e kadar çıkardıklarını ifade etmiştir.⁵⁶⁸

Bayar ise bu eleştirilere karşılık, faiz oranlarına kesin bir sınır konulmasının mümkün olmadığını, 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi ile getirilen %9 faiz sınırının da hiçbir zaman uygulanmadığını savunmuştur. Yeni düzenlemenin faizi %100'e çıkarmadığını veya tamamen serbest bırakmadığını, aksine mevcut mevzuatta değişiklik yapmadan yasal faiz oranı üzerinde alınan faizlerin bir kısmını kamu yararına tahsis etmeyi öngördüğünü ifade etmiştir.⁵⁶⁹

Toplantının ilerleyen bölümünde söz alan Samsun Milletvekili Ruşeni Barkın, tefecilerin çalışma yöntemlerini aktarmıştır. Ona göre, tefeciler çoğunlukla kahvehanelerde oturmakta veya arpa, un, kömür gibi ürünlerin ticaretini yapmaktadır. Kredi verdikleri kişilerden ev, bahçe, altın veya hatta gelinlik elbise ipoteği talep etmekte, verdikleri 100 lirayı bir yıl içinde %100 artırarak geri almaktadırlar. Görünüşte %9 faiz alınmış gibi gösterilmekte, fakat gerçekte oran %300 hatta %400'e ulaşmaktadır. Barkın, bu nedenle tefeciliği meslek edinenlerin cezalandırılmasını öngören yasal düzenlemelere ihtiyaç olduğunu savunmuş ve tefeciliğin tamamen yasaklanması gerektiğini dile getirmiştir.⁵⁷⁰

⁵⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s. 97- 98

⁵⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.98

⁵⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.99

⁵⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.99

İlgili kanunun 9. maddesi üzerine söz alan Bolu Milletvekili Mehmet Şükrü Gülez ise düzenlemenin yalnızca tefecilikle sınırlı kalmaması gerektiğini belirtmiştir. Gülez, seçim bölgesindeki tefecilerin mağaza sahibi olarak, vadeli satışlarda malın gerçek değerinin çok üzerinde fiyat uyguladıklarını aktarmıştır. Bu durumu somutlaştırmak amacıyla şu örneği vermiştir:⁵⁷¹

“Bir tefecinin mağazasında 5.000 okka tuz bulunmaktadır. Bu tuzun gerçek fiyatı 12 kuruştur. Paraya ihtiyacı olan bir kişi bu tuzu 18 kuruş üzerinden ve üç ay vadeli olarak satın alır. Yani kişi, her 100 okka tuza beher okkada 6 kuruş ekleyerek üç ay sonra toplam 18 lira ödemeyi kabul eder. Ancak acil nakit ihtiyacı nedeniyle aldığı tuzu dükkândan çıkarmadan 12 kuruşa geri satar. Bu malı yine tefecinin adamları satın alır ve tekrar dükkâna getirir. İşlem, hukuki olarak bir alım-satım akdi şeklinde görünmektedir. Fakat bu tür uygulamalar öylesine yaygındır ki fiilî faiz oranı yıllık %100’e ulaşabilmektedir. Halk arasında ‘%100 faiz’ denildiğinde kastedilen durum budur. Bu açık düzenleme eksikliği karşısında kanun ne öngörmektedir?”

Kanun hükümleri

Mecliste yapılan tartışmalar sonucunda, 8 Mayıs 1933 tarihinde 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu kabul edilmiştir. Kanun, 18 Haziran 1933 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

2279 sayılı kanunun 1. maddesi, faizden kazanç sağlamak amacıyla ödünç para verme işiyle uğraşan gerçek ve tüzel kişilerin hükümetten izin almasını zorunlu kılmıştır. Anonim, limited, kooperatif ve sermayesi paylara ayrılmış komandit biçiminde örgütlenen bankalar ise bu izin uygulamasının dışında tutulmuştur. Bu kurumlar zaten farklı yasal düzenlemelere ve sıkı denetimlere tabi oldukları için ayrıca izin almalarına gerek görülmemiştir.⁵⁷²

2. maddede, tefecilik faaliyetlerinde bulunan gerçek ve tüzel kişilerin beyanname verme yükümlülükleri düzenlenmiştir. Kanuna göre, makamlara her yıl mayıs ayında sunulacak beyannamelerde borç ilişkisine konu işlemlerde talep edilen azami faiz oranı ve

⁵⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt: 16, s.100

⁵⁷² “Faizden para kazanmak için ödünç para verme işleriyle meşgul olan hakikî ve hükûmî şahıslar bu kanun hükümlerine göre Hükümetten izin alırlar. Anonim, limitet, kooperatif ve sermayesi eshama ayrılmış komandit şirketi şeklindeki bankalar ile hususî kanunlar mucibince yapılan teşekküller bu izin usulüne tâbi değildir”, Ödünç Para Verme İşleri kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

uygulanacak diğer şartlar ayrıntılı biçimde belirtilmelidir. Anonim, limited, kooperatif ve sermayesi paylara ayrılmış komandit şirketler ile özel kanunlara dayanarak kurulmuş kuruluşlar bu yükümlülükten muaf tutulmuştur. Kapsam dışı kalan diğer gerçek ve tüzel kişiler ise ödünç verme faaliyetlerine tahsis ettikleri sermayenin miktarını ve ticari merkez adreslerini beyan etmekle yükümlüdür..⁵⁷³

3, 4 ve 5. maddelerde, beyannamelerin hazırlanış ve teslim usulleri belirlenmiştir. Beyannameler üç nüsha hâlinde düzenlenir ve ilgili yerleşim yerinin en yüksek mülki idare amirine teslim edilir. Valilik, başvuru sahibine resmî bir izin belgesi düzenler. Beyannamenin bir nüshası izin belgesiyle birlikte İktisat Vekâletine, ikinci nüsha maliye idaresine, üçüncü nüsha ise ticaret siciline iletilir. Beyannamenin bir örneği, ticari faaliyetin yürütüldüğü iş yerinde halkın görebileceği bir yere asılmak zorundadır. Yıl içinde hüküm ve koşullarda değişiklik yapmak isteyenler, İktisat Vekâletine başvuruda bulunur; uygun bulunması hâlinde yeni bir izin belgesi verilir ve değişiklik kamuoyuna ilan edilir..⁵⁷⁴

6, 7 ve 8. maddelerde, izin usulüne tabi kişiler, ödünç para verme faaliyetlerini noter onaylı deftere kaydetmekle yükümlüdür. Bu defterler, İktisat Vekâleti tarafından denetlenebilir. Her ticari yıl sonunda defterlerden bir nüsha İktisat Vekâleti veya ilgili valiliğe teslim edilir. Borç alanlara verilen tutar ve şartlar imzalı bir belge ile belgelenir. Beyannameyi süresinde vermeyenlerin izin belgeleri iptal edilir..⁵⁷⁵

⁵⁷³ “Ödünç para verme işleriyle uğraşanlar bu kanunun mer'iyetinden itibaren üç ay içinde ve bundan sonra her sene mayıs ayı içinde beyanname vermeğe mecburdurlar Beyannamede borçlulardan alınacak faizin en yüksek haddi ve borçlulara tahmil edecekleri şartlar bildirilecektir. Anonim, limitet, kooperatif ve sermayesi eshama ayrılmış komandit şirketi şeklindeki bankalar, hususî kanunlar mucibince yapılan teşekküller müstesna olmak üzere diğer hükmi ve hakikî şahıslar ödünç para verme işlerine tahsis edecekleri sermayenin Türk lirası olarak miktarını ve ticarî ikametgâhlarını beyannamelerine kaydedeceklerdir.”, Ödünç Para Verme İşleri kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

⁵⁷⁴ “ Madde 3 — Beyannameler üç nüsha olarak makbuz mukabilinde mahallin en büyük mülkiye memuruna verilir. Bu beyannameler üzerine kendisine vilâyetlerce izin vesikası verilir. Beyannamelerin bir nüshası izin vesikası suretile birlikte İktisat Vekâletine, ikinci nüshası alâkadar malmemurhıgına, üçüncü nüshası da kayıt ve ilân edilmek üzere ticaret sicilli memurluğuna gönderilir.

Madde 4 — Ödünç para verme işleriyle meşgul olanlar beyannamenin büyük harflerle yazılmış bir suretini ticari ikametgâhlarına halkın görebileceği bir yere asmağa mecburdurlar.

Madde 5 — Senesi içinde beyannamelerindeki şartlarını değiştirmek isteyenler İktisat Vekâletine müracaat ederler. Vekâletin muvafakati halinde kendilerine yeni bir izin vesikası verilir ve usulü dairesinde ilân edilir.”, Ödünç Para Verme İşleri kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

⁵⁷⁵ “ Madde 6 — İzin usulüne tâbi hakikî ve hükmi şahıslar yaptıkları ödünç para verme işlerini noterlikten tasdikli bir deftere müfredatı ile yazarlar. Bu defterler İktisat Vekâletince her zaman tetkik olunabilir. Her ticarî sene sonunda defterlerin birer sureti İktisat Vekâleti teşkilâtı bulunan yerlerde bunlara, İktisat Vekâleti teşkilâtı bulunmayan mahallerde valilere verilir.

Madde 7 — Ödünç para verme işleriyle uğraşanlar kendilerinden para alanlara verdikleri paranın miktarını ve şartlarını gösteren imzalı bir vesika vereceklerdir.

9. madde, ödünç para verme işlemlerinde uygulanacak faiz oranlarını düzenlemiştir. Buna göre, komisyon ve hesap masrafları dâhil olmak üzere azami faiz %12 ile sınırlandırılmıştır. Bu oranın üzerindeki faizler, belirli oranlarda mahalli özel idarelerin tasarrufuna geçer ve tahsil edilir:

- %12–%15 arası fazla faizlerin %25’i,
- %15–%18 arası kısmın %35’i,
- %18–%20 arası kısmın %50’si,
- %20–%25 arası kısmın %90’ı özel idareye aktarılır.

%25’in üzerindeki faizler ise tamamıyla özel idarelerce tahsil edilir. İdareler, izin beyannamesine uygun olarak alınan fazla faizlerin %25’ini ve izin beyannamesine aykırı olarak borçlunun şikâyetiyle tahsil edilenlerin %5’ini borçlulara iade etmekle yükümlüdür. Altı ay içinde başvurmayanlar için tutar özel idare bütçesine aktarılır.⁵⁷⁶

İlgili kanunun 10. maddesi ile vadesiz mevduata verilen faiz oranı da düzenlenmiştir. Buna göre, vadeye bağlı olmaksızın kabul edilen mevduatlar için %4,5 oranının üzerinde faiz veren kişi ve kuruluşların, bu oranı aşan kısımları belirli oranlarda kamuya aktarılmak üzere denetim altına alınmıştır. Bu çerçevede, %4,5 ile %6 arasındaki fazla faiz miktarının %50’si, %6 ile %7 arasındaki kısmın %75’i ve %7 ve üzerindeki (7 dahil) faiz farkının %90’ı vilayet özel idareleri tarafından takip edilerek tahsil edilmektedir. Böylece, vadesiz mevduata yüksek faiz uygulayan finansal yapıların faaliyetleri hem denetim altına alınmakta hem de kamu yararına gelir sağlayacak şekilde düzenlenmektedir.⁵⁷⁷

Madde 8 — Müddeti içinde beyanname vermiyenlerin izin vesikaları iptal edilir”, Ödünç Para Verme İşleri kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

⁵⁷⁶ “Ödünç para verme işlerinde 15 nci maddede yazılı kumüsyon ve hesap masrafları da dâhil olmak üzere en çok % 12ye kadar (12 dâhil) faiz alınabilir. Bundan fazla alınan faizlerin aşağıda gösterilen nisbetlar dahilindeki miktarları vilâyet hususî idarelerine ait olup bu idareler tarafından takip ve tahsil olunur.

% 12 den 15’e kadar alınacak faiz farkının % 25’ i

%15 den 18’e kadar alınacak faiz farkının % 35’i

%18 den 20’ye kadar alınacak faiz farkının % 50 si,

% 20 den 25’e kadar (25 dahil) alınacak faiz farkının %90’ı. 25’ten yukarıya alınacak faiz farkının tamamı birinci fıkra mucibince alınır. Bu suretle hususî idarelerce toplanılacak paralardan izin beyannamesine uygun olanlardan hasıl olacak mebalğın % 25 i ve izin beyannamesi hilâfında olup da borçlunun ihbarı üzerine tahakkuk ve tahsil edilenlerin % 5u si bu faizleri ödeyen borçlulara iade edilir Hususî idareler tahsil ettikleri paralardan boiç’uları ilân usulile haberdar ederler. Alâkadarlar ilân tarihinden itibaren altı ay zarfında müracaat ederek yukarıdaki fıkra mucibince kendilerine iade edilmesi lâzımgelen hisseyi almazlarsa bu hisseler de hususî idarelere kalır.”, Ödünç Para Verme İşleri kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

⁵⁷⁷ “Kabul eyledikleri vadesiz mevduata %4,5’ten fazla faiz verenler, fazla verdikleri faizin aşağıda yazılı nispetler dâhilindeki miktarı vilayet hususî idarelerince takip ve tahsil olunur: %4,5’ten %6’ya kadar alınacak faiz farkının %50’si; %6’dan %7’ye kadar alınacak faiz farkının %75’i; %7’den (7 dâhil) yukarı olanlardan alınacak faiz farkının %90’ı.”, Ödünç Para Verme İşleri kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

Yine kanunun 11. maddesinde, vadeli mevduata verilecek faiz oranlarının sınırları belirlenmiş ve bu sınırlara uyulmaması durumunda uygulanacak tedbirler yasal olarak düzenlenmiştir. Söz konusu maddeye göre, altı ay ve daha uzun vadeli mevduatlar için %6,5 oranını aşan faiz uygulayan kişi ve kuruluşların, bu oranı aşan kısmı, belirlenen oranlarda vilayet özel idareleri tarafından tahsil edilmektedir. Bu kapsamda, %6,5 ile %7 arasındaki farkın %50'si, %7 ile %8 arasındaki kısmın %75'i ve %8'in üzerindeki fazla faizlerin %90'ı ilgili idarelerce takip edilerek kamu gelirine kaydedilir. Tahsil edilen bu vergilerin tamamı özel idarelere ait olup merkezi bütçeye aktarılmaz. Ancak, Emlak ve Eytam Bankası'nın kuruluş kanunu çerçevesinde yetim hesaplarına uyguladığı faiz oranları, 10. madde hükümlerine tabi değildir. Ayrıca, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla belirlenen tasarruf sandıklarının vadeli mevduat hesaplarına uygulayabileceği faiz oranı azami %5 ile sınırlandırılmıştır; bu sınırın aşılması hâlinde söz konusu fazlalık, belirtilen vergi oranlarına göre işleme tabi tutulur.⁵⁷⁸ Böylece, vadeli mevduata verilen faiz oranları düzenlenmiş ve belirlenen sınırların aşılması durumunda devletin uygulayacağı yaptırımlar netleştirilmiştir.

Kanunun 12. maddesine göre, 9., 10. ve 11. maddeler uyarınca vilayet özel idarelerine ödenmesi gereken tutarlar, her ay sonunda hesaplanarak kesinleştirilmeli ve takip eden ayın ilk haftası içinde ilgili özel idare sandıklarına yatırılmalıdır. Bu yükümlülüğün yerine getirilmemesi hâlinde, söz konusu alacaklar kamu alacaklarının tahsiline ilişkin mevzuata uygun olarak tahsil edilir. 13. maddeye göre, ödünç para verme faaliyetlerinde aracılık yapan kişi ve kuruluşlar, doğrudan ödünç para verenlerle aynı şekilde izin alma yükümlülüğüne tabidir; bu izin bir yıl süreyle geçerlidir. Ayrıca, bu kişiler ödünç para alanlardan herhangi bir ad altında komisyon, ücret veya aracılık bedeli talep edemezler.⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ “Kabul eyledikleri altı ay ve daha uzun vadeli mevduata %6,5'ten fazla faiz verenlerin, fazla verdikleri miktar aşağıda yazılı nispetler dâhilinde vilâyet hususî idarelerince takip ve tahsil olunur: %6,5'ten %7'ye kadar olan farkın %50'si, %7'den %8'e kadar olan farkın %75'i, %8'den yukarı olanlardan ise %90'ı. (Bu vergilerin tamamı hususî idarelere aittir.) Emlâk ve Eytam Bankası'nın kanun-u mahsusu mucibince eytam hesabı carisine verdiği faizler, onuncu madde ile bu madde hükümlerine tâbi değildir. Listesi, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tertip edilecek tasarruf sandıklarının tevdiata verecekleri faiz haddi %5'e kadar olabilir. Fazlası, yukarıda yazılı hükme göre muamele görür.” Ödünç Para Verme İşleri Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

⁵⁷⁹ “ Madde 12 — 9, 10 ve 11'inci maddeler mucibince vilâyet hususî idarelerine verilecek paralar, tahsil edenler tarafından her aym sonunda tahakkuk ettirilerek ertesi ayın ilk haftası içinde hususî idare sandıklarına yatırılır. Yatırılmazsa tahsili emval kanunu mucibince tahsil olunur.

Madde 13 — Ödünç para verme işlerine tavassut edenler dahi Ödünç para verenler gibi izin alırlar. Bu izin bir sener müddetle verilir. Ödünç para verme işlerine tavassut edenlerin ödünç para alanlardan her hangi bir nam ile tavassut ücreti almaları yasaktır.”, Ödünç Para Verme İşleri Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

Böylece, fazla faizlerin kamuya aktarımı ve aracılık faaliyetlerinin denetimi açık biçimde düzenlenmiştir.

Kanunun 14. maddesinde tefecilik tanımlanmıştır. Buna göre, izne tabi olduğu hâlde herhangi bir izin almaksızın sürekli biçimde faiz karşılığı ödünç para verme faaliyeti yürüten, beyannamelerinde belirtilen oranları aşan veya beyanname hükümlerini gizleyen gerçek ve tüzel kişiler “tefeci” olarak nitelendirilir.⁵⁸⁰

15. maddede, hangi işlemlerin faiz kapsamına girdiği belirtilmiştir. Faiz yalnızca ödünç verilen para üzerinden alınan karşılıkla sınırlı olmayıp, borçludan tahsil edilen işlem vergisi ve damga resmi dışındaki tüm komisyon, hesap masrafı ve diğer parasal yükümlülükleri de kapsar. Bununla birlikte, sermayesi bir milyon Türk lirası ve üzeri olan, kamu hizmeti ve menfaatine yönelik altyapı (nafia işleri), sanayi ve ticaret projelerine kredi sağlayan finansal kurumların, uzun vadeli kredi temini karşılığında elde ettikleri faiz dışı kazançlar bu düzenlemeye tabi değildir.⁵⁸¹

16. maddede, sermayesi bir milyon Türk lirasından fazla mali kuruluşlar için özel istisnalar getirilmiştir. Bu kuruluşlar, kamu yararına yönelik uzun vadeli altyapı, sanayi ve ticaret projelerine kredi sağladıkları takdirde, bu kredilerden elde ettikleri faiz dışı kazançların kanun hükümlerine tabi olmayacağı belirtilmiş ve böylece teşvik amaçlanmıştır.⁵⁸²

İlgili kanunun 17. maddesi, tefecilik suçu işleyenler için cezai yaptırımları belirler. Buna göre, izinsiz veya beyan edilen şartlara aykırı şekilde yüksek faizle borç para veren kişiler, bir aydan bir yıla kadar hapis ve 500 ila 10.000 lira arasında para cezasıyla cezalandırılır; ayrıca, iki ila beş yıl süreyle kamu hizmetlerinden men kararı verilebilir. Bu cezalar ertelenemez. Dönemin hükümeti, tefeciliği ciddi bir suç olarak değerlendirip ağır yaptırımlarla caydırmayı amaçlamıştır.⁵⁸³

⁵⁸⁰ “Birinci madde mucibince izin usulüne tâbi olupta izinsiz faizle ödünç para vermeği itiyat eden ve beyan namelerinde yazılı faiz haddelerinden fazla faiz alan ve beyannamelerindeki şartları veya faiz hadlerini muvazaa ile gizliyen hakikî ve hükmî şahıslara tefeci denir.”, Ödünç Para Verme İşleri Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

⁵⁸¹ “Faiz tabirinde, ödünç para verme mukabilinde borçludan muamele vergisile damga resminden başka komisyon ve hesap masrafı ve sair her ne nam ile olursa olsun alınan para dahildir.”, Ödünç Para Verme İşleri Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

⁵⁸² “Madde 16 — Sermayesi bir milyon lira ve daha yukarı olan malî müesseselerin âmmeye hizmet ve menfaatlerine ait olan Nafia işleriyle sınaî ve ticarî tesisat ve teşebbüsât için uzun vade ile açacakları kredilerle temin edecekleri kazançlar mukabilinde faizden başka alacakları kâr ve menfaatler bu kanun hükmüne tâbi değildir.”, Ödünç Para Verme İşleri Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

⁵⁸³ “Tefecilik edenler bir aydan bir seneye kadar hapse ve (500) liradan (10 000) liraya kadar ağır para cezasına mahkûm edilir. Ayrıca iki seneden beş seneye kadar âmmeye hizmetlerinden »memnuiyetlerine karar

18. maddede, bu suçlara muhatap olanların ödünç para verme izin belgelerinin iptal edileceği düzenlenmiş⁵⁸⁴ ve böylece hukuki ve idari mücadele güçlendirilmiştir. 19. maddede ise, tefecilik suçundan hüküm giymiş kişilerin yeniden izin alabilme koşulları belirlenmiştir; ceza süresinin tamamlanmasından en az üç yıl sonra yeniden izin alınabilir, aynı suçu tekrar işlemeleri hâlinde izin verilmez. Bu düzenleme, mali faaliyetlerde güvenliği artırmayı ve kamu yararını korumayı hedeflemiştir.⁵⁸⁵ 20. maddeye göre, söz konusu suç davalarına Sulh Ceza Mahkemesi bakar.⁵⁸⁶

Çelebican'a göre, kanun yalnızca bireyler veya banka dışı kuruluşları değil, bankaların kredi faaliyetlerini de doğrudan etkilediğinden, bankacılık alanını disipline eden bir çerçeve olarak okunmalıdır.⁵⁸⁷

Atasagun'a göre, kanunun uygulanmasıyla Türkiye'de ödünç para veren kişi ve kuruluşların isimleri, adresleri, sermayeleri ve aldıkları faiz oranları tespit edilmiştir. Kanun, tefeciliği tanımlayarak, yasal hükümlere uymayanların hangi cezalarla karşılaşacağını belirlemiş ve İktisat Vekaleti, 1934 yılında bu işleri yürütmek üzere bir büro kurmuştur; daha sonra bu büro Kredi İşleri Şubesi adıyla yapılandırılmıştır. Ayrıca, hükümet, valilere gönderdiği talimatlarda tefecileri belirlemelerini ve gerekli cezai yaptırımların uygulanmasını istemiştir.⁵⁸⁸

İlgili kanun üzerindeki ilk değişiklik⁵⁸⁹, 25 Mayıs 1938'de kabul edilen 3399 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun ile yapılmıştır. Encümen raporuna göre, 2279 sayılı kanun uygulamaya girdikten sonra bankalarda faiz oranları %12'ye düşmüştür; komisyon, mevcut yasal faiz oranlarını %8,5'e indirmeyi önermiş ve bunun hükümetin düşük faiz politikasına uygun olduğunu savunmuştur.⁵⁹⁰

verilebilir. Bu cezalar, tecil edilmez.”, Ödünç Para Verme İşleri Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

⁵⁸⁴ “Tefecilik suçu ile mahkûm olanların izin vesikaları iptal edilir. İptal keyfiyeti ticaret siciline kayıt ve usulü dairesinde ilân- olunur.”, Ödünç Para Verme İşleri Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

⁵⁸⁵ “Tefecilik suçu ile mahkûm olanlara tekrar izin verilmesi için mahkûmiyetin infazından sonra üç senenin geçmesi şarttır. Tekerrürü halinde tekrar izin verilmez.”, Ödünç Para Verme İşleri Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

⁵⁸⁶ “Bu Kanunda yazılı suçların muhakemesine Sulh Mahkemelerince bakılır.”, T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933

⁵⁸⁷ Çelebican, s.31

⁵⁸⁸ Atasagun, Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, s.186

⁵⁸⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 36 - 40 - 18

⁵⁹⁰ TBMM 184 No'lu Komisyon Raporu, 24.01.1938

Zarakolu'na göre, %12'lik faiz oranının yüksek olması ve 3379 sayılı kanunun %25'e kadar faiz alınmasına imkân vermesi, yeni bir düzenlemeyi zorunlu kılmıştır.⁵⁹¹

Böylece, 3399 sayılı kanun 25 Mayıs 1938'de mecliste kabul edilmiş ve 28 Mayıs 1938'de Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun 1. maddesiyle 3379 sayılı kanunun 15. maddesi değiştirilmiş ve ödünç para işlerinde %8,5'in üzerinde faiz alımı yasaklanmıştır. Ancak açık kredi işlemlerine istisna getirilmiş ve bu işlemlerden %12 oranında faiz alınabileceği kararlaştırılmıştır.⁵⁹²

Zarakolu'na göre, devletin belirlediği azami faiz oranları, bu oranın altında kredi almak isteyen çevreleri piyasanın dışında bırakabilir. Talebin arzı aşması durumunda ya yasal sınırları zorlayan uygulamalara başvurulmakta ya da kredi dağıtımında miktar sınırlamaları uygulanmaktadır.⁵⁹³ Atasagun ise, kanunların fahiş faizle mücadelede önemli olduğunu, ancak yalnızca nakit kredileri kapsadığını ve mal olarak verilen krediler için hüküm bulunmadığını belirtmiştir.⁵⁹⁴

5.5.1.2. 2284 sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu

Hükümet, 2279 ve 3399 sayılı kanunlar aracılığıyla yüksek faiz oranlarıyla mücadele ederken, özellikle küçük ölçekli üreticilerin ihtiyaç duyduğu kısa vadeli finansman olanaklarının sağlanmasına yönelik düzenlemeleri de gündemine almıştır. Bu bağlamda 2284 sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu hazırlanmış⁵⁹⁵ ve 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu ile birlikte 8 Haziran 1933 tarihinde Meclis'te görüşülüp kabul edilerek, 18 Haziran 1933 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

İlgili kanun, 2279 sayılı kanunun bir devamı olarak düşünülmüştür. Hükümet, küçük krediye ihtiyaç duyan kesimlerin talebini karşılayacak bir girişim olarak Halk Bankası ve Halk Sandıkları'nın kurulmasını kararlaştırmıştır. Kanunun gerekçesinde, küçük kredi ihtiyacının toplumun farklı ekonomik alanlarında kendini gösterdiği belirtilmiş, ülkenin genel sosyo-ekonomik yapısının henüz yoğunlaşma ve uzmanlaşma açısından yeterli düzeyde olmadığı dikkate alınarak, bu ihtiyacın karşılanmasında tüm küçük ölçekli kredi

⁵⁹¹ Zarakolu, Cumhuriyetin 50. Yılında Ülkemizde Bankacılık, s.52

⁵⁹² “Ödünç para verme işleri hakkındaki 8 haziran 1933 tarih ve 2279 sayılı kanunun 9 uncu maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: Ödünç para verme işlerinde % 8,5 dan fazla faiz almak yasaktır. Ancak açık kredi şeklindeki muamelelerde % 12'ye (12 dahil) kadar faiz alınabilir.”, Ödünç Para Verme İşleri Kanunun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun, (1938), T. C. Resmi Gazete, 3919, 28 Mayıs 1938

⁵⁹³ Zarakolu, Cumhuriyetin 50. Yılında Ülkemizde Bankacılık, s.162

⁵⁹⁴ Atasagun, Türkiyede Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, s.186-187

⁵⁹⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2 / 36 - 40 - 17

taleplerini kapsayacak bir banka sisteminin kurulmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir.

Sistem iki temel ilkeye dayandırılmıştır: Merkezi Ankara'da kurulacak Halk Bankası ve ülke genelinde yayılması hedeflenen Halk Sandıkları. Bu yapı ile küçük sermaye sahiplerinin finansmana erişiminin kolaylaştırılması ve ekonomik hayata aktif katılımlarının desteklenmesi amaçlanmıştır.⁵⁹⁶ Kanun tutanaklarında, Halk Bankası'nın küçük ölçekli kredi faaliyetlerini merkezden yönetecek güçlü ve millî bir kurum olarak tasarlandığı vurgulanmıştır. Doğrudan bireylere kredi sağlamayacak olan banka, Halk Sandıkları'nı finanse ederek ülke genelinde küçük kredi akışını düzenleyici bir rol üstlenecektir. Banka, bu sandıkların işlemlerini denetleyecek, gözetim altında tutacak ve gelişimlerini destekleyecek önlemler alarak, küçük kredi mekanizmasının rasyonel ve sürdürülebilir şekilde işlemlerini sağlayacaktır.⁵⁹⁷

Gerekçede ayrıca, Halk Bankası'nın ihtiyaç duyulan bölgelerde yeni Halk Sandıkları kuracağı belirtilmiş ve bankanın ülke genelinde küçük kredi faaliyetleri üzerinde bir nevi tekel işlevi göreceği savunulmuştur. Bankanın asli görevi, Halk Sandıkları'nın mali, idari ve teknik işlemlerini denetim altında tutmaktır. Tefeciliğe karşı yürütülen mücadelede temel araçlardan biri olacak Halk Sandıkları'nın sürdürülebilirliği için, kamu tüzel kişilerinin sahip olduğu hisse senetlerinin devri ve üzerindeki haklardan vazgeçmeleri yasaklanmıştır.

Küçük esnaf ve zanaatkârlar krediye yoğun ihtiyaç duymakta, ancak düşük faizli kredi sunabilecek kurumsal yapılar bulunmamaktadır. Halk Bankası, bu kesimlerin finansman ihtiyaçlarını karşılamayı ve belirli meslek gruplarının kuracakları kredi kooperatiflerini desteklemeyi amaçlamaktadır.⁵⁹⁸ Kanun, 8 Haziran 1933'te Meclis gündemine gelmiş, tartışmaların ardından kabul edilerek 18 Haziran 1933'te yürürlüğe girmiştir. Kanun 17 maddeden oluşmakta olup, 8 maddesi Halk Bankası, 9 maddesi ise Halk Sandıkları ile ilgilidir.

⁵⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtima:2, Cilt:10, 294 no.lu Komisyon Raporu, 30 Mayıs 1933, s.2

⁵⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtima:2, Cilt:10, 294 no.lu Komisyon Raporu, 30 Mayıs 1933, s.2-3

⁵⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtima:2, Cilt:10, 294 no.lu Komisyon Raporu, 30 Mayıs 1933, s.3

Buna göre, merkezi Ankara’da olmak üzere, 3 milyon lira sermayeli Halk Bankası anonim şirketi kurulması kararlaştırılmış ve İktisat Vekâleti yetkilendirilmiştir,⁵⁹⁹ Maliye Vekaleti de ilgili bankaya 1 milyon lira destek sağlayacaktır.⁶⁰⁰ Halk Bankası, gerekli yerlerde Halk Sandıkları adıyla anonim şirket şeklinde küçük kredi kurumları kurmak ve bunlara destek vermekle yükümlüdür.⁶⁰¹ Mevduatı Koruma Kanunu hükümlerine göre, Halk Bankası ve Halk Sandıkları, sermaye ve ihtiyat toplamı esas alınarak mevduat kabul edebilir;⁶⁰² ancak bankanın şube açması yasaklanmış,⁶⁰³ sadece Halk Sandıkları’na kredi verebileceği kararlaştırılmıştır.⁶⁰⁴

Halk Sandıkları’nın gerçekleştireceği ödünç verme, borçlanma ve diğer işlemler, İktisat Vekâleti tarafından onaylanan esas sözleşmeler ile Halk Bankası tarafından onaylanan yönetmeliklere uygun olarak yürütülür.⁶⁰⁵ Ödünç Para Verme İşlerine İlişkin Kanun’un 9, 10 ve 11. maddeleri uyarınca, Vilayet Özel İdareleri’ne ait paralar her yıl Halk Sandıkları’na yatırılır ve karşılığında aynı miktarda hisse senedi alınır. Resmî kurumların elindeki hisse senetleri devredilemez ve başkasına aktarılamaz.⁶⁰⁶ Esnaf örgütlerinin kurduğu kredi kurumları, Halk Bankası teşkilatından yararlanmak istediklerinde, Halk Sandıkları’na ilişkin hükümlere tabi olacaklardır.⁶⁰⁷ Bu şekilde halk sandıklarının ülke çapında yaygın bir etki yaratması hedeflenmiştir.

Kuyucak’a göre, Halk Bankası sistemi, küçük ölçekli esnaf ve tüccar kesimine yöneltilmiş ve bu kesimin finansal ihtiyaçlarını karşılamaya tahsis edilmiştir. Büyük sermaye gruplarından ziyade, sınırlı ekonomik imkânlara sahip küçük işletmeler banka sisteminin öncelikli uygulama alanını oluşturmaktadır. Halk Bankası, esnafı kredi

⁵⁹⁹ Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933, Md.1

⁶⁰⁰ Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933, Md.2

⁶⁰¹ Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933, Md.3/1

⁶⁰² Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933, Md.3/2

⁶⁰³ Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933, Md.4

⁶⁰⁴ Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933, Md.5

⁶⁰⁵ Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933, Md.10

⁶⁰⁶ Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933, Md.15

⁶⁰⁷ Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933, Md.17

kooperatifleri kurmak için teşvik ederken, aynı zamanda ihtiyaç duydukları üretim aletlerini hem nakit krediyle hem de doğrudan malzeme temini yoluyla sağlamaktadır.⁶⁰⁸

Her ne kadar Halk Bankası hakkındaki kanun 1933'te resmileşmiş olsa da banka ancak 1938'de kurulabilmiştir.⁶⁰⁹ Bu süre zarfında Türkiye'de kredi ihtiyacı artmaya devam etmiştir. Ayrıca, Halk Sandıkları'nın anonim şirket olarak kurulması zorunluluğu ve yasal gerekliliklerin karmaşıklığı, bu sandıkların kurulmasını hem güçleştirmiş hem de geciktirmiştir. Bu nedenle Halk Bankası, yeni Halk Sandıkları kurmak yerine mevcut sandıkların temsilciliklerini açtırma politikasını benimsemiştir.⁶¹⁰

5.5.2. Ödünç Para Verme İşleri Hakkında Kanun'un kredi piyasasına yansımaları

Atasagun'a göre, 1933 yılında yürürlüğe giren ve tefeciliği yasaklayan 2279 sayılı kanun, ağır yaptırımlarla desteklenmiş olsa da, bu düzenlemenin ardından tefecilik faaliyetlerinin tamamen ortadan kalktığını söylemek güçtür. Ziraat Bankası ve Kredi Kooperatifleri'nin gelişimiyle birlikte kredi olanakları genişlemiş; ancak buna rağmen, özellikle adli denetimin zor olduğu 34 bin köy ile binin üzerindeki nahiye ve kaza merkezinde tefecilik faaliyetlerinin gizli biçimde sürdüğü görülmüştür.⁶¹¹

Boratav'a göre, 2279 ve 3399 sayılı kanunlar, tarım kesiminde tefeciliğin yaygın olduğu alanlarda etkin biçimde uygulanamamıştır.⁶¹² Buna karşılık, Atasagun, 1933 öncesiyle kıyaslandığında murabaha (tefecilik) niteliğindeki kredi işlemlerinde belirgin bir daralmanın yaşandığını savunmaktadır. Atasagun, 1929-1931 yıllarındaki tarımsal buhranın, özel kredi ilişkilerinde daha temkinli bir yaklaşımı beraberinde getirdiğini ve kredilere ilişkin teminat esaslarının güçlendirildiğini belirtmiş; ipotekli ve tapuya tescilli borç verme uygulamalarının yaygınlaşmaya başladığını ifade etmiştir. Bu sürecin, hem riskin sınırlandırılmasına hem de kredi sisteminin kurumsallaşmasına zemin hazırladığını vurgulamıştır.

Atasagun aynı eserinde, Türkiye'de tarımsal üreticilere farklı biçimlerde ve çeşitli amaçlarla borç veren özel kişilerin sayısını veya bu işlemler sonucunda oluşan kredi hacmini kesin olarak belirlemenin mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Özellikle 1934 yılından itibaren, 2279 sayılı yasanın uygulama sürecine dair herhangi bir istatistiksel veri,

⁶⁰⁸ Kuyucak, s.269

⁶⁰⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2 / 83 - 33 - 7

⁶¹⁰ Kuyucak, s.269-270

⁶¹¹ Atasagun, Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, s.175

⁶¹² Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s.249

İktisat Vekâleti tarafından kamuoyuyla paylaşılmamıştır. Bu veri eksikliği, kırsal bölgelerde devam eden murabaha ilişkilerinin niceliksel ve niteliksel boyutlarını sağlıklı biçimde analiz etmeyi güçleştirmektedir.

Başka bir eserinde Atasagun, Ziraat Bankası'nın 2279 sayılı kanunla gelen değişikliklere uyum sağlamaya çalıştığını dile getirmiştir. 1933 tarihli ve 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Hakkındaki Kanun'un yürürlüğe girmesiyle birlikte, Ziraat Bankası'nın kredi işlemlerinde uyguladığı faiz ve komisyon oranlarının düzenlenmesi zorunlu hâle gelmiştir. Kanuna göre, kredi kurumlarının her türlü borç verme işleminde müşterilerden faiz ve komisyon adı altında alabilecekleri toplam yıllık ücret (damga vergisi ve işlem harçları hariç) %12'yi aşamayacaktır. Atasagun'a göre, bu üst sınırın uygulanması yalnızca kredi maliyetlerini değil, aynı zamanda çeşitli mevduat türlerine verilen faiz oranlarının da düşürülmesini zorunlu kılmıştır.

Atasagun, müteselsil kefaletli ve ipotekli tüm zirai kredi işlemlerinde faiz ve komisyon oranlarının zaten %12'lik yasal sınırın altında kaldığını, bu nedenle 2279 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinin bu tür işlemlerde ek bir oransal düzenlemeyi gerektirmediğini belirtmiştir. Dolayısıyla söz konusu kredi uygulamalarında faiz ve komisyon oranlarında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Ziraat Bankası yönetimi, ilgili kanunları dikkate alarak bir dizi düzenleme yapma ihtiyacı hissetmiş ve böylece bankayı ilgilendiren yönleriyle 2279 sayılı Kanun'un uygulama esaslarını belirlemek, genel kredi işlemlerinde uygulanacak faiz ve komisyon oranlarının temel ilkelerini ortaya koymak amacıyla 25 Haziran 1933 tarihli ve 70 numaralı bir genelge yayımlamıştır. Bu genelge, kredi işlemlerinin yasal çerçeveye uyumlu şekilde yürütülmesini sağlamak üzere hazırlanmıştır.⁶¹³

1938 tarihli 3399 sayılı kanunla, 2279 sayılı ödünç para verme yasasında yapılan değişiklik sonucu bankaların (açık krediler hariç) uyguladığı faiz oranları en fazla %8,5 olarak sınırlandırılmıştır. Bu sınırlama, kredi ve mevduat faizleri arasında denge sağlamak ve bankaların mevduat sahiplerine verdikleri faiz oranlarını da düşürmelerini zorunlu kılmak amacıyla getirilmiştir. T.C. Ziraat Bankası, 20 Haziran 1938 tarihli ve 8 numaralı tamim ile bu yeni faiz oranlarını belirlemiş; önceki 57/1933 sayılı genelgeyle bazı maddeleri revize etmiştir. Yerel koşullara göre uygulanmak üzere dört farklı faiz tarifi hazırlanmış, azami oranlar belirtilmiş ve şube ile ajanslara bu oranları uygulamada veya

⁶¹³ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.175-176

değiştirmede takdir yetkisi tanınmıştır. Faiz oranlarının merkez onayına sunulması zorunluluğu kaldırılmıştır.⁶¹⁴

2279 ve 3399 sayılı kanunların Ziraat Bankası faiz politikasına etkisini bütüncül biçimde değerlendirmek açısından aşağıdaki tablo faydalı olacaktır.

Tablo 5.7. 1932-1938 Arası dönemde Ziraat Bankası tarafından mevduata uygulanan faiz oranları⁶¹⁵

Yıllar	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938							
	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami	Asgari	Azami						
Vadeli Mevduat	6	8	5	6,5	5	6,5	5	6,5	5	6,5	5	6,5	1,5	4
Vadesiz Mevduat	3	3	-	2	-	2	-	2	-	2	-	2	1	2
Tasarruf Mevduatı	4	7	4	5	4	5	4	5	4	5	4	5	1,5	4,5

Genel olarak bakıldığında, 2279 ve 3399 sayılı kanunlar, teşkilata bağlanmamış kredi piyasası üzerinde devletin ağırlığını hissettirse de, köylü kesim üzerindeki tefeci baskısı devam etmiştir. İlgili döneme ilişkin bir eserde Hatipoğlu, murabaha (tefecilik) uygulamalarının köylü üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çekmiş ve tefeciliğin Türkiye köylü kesiminin yapısını bozan bir hastalık olduğunu savunmuştur. Hatipoğlu, murabahacılığın farklı bölgelerde farklı adlarla anıldığını; bazı yerlerde “faizcilik”, bazı yerlerde ise “tefecilik” olarak ifade edildiğini belirtmiştir. Ona göre köylü üreticiler, tefeciliğin baskısına karşı dayanamayacak duruma gelmiştir. Ayrıca, tefecilerin bazı şehir işletmelerinde de faaliyet gösterdiğini, ancak asıl etkinlik alanlarının köyler ve köy ekonomisi olduğunu vurgulamıştır.⁶¹⁶

Hatipoğlu devamla, Türkiye’deki kanunların tefeciliği yasakladığını; buna rağmen tefecilik kurumunun ülkede köklü bir şekilde yerleşmiş olduğunu ve genel kanunlar ile

⁶¹⁴ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.178

⁶¹⁵ Atasagun, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, s.180

⁶¹⁶ Hatipoğlu, Ziraat Âleminde Vakıalar ve Düşünceler, s.108

yaptırımlarla bu kurumun tamamen ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir. Bunun nedenini, tefecilikle uğraşan kesimin bu işte uzmanlaşmış olmasıyla açıklamıştır. Hatipoğlu, tefecilikle topyekûn bir mücadele yürütülmesi gerektiğini, bu mücadelenin başarıya ulaşmadığı sürece köylü üretiminin istenilen seviyeye gelemeyeceğini savunmuştur.⁶¹⁷

Öte yandan, 2284 sayılı kanunla kurulması öngörülen Halk Bankası, gecikmeli olarak 1938 yılında faaliyete geçmiş; bu bankanın gözetiminde Ankara ve İstanbul'da kurulan Halk Sandıkları,⁶¹⁸ küçük esnaf ve tüccarın kredi ihtiyacını kısmen de olsa karşılamaya çalışmış ve bu görevlerini yürütürken devletten önemli mali destekler almıştır.

5.6.Türkiye’de Faiz Hukuku: Kanunlar ve Yargı Kararları

1926 tarihli Borçlar Kanunu ile aynı yıl yürürlüğe giren Ticaret Kanunu, ticari işlemlerde faizin taraflarca serbestçe belirlenmesine imkân tanırken; 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi ve 1933 tarihli Ödünç Para Verme İşleri Kanunu’nda öngörülen azami faiz oranı uygulamaları, mahkemelerde hukuki yorum farklılıklarına ve içtihat çelişkilerine yol açmıştır.⁶¹⁹

Yargıtay, birçok kararında hem Murabaha Nizamnamesi’ni hem de Ödünç Para Verme İşleri Kanunu’nu kamu hukuku normları çerçevesinde değerlendirerek, bu düzenlemelerin Borçlar Kanunu’nun 72. maddesi uyarınca faiz oranlarını sınırlayabileceğini kabul etmiştir. Ancak Türk Ticaret Kanunu’nun 654. maddesinin ticari sözleşmelerde faiz oranının taraflarca serbestçe belirlenebileceğini öngördüğü durumlarda, mahkemeler bu hükme dayanarak karar vermiştir.⁶²⁰

Nitekim, 29 Ocak 1930 tarihli Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararı’nda, Borçlar Kanunu’nun 72. maddesi uyarınca sözleşmeyle belirlenen faiz oranlarının kamu hukuku kuralları ve Murabaha Nizamnamesi hükümlerine tabi olduğu açık biçimde ortaya konmuştur. Buna karşın Ticaret Kanunu’nun 654. maddesi, faiz oranlarının serbestçe belirlenmesine imkân tanımış ve herhangi bir üst sınır öngörmemiştir. Bu durum, özellikle ticari işlemler bakımından faiz oranlarının Murabaha Nizamnamesi dışında serbestçe belirlenebileceği yönünde farklı yorumlara zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, anılan

⁶¹⁷ Hatipoğlu, Ziraat Âleminde Vakıflar ve Düşünceler, s.109

⁶¹⁸ Haldun Derin, Türkiye’de Devletçilik, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940, s.155

⁶¹⁹ Halid Kemal Elbir, “Fahiş Faiz Meselesi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 3-4, 2011, s. 868

⁶²⁰ Elbir, s. 868-869

içtihadı birleştirme kararı, bazı davalarda iddia edildiği gibi faiz tutarının anaparayı aşabileceği ya da Murabaha Nizamnamesi hükümlerinin uygulanmayacağı yönünde bir yoruma imkân vermemektedir.⁶²¹

Yargıtay Ticaret Dairesi'nin 8 Mayıs 1933 tarihli ve 850 sayılı kararında, borç ilişkisinin ticari nitelik taşıdığı ve borçluların tacir sıfatıyla senedi imzaladıkları belirtilerek, Ticaret Kanunu hükümleri uyarınca ticari işlemlerde faiz oranının taraflarca serbestçe belirlenebileceği açıkça ortaya konulmuştur. Bu bağlamda taraflar arasında %50 olarak kararlaştırılan faiz oranının Murabaha Nizamnamesi'ne aykırılığı gerekçe gösterilerek %9'a indirilmesi, Yargıtay tarafından hukuka uygun bulunmamıştır. Böylece ticari sözleşmelerde 654. maddenin geçerliliği açık biçimde teyit edilmiştir.

Benzer şekilde, Yargıtay Ticaret Dairesi'nin 10 Ekim 1943 tarihli ve 1552 sayılı kararında, Ticaret Kanunu'nun 654. maddesi faiz oranlarının taraflarca serbestçe belirlenmesine imkân tanısa da, Borçlar Kanunu'nun 72. maddesinin bu serbestliği kötüye kullanımın önlenmesi amacıyla kamu düzeni sınırlarıyla çerçevelediği belirtilmiştir. Bu bağlamda Murabaha Nizamnamesi'nin kamu hukuku niteliğindeki hükümleri, ticari işlemlerde dahi geçerliliğini korumuş; faiz tutarının hiçbir şekilde anaparayı aşamayacağı, bileşik faizin (mürekkep faiz) veya başka adlarla alınan faizlerin de bu sınırları geçemeyeceği hüküm altına alınmıştır. Böylece, yalnızca başlangıçta kararlaştırılan faiz oranları değil, sonradan yapılan yapılandırmalar da aynı sınırlamaya tabi tutulmuştur.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 15 Temmuz 1931 tarihli ve 30 sayılı kararında da benzer bir yaklaşım sergilenmiştir. Karara göre ticari işlemlerde taraflar faiz oranını serbestçe belirleyebilse de, bu serbesti yalnızca açık ve kesin irade beyanına dayanılarak hüküm doğurur. Borç senedinde altın üzerinden faiz ödeneceğine dair açık bir hüküm bulunmadığı takdirde resmî faiz oranı esas alınarak altın cinsinden faiz belirlenmesi hukuka aykırı kabul edilmiştir.⁶²²

Yargıtay Ticaret Dairesi'nin 17 Ekim 1949 tarihli, 1949/3961 Esas ve 4206 Karar sayılı kararında, 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu uyarınca bu tür borçlarda en fazla %8,5 faiz uygulanabileceği belirtilmiş ve mahkemenin %10,5 faiz hükmü bozularak düzeltilmiştir. Bununla birlikte, asıl borca ilişkin hüküm onanmış; yargılama giderlerinin borçlu tarafından ödenmesine karar verilmiştir. Aynı daire, aynı yıl verdiği bir diğer

⁶²¹ M. Şahap Arıç, Yargıtay İçtihatlarına Göre Hâşiyeli Ticaret Kanunu, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1946, s. 299-300

⁶²² Arıç, s. 300-301

kararda ise noter onaylı sözleşmeyle %8,5 olarak belirlenen faiz oranının yerel mahkemece %5'e indirilmesini hukuka aykırı bulmuş; sözleşme serbestisi gereği tarafların belirlediği faiz oranının geçerli olduğuna hükmetmiştir.⁶²³

Yargıtay Ticaret Dairesi'nin 1949 tarihli kararı, ticari sözleşmelerde faiz oranının belirlenmesine ilişkin önemli bir emsal teşkil etmektedir. Davacı, noter onaylı hesaplı cari sözleşmeye dayanarak anapara, %8,5 faiz, muamele vergisi ve avukatlık ücreti talep etmiştir. Sözleşmenin birinci maddesinde borçlunun %8,5 oranında faiz ödemeyi kabul ettiği, dördüncü maddesinde ise borç tamamen ödenene kadar bu oranı uygulayacağı açıkça belirtilmiştir. Yerel mahkeme, sözleşmeye aykırı olarak yalnızca %5 faizle hüküm kurmuş, bu durum Yargıtay tarafından hatalı bulunmuştur. Kararda, taraflar arasında belirlenen %8,5 faiz oranının borç tamamen ödenene kadar geçerli olduğu ve sözleşmenin kanunen bağlayıcı nitelik taşıdığı vurgulanmıştır. Ayrıca, Borçlar Kanunu'nun 72. maddesi ile Türk Ticaret Kanunu'nun 654. ve devamı maddeleri ışığında, tarafların ticari sözleşmelerde faiz oranını serbestçe tayin edebileceği belirtilmiş ve karar, sözleşme serbestisi ilkesinin önemini ortaya koyan bir içtihat olarak yorumlanmıştır.⁶²⁴

1933 yılında yürürlüğe giren 2279 sayılı Ödünç Para Verme Kanunu, Murabaha Nizamnamesi'nin hukuki geçerliliği konusunda bir belirsizlik yaratmıştır. Bu konuda, Temyiz Mahkemesi İcra ve İflas Dairesi'nin 28 Mart 1938 ve 18 Aralık 1939 tarihli kararları arasında farklı uygulamalar gözlenmiştir. Bu farklılıkları gidermek amacıyla, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yazısı üzerine konu 3 Mart 1943 tarihinde Tevhidi İçtihat Kurulu'nun gündemine taşınmıştır. Kurul, Borçlar Kanunu'nun 72. maddesinin son fıkrasına dayanarak, Murabaha Nizamnamesi'nin 2279 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesiyle tamamen yürürlükten kalkıp kalkmadığını hukuk doktrini ve yargı içtihatları açısından tartışmalı bulmuştur.

Kurul kararında, 2279 sayılı Kanun'un ödünç para verme faaliyetinde bulunan gerçek ve tüzel kişiler ile ilgili olduğu ve bu faaliyetler kapsamında uygulanan faiz oranlarının önce %12, sonra %8,5'e indirildiği ifade edilmiştir. Kanun hükümleri ve 3399 sayılı Kanun çerçevesinde, Murabaha Nizamnamesi'nin yalnızca faiz oranına ilişkin hükümlerinin yürürlükten kaldırıldığı kabul edilmiştir. Bununla birlikte, anaparanın bir mislinden fazla faiz alınamayacağı, bileşik faizin bazı istisnai durumlar dışında

⁶²³ Ferit H Saymen, Sahir Erman, Halid K Elbir, Türk İçtihatlar Külliyyatı 1950, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951, I, s. 409-410

⁶²⁴ Saymen vd., I, S.410

uygulanamayacağı ve hesap kesiminden sonra alınan aşırı faizlerin iadesinin talep edilemeyeceği gibi temel düzenlemeler yürürlükte kalmıştır. Kurul, bu yaklaşımıyla, kanuni düzenlemelerin yalnızca faiz oranına dair kısmını ortadan kaldırdığını, Murabaha Nizamnamesi'nin diğer hükümlerinin geçerliliğini koruduğunu belirtmiştir.⁶²⁵ Karar, 17 Temmuz 1943 tarihinde 5458 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.⁶²⁶

Temyiz Mahkemesi Ticaret Dairesi'nin 1 Mart 1952 tarihli kararı ise, faizle ilgili uyuşmazlıklarda taraflar arasındaki sözleşme hükümleri ile Ödünç Para Verme İşleri Kanunu ve ilgili düzenlemelerin birlikte dikkate alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Dava, davacı vekilinin müvekkilinin alacağı için faiz, %10 icra tazminatı ve vekâlet ücreti talebiyle açılmıştır. İlk derece mahkemesi, bozma kararına uyarak yaptığı yeniden yargılamada, davalının borcunu daha yüksek bir meblağ üzerinden belirlemiş; ancak dava dilekçesinde talep edilen miktar esas alınarak %5 faiz ve %10 icra tazminatıyla tahsil kararı vermiştir.

Temyiz sürecinde, davalının önceki itirazlarının bozma kararıyla kesinleştiği ve duruşmada sunduğu detaylı hesap cetvellerine itiraz etmediği sabit olduğundan, yapılan hesaplamalara yönelik itirazlar reddedilmiştir. Bilirkişi raporuna dayanan gerekçeler de bu sonucu desteklemiştir. Ancak, 15 Nisan 1949 tarihli raporda davalının hâlâ borçlu olduğu belirtilmesine rağmen mahkeme kararında borçlu olmadığı bir meblağın hükme konu edilmesi hukuka aykırı bulunmuştur. Taraflar arasındaki faiz ilişkisine dair sözleşme hükümleri ile kanuni düzenlemeler dikkate alınmadan faiz oranı belirlenmesi ve vekâlet ücretinin tarife hükümlerine uygun hesaplanmaması da hukuka aykırıdır. Sonuç olarak, tarafların faiz ve vekâlet ücretine ilişkin temyiz itirazları yerinde görülmüş ve hüküm oybirliğiyle bozulmuştur.⁶²⁷

⁶²⁵ Adalet Bakanlığı, İçtihadı Birleştirme Kararları Hukuk Kısmı 1930-1947, Yeni Cezaevi Basımevi, Ankara, 1948, s. 120-121

⁶²⁶ Temyiz Mahkemesi Tevhid-i İçtihat Heyeti Umumiyesinin 3 Mart 1943 tarih ve 49 E./12 K. numaralı kararı, (1943), Resmi Gazete, 5458, 17 Temmuz 1943

⁶²⁷ Ferit H Saymen, Sahir Erman, Halid K Elbir, Türk İçtihatlar Külliyyatı 1952, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1954, I, s.156

6. SONUÇ

Faiz, tarih boyunca sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve dini bir mesele olarak değerlendirilmiş; özellikle semavi dinlerde ve ilk filozoflarca eleştirilmiştir. Kapitalizmin gelişmesiyle ekonomik sistemin temel unsurlarından biri hâline gelmiştir. İslam hukukunda ise faiz kesin biçimde yasaklanmış, Karz-ı Hasen gibi faizsiz yöntemler teşvik edilmiştir. Ancak büyük finansal ihtiyaçlar bu yöntemleri yetersiz kılmış, alternatif arayışlara yol açmıştır. Osmanlı'da da bu tartışmalar, Avrupa'daki kapitalist dönüşüm ve dış borçlanmayla birlikte yoğunlaşmış; devlet, faiz oranlarını sınırlamaya yönelik düzenlemelere gitmiştir.

Osmanlı Devleti'nde kredi ihtiyacı, dini hassasiyeti bulunan ya da bulunmayan çeşitli kurumlar aracılığıyla karşılanmıştır. Dini hassasiyetin gözetildiği durumlarda, muâmele-i şer 'iyye uygulamasına başvurulmuştur. Artan kredi talebi, özellikle kırsal alanlarda yasa dışı tefecilik faaliyetlerini güçlendirmiş; büyük şehirlerde ise sarraflar, etkin kredi sağlayıcılar olarak öne çıkmıştır. Fahiş faiz oranlarına ilişkin şikâyetler, devleti yasal düzenlemelere yönlendirmiş ve bu doğrultuda faiz oranlarını sınırlamayı amaçlayan murabaha nizamnameleri yayımlanmıştır. Ancak, dini hassasiyetlere rağmen kredi ihtiyacının öncelik kazanması, faiz uygulamalarının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Yapılan düzenlemelere karşın yüksek faiz oranları halk üzerinde mali bir yük oluşturmaya devam etmiş ve bu durum, devlet nezdinde sürekli bir şikâyet konusu olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1923-1929 döneminde liberal politikalar faizin serbestçe uygulanmasına imkân sağlamış, küçük köylü üreticinin kredi ihtiyacı çoğunlukla tefeciler aracılığıyla, yüksek faiz oranlarıyla karşılanmıştır. Devlet, bu dönemde 1887 tarihli Murabaha Nizamnamesi ile birlikte, 1926 tarihli Borçlar Kanunu'nun 72. maddesi ve Ticaret Kanunu'nun 654. maddesi aracılığıyla faiz düzenlemeleri yapmıştır. Borçlar Kanunu, taraflara faiz oranını belirleme hakkı tanımış ve ihlal durumunda Murabaha Nizamnamesi gibi genel hukuk normlarına başvurulacağını hükme bağlamıştır. Ticaret Kanunu ise ticari işlerde faiz oranını serbestçe belirleme hakkını güvence altına almıştır. Bu düzenlemeler, liberal politikalar çerçevesinde devletin faiz piyasasını yönlendirme çabasını ortaya koymaktadır ve aynı zamanda faiz uygulamalarının hukuki temellerinin oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

1929 Buhranı ile birlikte Türkiye'de devletçilik anlayışı ön plana çıkmış, kredi piyasasına devlet müdahalesi yoğunlaşmıştır. Ziraat Bankası aracılığıyla üreticilere destek

sağlanmış, Zirai Kredi Kooperatifleri ile kırsal alanlarda küçük üreticilerin korunması amaçlanmıştır. Bu girişimler, özellikle tefecilik faaliyetlerinin sınırlandırılması ve küçük üreticilerin finansal güvenceye kavuşturulması açısından stratejik önem taşımaktadır. Aynı dönemde Merkez Bankası'nın kuruluşu, para politikasında ve kredi piyasasına müdahalede devletin kapasitesini artırmış, faiz oranlarının kontrolünü mümkün kılmıştır. Böylece devlet, ekonomik istikrar ve sosyal dengeyi koruyacak araçlara sahip olmuştur.

1932-1938 yılları arasında devletçilik politikaları çerçevesinde sanayileşme adımları kararlılıkla atılmış ve oluşacak kredi ihtiyacı Merkez Bankası ve dış yardımlar aracılığıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde, 2279 sayılı Ödünç Para Verme Kanunu ile kredi ilişkilerinde uygulanabilecek azami faiz oranı önce %12, daha sonra 3399 sayılı Kanun ile %8,5 olarak belirlenmiş ve kredi piyasasında faaliyet gösteren kişi ve kurumların belirlenen tavan oranlara uyması yasal bir zorunluluk hâline getirilmiştir. Aynı zamanda, kayıt dışı kredi piyasasında faaliyet gösteren kişi ve kuruluşlar devlet iznine tabi tutulmuş ve faiz oranlarının kontrolsüz biçimde yükselmesinin önüne geçilmiştir. 2284 sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu ile küçük üreticilerin ve esnafın az faizli krediye erişimi sağlanmış, böylece tefecilik faaliyetleri kısmen sınırlandırılmıştır.

Yargı kararları, faiz politikasının uygulanmasında önemli bir denge unsuru olmuştur. Borçlar Kanunu ve Murabaha Nizamnamesi, aşırı faiz uygulamalarını önlerken, Ticaret Kanunu taraflara faiz oranını serbestçe belirleme hakkı tanımış ve ticari sözleşme özgürlüğünü güvence altına almıştır. Yargıtay ve Temyiz Mahkemesi kararları, hem taraf iradelerini korumuş hem de aşırı faiz uygulamalarını önleyerek, kredi piyasasında ekonomik canlılığı destekleyen ve borçlu-alacaklı dengesini gözetten bir sistemin oluşmasını sağlamıştır. 1930 tarihli İçtihadı Birleştirme Kararı ve 1933-1943 yılları arasındaki Yargıtay kararları, faiz oranlarının taraflarca belirlenebileceğini teyit ederken, anaparanın aşılması ve bileşik faiz uygulamalarına karşı kamu düzeni gerekçesiyle sınırlamalar getirmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'de faiz politikası hem ekonomik istikrarı hem de toplumsal dengeyi gözetten bir anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. Kanuni düzenlemeler, devlet müdahalesi ve yargı kararları, faiz oranlarının makul sınırlar içinde tutulmasını amaçlamış; kredi piyasasının kurumsallaşmasına ve düzenli işleyişine katkı sunmuştur. Bu süreç, modern Türkiye'nin kredi piyasasının hukuki ve ekonomik temellerinin oluşmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

Adalet Bakanlığı, İçtihadı Birleştirme Kararları Hukuk Kısmı 1930-1947, Yeni Cezaevi Basımevi, Ankara, 1948.

Ademoğlu, Emirhan, Plansız Dönemde Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatifleri (1923-1960), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Akalın, Kürşat Haldun, “Eski Ahit Metinlerinde J. Calvin’in Faiz Yorumu”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1, 2009, s.237-252.

Akdağ, Mustafa, Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1453-1559, (II), 2. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979.

Akyıldız, Ali, “Sarrafılık, Osmanlı Dönemi”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara: 2009, XXXIV s. 163-165.

Akyiğitzade Musa, İlm-i Servet Veyahut İlm-i İktisat, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

Ali İktisat Meclisi, 1928 İkinci İçtimai Devresi/ Hayat Pahahlılığı, Türkiye Cumhuriyeti Ali İktisat Meclisi Umumi Kâtipliği, Ankara, 1929.

Ali İktisat Meclisi, Zirai Kredi Raporu (A-5), Türkiye Cumhuriyeti Ali İktisat Meclisi Umumi Kâtipliği, Ankara, 1931.

Alkan, Mustafa, “Uşak Para Vakıfları (1890-1923)”, Belleten, Cilt:70, Sayı:258, 2006, s. (873-774).

Arıç, M. Şahap, Yargıtay İçtihatlarına Göre Haşiyeli Ticaret Kanunu, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1946.

Aristoteles, Politika, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983

Aristoteles, Nikomakhos’a Etik, Çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, 2020.

Atasagun, Yusuf Saim, Türkiyede Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943.

Atasagun, Yusuf Saim, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939, Kenan Basımevi ve Kiliş Fabrikası, İstanbul, 1939.

Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam, III, 9. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1985.

Barkan, Ömer Lütfi, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, Türk Tarih Kurumu Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt:3, Sayı:5-6, 1966, (s. 1-479).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-1/ 8-39-20
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 80 - 95 - 6
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 82 - 6 - 4
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 82 - 10 - 7
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 84 - 65 - 15
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 84 - 67 - 7
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 84 - 68 - 4
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 84 - 68 - 13
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2/ 84 - 78 - 2
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 86 - 15 - 3
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 490-1-0-0 / 1 - 4 - 3 - 4
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-1 / 20 - 54 - 12 - 1
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 490-1-0-0 / 63 - 242 - 5
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 11 - 37 - 11
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 83 - 33 - 7
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 36 - 40 - 17
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2 / 36 - 40 - 18
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) C..ML.. / 55 - 2555 - 2
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MV. / 25 - 41 - 1
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MV. / 42 - 49 - 1
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.}MKT. MHM. / 76 - 96 - 1
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) DH.EUM.KLH./ 5 - 48
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) DH.MKT. / 389 - 66
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) DH.MKT./ 461 - 8
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) DH.MKT./ 1452 - 26
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) DH.MKT./ 2234 - 13
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) MV. / 65 - 3

Bayar, Turgut, La Türkiye İş Bankası, Neuchatel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ticari Ve Ekonomik Bilimler, Montreux, 1939.

Berber, Mehmet Akif, From Interest To Usury: The Transformation Of Murabaha In The Late Ottoman Empire/ Faizden Tefeciliğe: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Murabaha'nın Dönüşümü, İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Berki, Ali Hikmet, Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkamı Adliye), Hikmet Yayınları, İstanbul, 1982.

Bey, Mehmet Cavit, Mehmet, İlm-i İktisat, Liberte Yayınları, İstanbul, 2001.

Birinci, Ali, "Osmanlılar'ın Son Döneminde Yetişen ve Yeni İlm-i Kelam Hareketini Temsil Eden Âlim İzmirli İsmail Hakkı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2001, XXIII, s.530-533.

Boratav, Korkut, Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005), 11. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Boratav, Korkut, Türkiyede Devletçilik, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

Borçlar Kanunu, (1926), Resmi Gazete, 279, 24 Ocak 1926.

Bozkurt, Nebi, "Sarrafılık", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2009, XXXIV, s.162-163.

Bölükbaşı, Ömer Faruk, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı: 30, 2014, s.19-96.

Caferoğlu, Ahmet, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye Islahatları", Türkiyat Mecmuası, Cilt: 4, Sayı:1, 2010, (s.1-44).

Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005.

Çağrı, Mustafa, İnfak, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2000, XXII, s.289-290.

Çağatay, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğuyla Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", Vakıflar Dergisi, Sayı:9, 1971, s.39-57.

Çelebican, Güran, "Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s.33.

Çetinsaya, Gökhan, "Kalemiye'den Mükîye'ye Tanzimat Zihniyeti", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, I, s.54-71.

Dağlı, Zülkif, “Sultan I. Ahmed Döneminde İhdas Edilen 30 Eylül 1609 Tarihli Adaletname’ye Dair Değerlendirme”, “Sultan 1. Ahmet Dönemi ve Bursa” (Ed. Dr. Furkan Külünk), Salmat Basım Yayıncılık, Ankara, 2023, s.11-25.

De Lorenzo, Şeyh Yusuf Talal, “Ribayı Anlamaya Giriş”, “Ribayı Anlamak, Çev. Zeynep Hafsa Orhan, (Ed. Abdulkader Thomas), İktisat Yayınları, İstanbul, 2017.

Demirbaş, Dilek ve Safa, “Faiz Meselesi”, “Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar”, (Der. Murat Ustaoglu ve Ahmet İncekara), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020.

Demirkol, Kurtuluş, “Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848-1864)” Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 1, 2018, s.625-648.

Derin, Haldun, Türkiye’de Devletçilik, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940.

Doğan, Atilla ve Alkan, Haluk, Osmanlı Liberal Düşüncesi/Ulum-ı İktisadiye Ve İctimaiye Mecmuası/Seçkin Bir Devlet Anlayışının Temelleri, İstanbul, 2010.

Dönmez, İbrahim Kâfi, “Murabaha”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2020, XXXI, s.148-152.

Duman, Damla Ayoğlu ve Suntur, Osman, “1923-1929 Arasında Milli Bankacılığın Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, 2022.

Dumanlı, Ali, “İzmirli İsmail Hakkı’nın Sebilü’r-Reşad Mecmuasında Ribe’l-Fazl Ve Ribe’n-Nesie Üzerine Yazdığı İki Makale”, Hikmet Yurdu, Cilt:6, Sayı:11, 2013, s.433-450.

Efendi, Mansurizade mehmet Sait, “İctihad Hataları”, İslam Mecmuası, Cilt: 3, Sayı:28, 1330(1914).

Efendi, Sakızlı Ohannes, Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.

Elbir, Halid Kemal, “Fahiş Faiz Meselesi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 3-4, 2011, (s.832-874).

Eldem, Edhem, Osmanlı Bankası Tarihi, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi Ve Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, “Namık Kemal ve Nüfus Meselesi”, İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:2, Sayı:1, 1940, s.110.

Güran, Tevfik, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Genç, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, 11. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.

Genç, Mehmet, “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, Vakıflar Dergisi, Say: 42, 2014, (s.9-18).

Hakkı, İzmirli İsmail, “Ribe’l Fazl ve Ribe’n Nesie”, Sabilürreşat Mecmuası, Cilt:11, 2017, (s.231-232).

Hakkı, İzmirli İsmail, “Ribe’l Fazl ve Ribe’n Nesie Hakkında Makale”, Sabilürreşat Mecmuası, Cilt:12, 2018, (s.4-6).

Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu, (1933), Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933.

Hatipoğlu, Şevket Raşit, Türkiye’de Zirai Buhran, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara, 1936.

Hatipoğlu, Şevket Raşit, Ziraat Âleminden Vakıalar ve Düşünceler, Dönüm Neşriyat, Ankara, 1939.

Hines. Walker D. vd. Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934, V, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara, 1934.

Jukovsky, Pyotr Mhayloviç, Türkiyenin Zirai Bünyesi Anadolu Çev. Celal Kıpçak, Haydar Nouruzhan, Sabir Türkistanlı, Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş, 1951.

İcra ve İflas Kanunu, (1929), Resmi Gazete, 1183, 4 Mayıs 1929.

İlkin, Selim, “Mehmet Cavit Bey”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1993, VII, s.175-176.

İloğlu, Asım Süreyya, “Türkiye’de Zirai Kredi ve T.C. Ziraat Bankası”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı:15,1964, (89-118).

İstekli, Murat ve Ustaoglu, Murat, “Faiz Meselesi”, “Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar”, (Der. Murat Ustaoglu ve Ahmet İncekara), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020.

Kahraman, Abdullah, “Mansurizade Sait’in Klasik Fıkıhçılara Yönelttiği Bazı Eleştiriler”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:5, Sayı:1, 2001, (223-262).

Kahraman, Serpil, (1929-1939) İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Kallek, Cengiz, “İhtikâr”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2000, XXI, s.560-565.

Kara, Ercan, Namık Kemal’de Din ve Toplum, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2011.

Kaya, Süleyman, “18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu”, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı:3, 2007.

Kaya, Muharrem, “Seçme Metinler: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 (1324) Senesinde Kabul Edilen Siyasal Programı”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, I, s.449-510.

Kazdağlı, Hasan, “T.C Merkez Bankası’nın Kuruluş Tarihçesi Ve 1934-1938 Dönemindeki Para Politikası’nın Var Yöntemiyle Analizi”, H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, 1996, s.2-23.

Kazgan, Gülten, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, 2. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Kazgan, Haydar, Osmanlı’da Avrupa Finans Kapitali, Elif Yayınevi, Ankara, 2022 .

Kazgan, Haydar, Galata Bankerleri, 1. Baskı, Elif Yayınevi, Ankara, 2022.

Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan, Türkiye Ekonomisi, 12. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

Keyder, Çağlar, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.

Korkmaz, Salih, Osmanlı’da Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şeriyeye (XVII. Asır), 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2021.

Korum, Uğur, “1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları”, Atatürk Dönemi ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982.

Kopar, Metin, Cumhuriyet Dönemindeki Bütçeler, Mustafa Öztürk ve Ahmet Aksın(Ed.), İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Fırat Üniversitesi Matbaası, 24-25/06/2010, Elazığ, 2013 (387-416).

Kopar, Metin, Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.

Kuruç, Bilsay, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, 1. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1978.

Kuyucak, Hazım Atıf, Para ve Banka, II, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1948.

Küçükkalay, Mesut, İktisadi Düşüncede Faiz Antik Yunan’dan Monetarizme, Çizgi Kitabevi, Konya, 2018.

Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. Boğaç Babür Turna, 13. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2022.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar Ve Zabıtlar, Türkiye Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1930.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, Ankara, 1931.

Ödünç Para Verme İşleri kanunu, (1933), T. C. Resmi Gazete, 2430, 18 Haziran 1933.

Önder, Ferruh, “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk - Sovyet Ekonomik Ve Ticari İlişkileri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt:15, Sayı:60, 2017, (143-170).

Önder, Timur, Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005.

Özervarlı, Mehmet Sait, “İlmi Şahsiyeti ve Görüşleri, İzmirli İsmail Hakkı, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2001, XXIII, s.533-535.

Özsoy, İsmail, “Faiz”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1995, XII, 110-126.

Pamuk, Şevket, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, 9. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.

Pamuk, Şevket, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, 13. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021.

Poyraz, Gülden, “Modern Bankacılığın Kökleri ve İslam Medeniyetlerinde Finansal Enstrümanlar”, “Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar”, (Der. Murat Ustaoglu ve Ahmet İncekara), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020.

Ravndal, G Bie, Turkey, A Commercial And Industrial Handbook, Washington Government Printing Office, Wahington D.C, 1926.

Sağın, Abdülselem ve Bozik, Muhammet Sait, “Thomas Aquinas'da ve Martin Luther'de Faiz Kavramına Dair Tartışmalar”, “Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar”, (Der. Murat Ustaoglu ve Ahmet İncekara), 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020.

Saraç, Mehmet, Finans Teorisini Yeniden Düşünmek, 2. Baskı, İktisad Yayınları, İstanbul, 2021.

Sarc, Ömer Celal, Ziraat ve Sanayi Siyaseti (Zirai ve Sınai İktisat), İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul, 1934.

Sarc, Ömer Celal, “Toprak Meselelerimiz”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 4 Sayı: 4, 1944.

Saymen, Ferit H, Erman, Sahir, Elbir, Halid K, Türk İçtihatlar Külliyyatı 1950, I, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951.

Saymen, Ferit H, Erman, Sahir, Elbir, Halid K, Türk İçtihatlar Külliyyatı 1952, I, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1954.

Shakespeare, William, Venedik Taciri, Çev. Özdemir Nutku, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019.

Silier, Oya, Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938), Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul, 1981.

Smith, Adam, Ulusların Zenginliği, I, 5. Baskı, Çev. Ayşe Yunus - Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Soylu, Perihan Ünlü ve Yaktı, Özlem, “Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı”, History Studies, 2012.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 22.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 10.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 12.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1977.

Tekeli, İlhan ve İlkin Selim, Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 3. Baskı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 1997.

Temyiz Mahkemesi Tevhid-i İçtihat Heyeti Umumiyesinin 3 Mart 1943 tarih ve 49 E./12 K. numaralı kararı, (1943), Resmi Gazete, 5458, 17 Temmuz 1943.

Tezel, Yahya Sezai, Cumhuriyet Dönemi’nin İktisadi Tarihi, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Ticaret Kanunu, (1926), Resmi Gazete, 406, 28 Haziran 1926.

Toprak, Zafer, Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2023.

Tökin, İsmail Hüsrev, “Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri”, Kadro, Sayı:3, 1932.

Tökin, İsmail Hüsrev, “Milli Kurtuluş Devletçiliği”, Kadro, Sayı:19, 1933.

Tökin, İsmail Hüsrev, Türkiye Köy İktisadiyatı, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

Tör, Vedat Nedim, “Ziraat Siyasetimizde Liberalizmden Devletçiliğe”, Kadro, Sayı:19, 1933.

Tör, Vedat Nedim, “Sanayi Planından Sonra Ziraat Planı”, Kadro, Sayı:35-36, 1934-1935.

Tunçay, Mete, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 2008.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Haftalık Bülten Ocak-Mart, No:6, Ankara, 1933.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Haftalık Bülten Temmuz-Eylül, No:16, Ankara, 1935.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Haftalık Bülten Temmuz-Eylül, No: 24, Ankara, 1937.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, (1930), Resmi Gazete, 1533, 30 Haziran 1930.

T.C Ziraat Bankası, Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C Ziraat Bankası Yayınları, Ankara, 1938.

T.C. Ziraat Bankası, Yüz Yıllık Teşkilatı Ziraat Kredi, 1. Baskı, T.C. Ziraat Bankası Yayınları, Ankara, 1964.

T.C. Ziraat Bankası, Cumhuriyetimizin Ellinci Yılında T.C. Ziraat Bankası 1923-1973, 1. Baskı, T.C. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1973

Uludağ, Süleyman, İslamda Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013.

Uluslararası Çalışma Örgütü, Az Gelişmiş Ülkelerin Ekonomik ve Toplumsal Kalkınmasında Kooperatiflerin Rolü, çev. Velal Uzel, Haluk Uzel, Türk Kooperatifçilik Kurumu, 1977.

Ustaoglu, Zehra Betül, “Osmanlı Toplumunda Faizsiz Finans Arayışları”, “Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar”, (Der. Murat Ustaoglu ve Ahmet İncekara), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020.

Ustaoglu, Murat ve Mutlugün, Betül, “Faizin Tarihi Öncülleri Olarak Din, Siyaset ve İktisat Bağlamında Antik Çağ Mezopotamya Medeniyetlerinde Sosyal Hayatın Temel Dinamikleri”, “Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar”, (Der. Murat Ustaoglu ve Ahmet İncekara), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020.

- Üçok, Coşkun, Türk Hukuk Tarihi Dersleri, Ajans Türk Matbaası, 3. Baskı, Ankara, 1960.
- Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, 18. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.
- Yalçın, Stajyer Hekim, “Kadıhanı Köylüsü Nasıl Borçlandı”, Ülkü Mecmuası Cilt:2, Sayı:11, 1933.
- Yay, Gülsün Gürkan, “Atatürk Döneminde Para Politikası (1923-1938)”, Erdem Dergisi Cilt:11, Sayı:31, 1998, (289-320).
- Yayman, Hüseyin, “Türkiye’de Devletçilik Politikasının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, Sayıştay Dergisi, Sayı 36, 2000, (94-103).
- Yılmaz, Naci, 1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Zarakolu, Avni, Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Ankara, 1974.
- Zarakolu, Avni, “1929-1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, Atatürk DönemiEkonomi Politikası Ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982, (89-103).
- Zürcher, Erik Jan, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, çev. Yasemin Saner, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.